

12761
12761

12761

M. Tõnisson.

Kingsepa kunst

Teadusline õpetus,
kudas igasuguseid saapaid ja kingasid,
kui ka hobuste rangisid, shleisid, wal-
jaid ja delkasid tuleb walmistada, et
nad igapidi head saawad.

Soomitaw läsiraamat iga Kingsepale, saapa
kandjale ning hobuste pidajale.

Trükitud M. Tõnisson'i kuluga.

M. Tõnisson.

Kingsepa kunst.

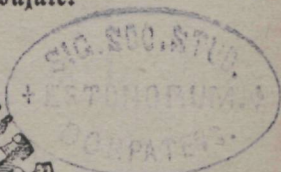
Teadusline õpetus,
kudas igasuguseid saapaid ja kingasid kui
ka hobuste rangisid, shleisid, waljaid ja
delfasid tuleb walmistada, et nad igapidi
head saawad.

Soowitaw käsiraamat iga kingsepale, saapa kandjale
ning hobuste pidajale.

Kirjut.

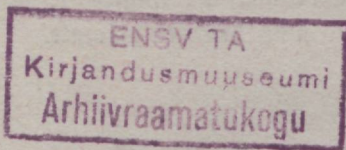

J. Vill.

Trükitud M. Tõnissoni kuluga.

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 6 Июля 1894 г.

22207

Печатня Г. Матизена въ Ревелѣ, Никольская ул., № 23.

Sissejuhatuses.

Kingssepp on käsitöoline. Praegusel ajal kaebawad kõik käsitöölised, et wabrikud oma odawate töödega ja kaupadega kõik turud täidawad ja käsitöölise käest leiwapalukse ära kipuwad wõtma. See on suuremalt ojsalt õige, nimelt linnades, kus kõikjugu wabriku tööd niisuguste hindadega saada on, nagu seda nüüdne käsitöoline enam ei wõi pakkuda. Aga nagu ülepea terwes maailmas, nõnda weel iseäranis meil, nimelt maal, on just kingssepp üks neist käsitöölisest, kes iial ega elades nälga ei pruugi karta. Olgu wabrikuid kes teab kui palju. Wabrik walmistab küll kõikjugu jalanõuusi, häid ja halbu, odawaid ja kallid, aga mitte mõedu, waid üleüldise suuruse numrite järele. Iga jalawari, olgu king ehk saabas, piab aga jala järele tehtud olema, kui ta inimesele piinaks ei taha olla. Igaale üksikule inimesele wõib aga ainult jalast wõetud mõedu abil niisugune jalawari walmistatud saada, mis tõeste jala kohane on. Sellepärast wõib julgeste ütelda: nõnda kaua, kui inimeste jalad oma wälimise kaju ja wormi poolest nõndasama mitmesugused on, nagu inimeste näud jume poolest, nõnda kaua on kingssepp hädaste tarwiline käsitöoline, keda kõik wabrikud kofku töötä ja teenistujeta ei suuda jätta. Kingssepal on alati tööd küllalt, kui ta aga ise selle eest muretseb, et ta ainult head, ilust ja hinnawäärilist tööd teeb. — Wabrikud

kõige oma masinatega ei ole meie juures kingsepa töö kohta muud jõudnud korda saata, kui ainult seda, et nad kingsepa tööd seega on kergitanud, et nad temale valmis materjali kätte muretsevad, nagu koolutatud sääred, õmmeldud pealsed, tikud j. n. e., mis kingsepp enne ise käsitsi pidi valmistama.

Igal kingsepal, kes head ja hinnawäärilist tööd mõistab teha, on meie juures teenistust küllalt. Aga isegi on mõista, et iga kingsepp, kes omale tööd ja teenistust soowib saada, kõige hoolega selle eest piab muretsema, et töö tarwitajad ja tellijad tema tööga rahul on. Selleks on jälle pea tingimine, et keegi ennast sarnatseks meistriks ei pia, kes enam midagit ei pruugi õppida. Nõnda kui iga muu ametmees ja käsitöölaine, kes enam juurde ei õpi, teistest maha jääb, tagurpidi läheb, nõnda ka kingsepp. Õppimiseks läheb õpetust, juhatusi, eeskujude ja äratamist tarwis. Selle poolest aga on meie juures wilets lugu. Muijal maades on kingseppadel omad seltsid, õpikohad (koolid), näitused, käsiraamatud ja ajalehed, mis meil kõik puuduvad, mida meil lootagi ei ole. Meil on lugu nõnda, et iga kingsepp, kes oma ameti, — nõnda heaste ehk halwaste, kui see temal just wõimalik oli, — kord ära on õppinud, hiljem oma käe peal, nimelt maal töösse hakkab, enam kuidagi mahti ei leia, edasi õppida — ennast teiste töödega wõrreldes täiendada. Tema on täitsa oma enese hooletaks jäetud.

Selgeisaw raamat on selle puuduse sunnil ilmale tekkinud. Ta on enam neile kirjutatud, kes edasipüüdjad kingsepad on, kui nendele, kes alles selleks tahawad saada, see on: raamatu otstarbe pole mitte see, et tema waral keegi ilma meistre juhatuseta kingsepaks wõiks õppida, waid tema otstarbe on peaaeslikult see, igale mõtlejale kingsepale tema töö juures juhatajaks ja äratajaks olla.

Kõik ja iga kingsepa töö tarvitaja võib — nimelt raamatu esimesest jaust — mõndagi tarvilikku näpunaidet ja juhatust leida, sest sagedaste tellib mõni, — kes oma enese jalga nõndasama vähe kui sabast tunneb, — niisugused saavad, mis temale ilma kingsepa süita ainult piinaks on, ehk ostab niisuguse naha materjali, mis kuhugi ei kõlba.

Raamatu kolmas jagu on iga ühe kohta arvatud, kellel hobuse riistadega tegemist on, olgu ta kingsepp, sadulsepp, kutsar, majaperemees ehk kes muu tahes.

I. D f a.

Mõedu wõtmise kunst, tööriistad ja materjaalid.

---

1. Inimese jalg.

Kingsepa töö ja amet on: inimese jalakatet valmistada. Et ta seda wõiks ja nimelt heaste wõiks, selleks on kõige pealt tarwis, et ta inimese jalg tema wälimise wormi, kui ta sifemise ehituse poolest täieste tunneb. Paljas mõet siin üksi ei aita, sest inimese jalad on nimelt oma wälimise kaju ja wormi poolest nõndasama mitmesugused nagu nende näud, ehk küll mõlemad ühesugustest osadest, lihast, luudest ja liigetest oma seestpidise ehituse poolest kokku on pantud. Kingsepale on iseäranes jala wälimine worm ja kaju tähtjas, mille poolest jalad mitmesse jalku jäetakse.

Sifemise ehituse ja wälimise wormi järele langevad inimese jalad kahte pea-jalku: täitsa terwed, wigata jalad, ja wigased jalad. Esimeste hulka arwatakse ainult terwed, reeglilmõedulised jalad, teiste sekka luetakse kõik niisugused jalad, mis — olgu wälimise kaju ehk sifemise ehituse poolest esimestest ühel ehk teisel wiisil kõrwale lähewad, nagu:

lämp jalg, lihaw jalg, kõrge jalg, kitsas jalg, kõwer jalg jne.

Iga kingsepp, kes oma tegewust aja kõrgusel tahab hoida, piab juba mõedu wõtmise juures tähele panema, mäherduselt liigist keegi jalg on, et hiljem saabast selle järele wõib nõnda teha, nagu seda üht ehk teist seltsi jalg tarwitab. Üksi seal, kus seda alati tehtakse, wõib kingsepa tegewus õitseda. Kes aga palja mõeduga rahul on ja mitte jalga nõnda ei uuri, et kohe wõib ütelda, misjuguksesje ülemal nimetatud jalku ta langeb, see ei wõi ial head, passiwat saabast ega kinga teha, ehk tal küll harilik mõet käes on.

Uga kingsepp piab inimese jalga weel rohkem tundma, nimelt jala rawitsemist. Sellepoolet on ülepea wilets lugu. Mitte ükski alama rahwa, waid ka suurema osa nõnda nimetatud haritud rahwa seas ei pieta jalgade rawitsemise eest tarwilikult hoolt ehk tehtakse selles asjas üsna wõeriti. Salawarju pietakse niisugusesks asjaks, millela läbi ei saa, aga et see inimese keha ja terwise kohta wäga tähtjas on, et ikka ja alati ainult häid jala tarwituse järele tehtud saapaid wõi kingu kantakse, sellest ei aima suurem hulk midagit. Rätsepp wõib oma osawa tööga mõndagi wigasid keha külles ära warjata, aga kingsepal on palju rohkem wõimalik korrapäraliste jalanduudega terwet inimese keha ja käiku tuetada, ja kaunistada, tema terwist kaitsta. Jalgade raawitsemise kohta piaks sellepärast iga kingsepp oma töö tellijatele ja tarwitajatele tarwiliku õpetust, nõuu ja juhatusi wõima anda. Tema leiaks selleks rohkest mahti ja wõiks selle poolest rohkem mõjuda, kui keegi teine, ja nimelt oma enese kasuks.

Alamal tahan kõige selle üle tarwiliku seletuse ja juhatusi anda.

A. Mitmesugused jalad.

See kuulub küll weider, aga on siiski sula tõsi, et täitsa wigata, reeglimõedulist jalga kaunis harwa on leida. See tuleb sellest, et jalg kaswamise ajal, kui ta hiljem wäga hõlpsaste ära saab rikutud ja wigastatud, olgu kas õnnetuse, hooletuse, liig ränga töö ehk wiletsa jalanõuude läbi. Suur osa wildakuid jalgu tuleb ainult sellest, et lapsi õigeste ja loomulikult käima ja seisma ei õpetata. Wiie kuni kuue aastani käib enamiste iga laps ilusti ja õigeste ja pole selle aja sees suurt õpetust ega juhatus waja. Aga siit peale kuni 20-ne aastani on päris jala rikkumise ja halwa käigu ja weel halwema seisumise harjutuse aeg, kui wanemate, kaswatajate ja koolitajate poolt õpetus ja juhatus puudub. Päris häbi ja häda on waadata, kuidas niisugune poisikene wõi noormees käib ja seisab, kes selle kohta ilma juhatuseta ja õpetuseta ülesse kaswab. Käies on niisuguse keha nagu tueta worst, õõtsub ja kõigub. Ja weel seisumine! Esite aetakse jalad, harki, kõht jõlli, siis kõõlub keha ühe jala peal, kuna teine jalg saapa kas sisse- ehk wäljapoolle jala alla rõhub. On üks jalg keha kandmast wäsinud, logeleb keha teise peale ja nüid wäänab ja murrab wabaks saanud jalg oma korda saabast ühele ja teisele poole kanna alla. Suuremaks kaunistuseks ripuwad nii wiiji seistes särk ja shalli otsad westi alt wäljas! Päris jõe! On nüid niisugune lohakas saapad wilu tallanud ja ära worstitanud, siis piab kingsepp siidlane olema. — Läheb sarnane logast soldatiks, siis aetakse talle seal küll „utšinas“ õnnekorral jalad ja keha kombesse, aga kui raske see mehel läbi on teha, jeda tunnis-tawad nekrutide koju saadetud kirjad selgem kui tarwis. Mõnigi kautab seal juures terwise pealegi. Säeb aga sarnane Loga-Zuku koju, siis on ta omale eluajaks

wigased, wiltused jalad alla aelenud, mis kingsepale ristiks ja tema oma rahakotile nuhtluselks on, sest ta tarvitab poole rohkem saapa parandamist kui õigus. Kõik seda pahanduft poleks olemas olnud, oleks teda poisikese põlwes õigeste seisma ja käima õpetatud! —

Sellepärast piats kingsepp, kellel selleks alati mahti ja parajat aega on, oma töö tarvitajatele ära püüdma seletada:

a) Jalad on käimise tarwis: Kes ei käi see seisiku ehk istugu ja hoidku jalad paigal.

b) Püüsti seisest olgu jalad pisut vähem kui õiges winkles paigal, kannad tolli 2—3 üksteisest eemal, keha sirge, pea püsti, rind väljas.

c) Käijes olgu keha sirge ja paigal, jala ninad nõndasama palju väljapoole, kui seisest, jalg painugu põlwist ja puusast, et ta mitte iga samm juures keha ülespoole ei tõukaks, nõnda et müts maha ähwardab kukkuda.

Kui iga noort inimest nõnda seisma ja käima õpetatakse ja harjutatakse, siis on poole vähem wiltusid wigaseid jalgu, ja kõiksugu pahanduft, mis nende läbi inimesele enesele kui tema kingsepale tulewad.

Uga nõnda kuidagi lugu, nimelt maal, praegu seis-
mise ja käimise poolest on, ei ole sugugi imeks panna, et täitsa wigata, iusaid jalgu kaunis harwa leitakse.

Wigata, ehk ütlemine ilus jalg on oma ehituse poolest kõigiti niisugune, et iga üksit osa ja liige teise kohta paras on. Jalawõlv on paras kõrge ja pikk; tema alt võib wesi lähedaste läbi jooksta kui jalg tasase laua peal paigal seisab. Warwad on ilusad pikad, sirged ja tugewad, ja seisawad üksteise kõrwal rias; pöidla wiimane liige kaub ilma järju nukita suure päka sisse ära, kuna kase kõige wäiksema warwa juured nõnda nimetatud „weikese päka“ sünnitawad. Mõlemate päkkate wahelt käib weikene õõnsus ehk wõlv ette poole, nõnda et niisuguse ilusa jala

talla all üks juurem wõlv pöigiti ja teine wähem wõlv pikuti leida on. Rand on täitsa ümmargune ja seisab päraga kriipsu peal ühe kõrgusel; kanna kõige madalam punkt on keha peatugi. Kanna taha külge on juured jala jõufooned kaswanud ja selle läbi tekkib seal weikene muhk, mis ilusa jala juures ainult pisut näha ja tunda on, kuna ta nõnda nimetatud „pika kannaga“ jala juures järjuts ja kõrgets muutub. Ilusa jala muskled on üle terve jala ühe taha laiali lautatud, kusagil ei seisa nad kimpus ega muhkus koos. Jala juurus läib keha suuruse järele. Arwamine, et mida weiksem jalg, seda ilusam ta on, pole mitte õige. Suure tugewa kehaga inimese weikene jalg on tema kohta nõndasama inetu, nagu weikese kohta suur jalg.

Braegu kirjeldatud täitsa wigata, ilust jalga leitakse ainult ilusa, pika ja sirge kehaga inimeste juurest; nimelt ohwitseeride, kõrgete ametnikkude ja näitemängijate juurest. Ilmaski ei nähta teda niisugustel inimestel olemat, kes raskest tööd piawad tegema ehk alati püsti seisma wõi palju käima. Kus muskled selle läbi tugewaks ja paksums lähewad, et nad raskest tööd piawad tegema, seal läheb jala juures ilus wälimine kaju ja worm nõndasama kaduma, nagu selle poolest käegagi lugu on, üks kõik, kas jalg algmisest jaadik reeglimeheduline oli ehk mitte.

Kes niisugusele ilusale jalale sündsat saabast tahab teha, piab jala ükkituid liikumisi käimise juures tähele panema. Wigata terve jalg tõstab astudes esite kanna ülesse, kuna keha raskus päka peale wajub. Selle läbi piab jala õdnes põhja alune tugewaste painduma, ja sellepärast ei tohi niisuguse jala saapa tald mitte wäga kõwa olla, sest et liig kõwa ja wali tald jala painumisele mitte kergeste järele ei anna, waid käimist raskest teeb ja jalga liiga wäsitab. Terve, ilus jalg puutub astudes warwaga kõige wiimaks maa

külge, aga kergeste, sest et keha tõstmine päka peal sündis. Sellepärast võivad ka niisuguse jala omakomunikatsioonid kõige kergem ja kauem käija. Kes jalga õieti tahab tundma õppida, piab teda paigal seisumise kui ka astumise juures tähele panema ja uurima. See maksab iga jala kohta, olgu ta ilus, terve ehk misjalgune tahes.

Õige praegu kirjeldatud jala täieline vastand on lämpjalg. Ta on kas sündides juba niisugune olnud, ehk ta on raske töö või muu läbi aega mööda sarnatseks muutunud. On jalg sündimisest saadik lämp olnud, siis ei või talle midagi parata, aga kui jalg, mis esite terve oli, hiljem lämbiks on läinud, siis võib teda mitme abinõuu varal aega mööda ära parandata, nagu all pool õpetatakse. Kõik lämpjalga sooned, mis liikmeid ühendavad, on liig pikad, nõnda et nad jala võlvi ei suuda kanda, mille läbi jala painumise võim nõrgaks jääb ehk koguni ära kaub; jala tald vajub alt täitsa tasaseks. Selle läbi läheb käimine raskeks, sest maha puutuvad kondid pole mitte astumiseks loodud, vaid selleks, et nad keha kannaksivad. Liiga ränga tõstmise, nõnda kui iga muu töö läbi, mis jalga liialt väsitavad võivad ka päris terve jala sooned nõnda lõdvaaks minna, et jala võlvi ei jätksa kanda, ja lämbjalg ongi valmis. Iga lämpjalaga inimesel on käimine enam ehk vähem raske. — Kuna wigata terve jalgade ninad peaaegu õiges winklles välja poole hoiavad, seisavad lämbjalga ninad sagedaste enam ehk vähem sisse poole, nagu püüaks pöidlaid üksteisega kokku saada. Selle läbi saab alus, mille peal keha seisab, weiksemaks, ja sellest see tulebgi, et kõikide lämpjalaga inimeste käik waatav ja wäärav on, nagu anil, kes astudes jalad sisse poole tõstab. Käigust võib kergeste ära tunda kellel lämpjalg on, sest lämpjalaline paneb käijes ikka enne kanna üksi maha, siis alles

päta. Kuna ilus õõnes jalg käigu kohta nõndasama mõjub nagu wanke wedru, mis ennast ainult mõlemate otsjade peale toetab, on lämpjalg õigeks tautud wedru jarnane, mis üleni maa külgi puutub ja millel mingit weedrutamise võimu ei ole.

Kingsepale on see küsimus tähtjas, mill wiisil tuleb lämpjala saabas*) teha? Selle asja poolest on kingseppade seas katk arwamist olemas, mis otse üksteise wasta käiwad. Ühed ütlevad, lämpjala liist pidada just jala järele alt õige olema, teised tõendawad liist olgu alt nõnda õõnes wõi kõwer, et jala keskpaik saapa põhjast ülesse saab tõstetud. Kumbgi arwamine ei ole õige. Kes lämpjalale saabast tahab teha, see katsugu kõige pealt teada saada, kas jalg sündimisest saadik lämp on olnud, ehk hiljem lämbaks läinud. On jalg algmisest saadik lämp olnud, siis tuleb liist just jala järele alt õige teha, sest niisuguse jala paranemist ei ole enam loota; ta on ja jääb lämbaks ja jala järele lõigatud liistu peal tehtud saabas on niisugusele jalale kõige parem. On aga selgeste teada, et jalg hiljem ühel ehk teisel wiisil lämbaks on läinud, siis võib teda pikkamisi mõne aasta jooksul, iseäranes noore inimese juures, ära parandata. Sellepärast olgu niisuguse jala jaoks liist alt õõnes (kõwer, kumer), et saapa põhi jala keskelt ülewel hoiab ja lödwa sooni tuetab, et nad mahti saawad puhata ja tugewamaks minna.

Sündinud lämpjalale piab kingsepp niisuguse saapa katsuma walmistada, mille sees ilma waluta ja waewata võimalik on käia. Selle tarwis tuleb,

---

*) Saabas tähendab siin kui ka igal pool selles raamatus jala katet ülepea, olgu see saabas, king ehk niisugune jalawari tahes. Kus saabas kinga ehk mõne teise jalawarju wastandit tähendab, märkab lugeja isegi.

nagu tähendatud, liist jala järele õige teha, tald olgu lai, fontš (Abjaš) lai ja madal; see on pea tingimine. Tugewad kapid ei tohi puududa, ja wõlwi alusele pandagu heaste tugew pärna koor sisse. Nõnda tehtagu südinud lämpjalaga. — Saadud lämpjalaga, see on niisuguse jalaga, mis enne terwe olnud, aga hiljem lämbiks läinud, on lugu üsna teine. Niisuguse jala saabas tuleb alt õone liistu peal teha, et saapa põhi jala luud loomulikule kohale tagasi tõstaks ja lödwaks läinud sooned aega jaoks kojuda ja tugewamaks toibuda. Nõnda walmistatud saapa sees ei ole lämpjalal esite mitte hea käia, sellepärast wõetagu, kui jalga ülepea parandata tahetakse esimise paari jaoks niisugune liist mis alt wäga pijut kõwer on ja lõigatagu iga järgmise paari tegemise juures liist alt ikka õõnsamaks. Õõnsuse kohalt piab talla alune nõnda kõwa tehtama, et jalg teda maha ei jõua tallata. Kapid piawad kõigeparamast tallanahast olema ja see poolt ikka madalamaks ja õhumaks minnes kuni päkani ulatama. See aitab jalga kõrwalt üleweel hoida; ka wäljapoolt olgu kapi pijut pikem kui muidu. Jialgi ei tohi lämpjalala saapaid ühe liistu peal teha. Konjad lõigatagu parajad kõrged ja nad seisku rohkem jala all kui muidu. Kurgust olgu saabas kaunis kinnine, et fontš mitte taha poole wälja ei saa tallatud. Kus tarwis, wõib wõlwi sisse paraja teras wedru panna, kui muul wiisil talla maha tallamist ei saa teelda; aga enamiste aitab tugew pärna koor wõi heaste pargitud talla nahk juba küllalt. Rui — ja see on peaasi — aega mööda ikka kõweramad (õõnemad) liistud wõetakse ja inimene aastat kaš kolm ainult nõnda tehtud jalanduusišid kannab, siis wõib julge olla, et jalg jälle nõndasama terweks ja ilusaks saab nagu ta enne olnud ja olema piab.

Üks kõige weidramatest jalgadest on li h a w j a l g.

Niisugusel jalal on mõlemil pool wõllwi pakjud liha lademed, nõndasama on ka pakad päris liha hunkud, isegi warwaste külges leitakse liha ja raswa tombud, ja alumine sääre liige jäme, lihaga kaetud. Kes teda teraselt tähele ei pane, wõib teda hõlpsaste lämpjalaks pidada ja seega kurjaste eksiida. Sest wõetakse niisugusest lihaw-jalast mõet, ilma et seda tähele panna, et jala suur pakjus mitte arudlastest kõrgusest ei tule. Waid mõlemil pool kõrwal olewast liha lademest, siis wõib kergeste tulla, et liist nõnda saab walmis seatud, et mõet kõrgusega saab täis aetud, mis puru wõeriti on. Nõnda tehtud saabas on enamiste kurgust liiga lai ja lahtine, aga pigistab sellest pärast mõlemilt poolt wõlwi kõrwalt. See näitab küll arusaamata olewat, on aga siiski õige, ja tuleb sellest, et tarwiline osa naha kurgu kohal wõeriti paigal seisab.

Niisuguse jala piab mõedu wõtja hoolega läbi katsuma, et ta aru saaks, et mõlemil pool kelles lamew liha mitte kont ei ole. Kui seda mitte tähele ei panda, wõib saabas sealt kohast hõlpsaste liig lai saada. Teiselt ei tohi mitte äraunustada, et lihawad jalad ka kõigekangemini higistawad, miks pärast nende saabas paka ja warwaste kohast lahe piab olema. Riitsa ninadega saapad ei kõlba lihawale jalale sugugi, waid nad on temale ainult piinaks.

Üks jalg, kelle eest sagedaste mitte tarwilist hoolt ei kanta, on kõrge wõlwiiga ehk lühidalt kõrge jalg. Leitakse inimesi, kellel aruldase kõrge wõlwiiga jalad on, kes hooletuma kingsepa käest uial head passawat saabast ei saa ja sellega päris hädas on. Tuhandetele niisuguste jalgadega inimestele tehtakse iga päew saapad harilikude liistude peal walmis, mis sugugi nende jalgade kohased ei ole. Kõrgel jalal on, nagu ta nimigi tähendab, wäga kõrge wõlw põhja all; jalg on keskest nagu loofas. Niisuguste jalgadega ini-

meitel on väga kerge käik, nagu oleksivad nad wedrud: peal. Nende käigu järele võib asjatundja eemalt juba ära ütelda, et neil niisugused jalad on. Kõrge jala warwad on ülespoole pöördud, mispärast nad hõlpsaste wasta saapa nina puutuvad, ka siis, kui saabas iseenejest sugugi lühikene ei ole. Ei pia saabas niisugusele jalale mitte warwaste peale käima, siis olgu ta niisuguse liistu peal tehtud, mis jala järele kõrge wõlwiiga ja otsast wõi ninast heaste ülesse on löigatud. Konts piab kõrge olema ja saabas ise umbes $\frac{1}{8}$ tolli ehk rohkem pikem (üle mõedu) kui muidu, sest kõrge wõlw paindub astudes pikemaks, kui madal, ja kui saabas mitte vähemalt $\frac{1}{8}$ tolli üle mõedu pikem ei ole, hakkab ta warwaste peale, mis inimesele kõige õelamaks piinaks on ja käimise jagedaste päris wõimatumaks teeb. Iga kingsepp, kes jeda tähele ei pane, võib julge olla, et niisuguse jalaga inimene, kellele ta alt ja ninast õige liistu peal kord saapad on teinud, töö kas tagasi toob, ehk teist paari tema juures enam ei telli, milleks temal ka koguni õigus on, sest jeda ei wõi keegi nõuda, et inimene omale kallil raha eest niisuguse risti kaela piab wõtma, nagu saapad, mis warwaste peale käiwad.

Kõige isemoodi ja nagu on kitsas ja l g. Kõik on siin pikk, kitsas, lihata kuiw: kand, wõlw, päkad ja warwad. Wiimaste juured on õieti ligistifku üks-teise kõrwal. Kand ei ole mitte nõnda nagu kõige lihawate ja muude jalgade juures alt labane, waid täitsa ümmargune. Labajala ja wõlwi pealmised kondid on juba läbi naha selgeste ära tunda, wõlw on madal ja jalg on nõnda õhukene, et wõlwi kohal ülewel mingit küiru näha ei ole, millest see ülepea tulebgi, et kõik jalg nõnda pikk paistab olewat. Kitsa jala nahk on väga õrn ja ell ja enamiste kuiw. Niisugune jalg on tema õrnusest hoolimata siiski heaste tugew, ja tema omaniku käik ilus ja kerge. Aga

pigistamist ei kannata kitsas jalg kõigewähemati, mis ka teisiti ei wõi ollagi, sest et siin liha puudub, mis luid kaitseks, ning vähem kui pigistus mõjub otse teel luusse, mis muidugi walus on. Siin piab kõige hoolega jelle peale waadatama, et saabas kurgust mitte lahtine ei ole, ega kand liiga lai. Kõige suurem wiga on liig lai kand, mille sees jalg laskjuda annab. Kui siis weel kapid kõrged juhtuwad olema, siis on niisuguse saapaga käimine päris wõimata asi, sest lahtine kand ja kuivad, lihata randmed nüüd deruwad endid filmapilt vähema kui wääratuse juures weriseks.

Smeline on, et kõigil argadel, edewatel inimestel niisugused kitsad jalad on, iseäranes weel kõigil, olgu heale ehk kurjale kangeste edasi püüdwatel inimestel. Ringsepal on kõigest waewast ja hoolest tähelepandmata nendega raske läbi saada. Niisuguste jalgadega inimesed on kõik edewad ja nõuuawad järelandmata, et saabas karwa pealt siledaste passiks, aga eneste jalg ei kannata kõigewähemat pigistamist. Et nüüd niisugust saabast wäga raske on walmis teha, mis ka uuelst sugugi ei pigista, siis on neil alati kaebamist ja nurisemist ringsepa üle, nõnda et see nendega ikka hädas on, kui ta ka kõik on teinud, mis temal wõimalik oli teha.

B. Jalgade rawitsemine.

Jalgade rawitsemine ja nende eest hoolitsemine on suuremal hulgal inimestel täitsa tundmata asi, mis palju, wäga palju wigasid, haigusid ja äpardusi sünnitab. Käsja, silmanägu, hammaid j. n. e. rawitsetakse, haritakse ja koristatakse enam ehk vähem ikka weel, aga jalgadest ei hoolita nõnda heaste kui midagit. Raebata ja hädaldada mõistetakse kõikjugu jala haiguste ja hädade üle enam kui tarwis, aga muud midagit. Et jalg ka harimist ja rawitsemist tarwitab,

kui ta terve piab seisma, seda ei tule palju kellegil meelde. Siin on hädapärast õpetust, äratust ja juhatust waja. Aga ei keegi leia oma ameti poolest selles enam mahti ja asja, kui just kingsepp. Olgu jalal wiga mis tahes, esimene süü aetakse, mõistmata inimese poolest, ikka kingsepa kaela, kes päris kimpus on, kui ta asjatundja küllalt ei ole, et niisugust ületõhtust süiandmist asjaliku seletusega enese pealt ära weeretada ja tõtt walge ette tuua mõistaks. Teiselt poolt saab aga iga kingsepp, kes asjatundja on, oma töö tarwitajate usaldust ja tänu ära teenima, kui tal osawust on, selle asja poolest nõuu anda ja aidata. Sellepärast piaks iga kingsepp kõik hoolega ära õppima, mis inimese jala rawitsemise kohta tarwis on teada.

Rõige tähtsam kingsepale on muidugi üleüldine jalgade rawitsemine, aga ka haigete jalgade eest hoolitsemine. Keegi ei piaks saabast kandma, mis ühe ehk teise põhjuse pärast oma otstarbe kohane ei ole.

Saapa otstarbe on: tema piab jalga katma, teda külma, märja ja wigastamise eest käämise juures kaitsema, ilma et ta jala loomuliku kuju muudaks ehk temale kuidagi takistuseks oleks. Saabas, mis seda kõige täielikumalt teeb, on hea; kui ta peale selle ka weel mõistliku moe nõuudmist täidab, siis on ta paleus, mida kätte saada tuleb püüda.

Ülema eeskirja järele on selge, et linna elanik üsna isemoodi saabast tarwitab, kui talupoeg maal, metsawaht teistsugust kui laewamees j. n. e. Aga üks seadus maksab kõikide kohta, see on: keegi ei piaks niisugust saabast kandma, mille tald jala põhjale tarwiliku pinna ruumi ei anna. Kõik kunstlikud talla moed ja mudelid on üksi nõnda kaugelt lubatud, kui nad seda peatingimist mitte ei muuda. Sellepärast piaks ka

igamees ainult **lahe liistu peal tehtud** saapaid kandma. Praegu on veel mitmel pool see nurjatu pruuk, et iseäranis naisterahwa saapaid veel ühe liistu peal tehtakse. Iga üks, kes inimese jalga tähele on pannud, piab tunnistama, et see täitsa loomu-wastaline mood on, mis ainult Hiina naiti meelde tuletab, kes omad jalad kunstlikult weikesteks wigasteks kompadeks kaswatavad. Jalarawitsemine nõuuab tingimata iga jala jaoks ise liistu, see on teise sõnaga, liistud piawad ühe päkaga olema. Et aga pahemal kui paramal jalal päff seespool külles suure warwa kõrwal olemas on, sellepärast lähneb iga paari saapa jaoks kaks liistu tarwis. Ühe liistu peal tehtud saapad on loomu-wastalised piina pakud, mida keegi mõistlik inimene oma jalga ei piaks tõmbama. Täegu nad üksi edewate ja mõistujeta moodi-narride hooleks!

Uga mitte üksnes tald ei ole oma wormi poolest jala terwise kohta tähtjas, waid ka pealmise naha ja jääre suurus. Keegi ei piaks niisugust saabast kandma, mis mitte iga üksiku liikmele tarwilist lahedat liikumise ruumi ei anna. Kurgul ja wõlwil piab ruumi olema, et jalg käijes loomulikult ilma pigistamata painuda annab, päff piab astumise juures takistamata laiemalle wajuda wõima, warwad ei tohi omast loomulifest seisust wägise kokku ehk üheteise peale pigistatud saada ja kand piab saapa sees kindlalt paigal seisma.

Saapal piab tarwiline, lahke ruum olema, aga sellegipärast piab ta nõnda ümber jala finni alema, et jalg tema sees wääruda ei anna, ja et saabas jalaga ühte wiisi liigub. Kus jalg enam ja isewiisi liikuma peaseb, kui saabas, seal on see jala terwisele õerumise läbi wäga kahjulik. — Sellest selgub, et jalarawitsemise esimene nõudmine see on: „igauks kantku ainult niisuguseid saapaid, mis tema jala, seisuse ja ameti kohased on.“

Peale selle nõuab jalaravitsemine igale jalale tema iseloomu ja sifemise olu järele isesugust saabast. Jalgu võib selle poolest kahte suurte seltsi jagada: kuiwad ja higistajad jalad. Kuiw jalg ei nõua muud, kui et ta sagedaste pestud ja puhastatud saab, kui ta mustaks on läinud. Pesemist on nimelt sellepärast tarwis, et olluste wahetust kergitada ja neid ollusid, mis kui ära tarwitatud jätised kehast wälja on heidetud, ära kasida. Kus seda ei tehta, seal saab olluste wahetus jelleläbi takistatud, et nimetatud jätised kõõma ja korba näul naha hige haugud kinni suluwad, ja see ei mõju mitte üksi jala, waid terve keha terwise peale väga kahjulikult. Jalg tarwita, nagu kõik mu kehagi, korrapäralist pesemist ja puhastamist nii heaste suul kui talwel. Tuttaw asi on, et must pesemata jalg palju enam külma kardab, kui puhast jalg. Et sukki sagedaste tuleb wahetada ja warwa kiined hoolega ära löigata, on iseenesest mõista tingimata tarwis. Kuiwa jala omanikul on sellest jala rawitsemisest küllalt; palju wiletsum on lugu higistawate jalgadega.

Mida rohkem jalg higistab, seda sagedamini tahab ta pesta. Paraja higistamise juures aitab juba küllalt, kui jalg üks kord päewas saab ära pestud. Aga jalgu, mis väga kangeste higistawad, piab päewas kaks kuni kolm korda pestama ja õõseteks trükitud paberi sisse määritama ainult niisuguse paberi sisse nagu ajalehel „Walgusel“ on. Sarnase arstimise wiisiga on mitmed sellest wigast lahti saanud. Jalgade pesemiseks wõetagu paras leige ehk soojas kohtas seisnud külm wesi. Soe ehk koguini palaw wesi ei kõlba koguniste mitte, sest et see were juurde woolamist ja seega higistamist weel suuremaks teeks ja kasu asemel kahju tooks. Niisugustele jalgadele on pehmed sukad soowitawad, aga neid tuleb iga päewa kahe korda — sui ehk weel sagedamine — wa-

hetada. — Aga kui kõigest sellest rawitsemisest hoolimata siiski juhtub nimelt soovjal ajal, et kangeste higistajad jalad, mis õrna nahaga on, ära hauduvad ja katki saavad õerutud, mõni kord nõnda õelaste, et sugugi käia ei wõi, siis piab niisugust jalga kahe kolme päewa takka Tannin'i weega määrutama. Selleks sulatakse üks osa Tannin'i 3—4 osa wee sees ära. Tannin'il on see omadus, et ta higi ja palawuse läbi ära rikutud naha kokku tõmbab ja teda mädanemise eest kaitseb. Mõned inimesed, kes wäga õrna nahaga on, ei wõi seda abinõuu tarwitada, sest et Tannin'i wesi nende jalgade peal walusat kipitamist sünnitab, mis mõnikord mitu päewa kestab. Niisugustele ei wõi paramat nõuu anda, kui et nad sukade sisse iga päew niisu klišid puistawad. Warwad seisawad siis klišide läbi, mis niiskuse enese sisse imeb, üksteisest lahuse ja ei lähe hauduma. — Uue-
mal ajal soowitatakse higise jalgade pesemiseks niisugust wett, kuhu pisut Salicyl-haput juurde on lisatud. Iga üks wõib julge olla, et higiste jalgade ära haudumise ja õerumise wasta tõeste abi leiab, kui ta ühe nende süin õpetatud kolme wiisi järele teeb.

Tähtjas asi jalarawitsemise juures on sükk, palju tähtjam, kui mõni seda tahaks uskuda. On sükk liig pikk, siis sünniwad warwaste juures woldid, mis warwaid sagedaste katki õeruwad. On sükk aga liig lai, siis sünniwad kas päka juures, kanna lohitudes ehk koguni jala selja peal woldid, mis willisid ja haawu sigitawad. Palju ja raskeid jalahaigusid tulewad ainult woltis sukadest. Sellepärast on ilma waraja sukata kõik jala rawitsemine asjata waew.

Töömeestele ja talupoegadele, kui ka soldatitele oleks soowitaw, et nad jala rätikute asemel, kus ial wõimalit sukki kannakšiwad. Sõda ajal on suurem osa jalahaigeid ainult kortsus ja rämpsus jala rätikutega oma jalad wigaseks käinud. Olgi saapa sees

kanda on iseäranes talwe üsna soowitaw, kui see ka esite harjumata ja käimisele pisut takistaw on. Oled piawad aga sagedaste wähetatud ja öösel ära kuiwatatud saama.

Tätjas jala terwise kohta on ka warwa küine de harimine. Need tulewad vähemalt iga nädala kord lõigata, et nad mitte ära ei katte. Warwa küinesid ei tohi ilma sgi nõnda pikaks lasta kaswada, et nad liha sisse pöörawad. On mõni küin wiltu kaswanud, nõnda et ta teist warwast öerub, siis piab teda alati parajal wiisil ära lõigatama. Uwardab mõni warwa küin lahti minna ja pealt ära tulla, siis lõigatagu ta sealt jaadit hoolega ära, kust maalt ta juba lahti on, muidu teeb ta palju walu, enne kui ta terwelt ära tuleb. See on weider kuulda, aga on siiski tõsi, et inimeste seas, isegi meeste seas, niisugused leitakse kes oma warwa küinesid iialgi ei lõika, nimelt sellepärast, et nad lõikamist kardawad! Nad kannatawad ennemine kõik walud ja hädad ära, kui et warwa küinesid lõigata julgeksiwad ehk lõigata laseksiwad. Niisugused on päris narrid, kes ise enesetele nuhtlust kaela saadawad. Alati on neil üks ehk teine wiga ja häda jalgade külles: kord läheb mõni küin lahti ja walutab nädalate kaupa enne kui pealt ära läheb, kord öerub mõni wiltune küin kõrwal seiswa warwa weriseks, kord kaswawad küined liha sisse j. n. e. Rõit ainult sellepärast, et küinesid kordapidi parajalt ära ei lõigata. Et niisugused poole rohkem sukki lõhuwad, kui muud mõistlikud inimesed, on nõndasama ise enesest mõista, nagu see, et niisuguste jalad ka enemiste alati ära hauduwad, sest et nad warwaid puhtaid ei hoia, kuna ometi puhtus jalarawitsemise juures peaasi on.

Uga jalgade rawitsemine ei käi mitte üksi terwete jalgade, waid ka haigete ja wigaste jalgade parandamise kohta. Rõige pealt tuleb siin nõndanimetatud

„konnafilmi“ või „kanawarwaid“ tähelepanna, mis paljudele inimestele päris piinaks ja ristiks on.

Konnafilmade sünnitajad on alati liig kitsad saapad, mis pigistavad; laheda jalakate kandjal on see nuhtlus tundmata asi. Lugu on nimelt järgmine. Kui kauem aega niisugust saabast kantakse, mis ühe ja sellesama koha, iseäranes warwaste pealt pigistab, siis saab pigistatud kohalt aega pidi kõik veri ja mahl välja pressitud, nõnda et nahk lõpeks ära sureb ja kõwaks kuuwab nagu jarw. On nahk juba kord kõwaks läinud, siis mõjub pigistamine ja rõhumine seda rohkem, ja kuuwamine ja kõwaks minemine läheb icta sügawamalle liha sisse, ning ulatab mõnikord, — kui abi ei tehta, — kunni luuni, mis läbi wiimaks väga kardetawad põletikud woiwad tulla. Konnafilma sünnimise lugu õpetab meile ka tema arstimise wiisi kätte ja näitab, mis meil teha tuleb, kui meie tema kimpu ei taha sattuda. Pigistamine on konnafilma sünnitanud. Sellepärast on esimene asi see, et niisugust saabast enam jalga ei panda, mis pigistab. Kellel konnafilmad warwaste külges on, neile tehtagu saapad konnafilma kohalt nõnda laiad ja lahtised, et nad sugugi ei pigista. Kui häda mitte väga wana ei ole ja mõni aeg parajalt lahtist saabast kantakse, saab konnafilmi iseenesest ilma mingi arstimiseta ära, sest laheda saapa sees peaseb veri jälle takistamata woolama ja parandab haige koha ära. On aga konnafilmad wanaks ja sügawalle läinud, siis ei ole muud nõuu, kui piab neid terawa nua otsaga ettewaatlikult, et terve liha haawatud ei jaa, välja lõigatama. Enne lõikamist piab jalga sooja wee sees liutama, et konnafilmi pehmeteks läheb. Rõige param on neid saunast tulesse lõigata, sest et nad siis heaste pehmed on. Kui lõikamine ja laheda saapa kandmine ka weel ei aita, siis tulewad konnafilmaringid (Hüneraugenringe) warwastele peale

panna, Neid saab suurematest poodidest ja apteekidest osta. Nad on gummist tehtud ja katawad konnasilma üleni finni. Väga hea on ka, kui weikesed seebi plastrikesed konnasilmadele peale pannakse. Pehmest wabriku seebist plaastrid teewad ka kõige wiisamad wanad kõwad konnasilmad ruttu diete pehmeks, nõnda et neid waluta ja kartuseta nua otsaga wälja wõib löigata ja kaapida. Lõikamise ja paraja laheda saapa kandmise waral wõib aega mööda ka kõige wanemad konnasilmad ära kautada, kui aga asja rawitsemise eest tarwilikku hoolt pietakse.

Palju wiisama loomuga on külma wõetud päkad. Nende parandamine jäegu arsti hooleks. Ka arstilgi ei ole see igakord wõimalik, ehk olgu siis, kui wiga weel wanaks ei ole läinud. Ringssepp ei wõi siin muud parata, kuid et ta arstile seega abiks on, et ta saapale sinna kohta tarwilise laheda ruumi jätab, kus külma wõetud päkk seda nõuab. Peale selle on soowitaw, et niisuguse saapa jäuks kõige pehmem nahk wõetakse, mis heaste wenida annab. Tald tuleb eest nõnda lai teha, et suur warwas, mis enamiste ikka päka kohalt kõweraks on läinud, jälle otse wõib seista. Palju aitab siin juures ka see, kui liist wälja poolt küllest dieti õhukeseks teetakse, nõnda et kõik liha päka ja suurewarwa poole saab rõhutud.

Jalgade rawitsemise wiimane ülesanne on see: lämpjalgade jündimist ära keelda, ehk teise sõnaga: selle eest hoolt kanda, et terwe wigata jalg lämpjalaks ei muutu. Kes niisuguse saabastega palju käib, mis jala järele ei ole tehtud, — mis nimelt kannast liig laiad ja wõlwi alt pehmed on, — see wõib oma jala wõlwi kergeste maha tallata. Inimesed, kes raskeid asju kannawad, kes püsti töötawad, palju mööda treppisid wõi redelid käiwad, wõiwad omad jalad hõlpsaste lämbiks

wajutada, sest et nende jala sooned liialt koormatud ja wenitatud saavad, mis läbi nad lõpeks lõdwaiks lähewad ning jala wõlwi enam ülewel ei suuda kanda. Kõik siin nimetatud inimesed ei piakswad iialgi lah-tiseid kingu ehk pantohwleid kandma, waid ainult heaste passiwaid kõwa wõlwiga saapaid, sest et lah-tised, juured ja pehme wõlwiga saapad nende jala soontele küllalt tuge ei anna ega neid lõdwaiks mine-mise eest ei kaitse.

D. Wigaste jalgade katmine.

Roguni halb lugu on kingsepal niisuguste ini-mestega, kellel päris wigased jalad on. Säärased nõuuawad kingsepalt fagedaste, — iseärane3 weel naisterahwas, — üsna wõimatuid asju. Kui fage-daste ei sunnita mõnda jalga kaima, mis selleks kas osalt ehk täitsa kõlbmata on. Selle wägiwalla taga-järg on enamiste ikka jala ja puusa walu. King-sepp piab ka siin suuremalt osalt jüidlane olema, kus ära unustatakse, et walu wigasest jalast enesest ja selle liiga tegemisest tuleb. Sinna ei wõi keegi kingsepp parata.

Üks niisugune wigane jalg, mis kõige fagedam ette tuleb, on nõndanimetatud k o m p j a l g. Nii-sugusel jalal puudub wõlw täitsa; ta on otse nuija farnane. Kand ja päkk on wäga mitmel wiisil loomu wastaliselt kaswanud, nõndasama ka warwad, mis kas puseriti segi seisawad ehk osalt wõi ka terwelt puuduwad. Enamiste on inimene niisuguse jala juba jündides kaasa toonud, aga ka põletamise, külma wõtmise ehk mõne haiguse läbi wõib mõni õnnetu omale k o m p j a l a saada. Kompjalale on wäga raske saabast walmistada, ja ei wõi selle kohta mingit üle-üldist eeskirja anda. Peaasi on siin: k o m p j a l a saapa tarwis tehtagu liist just jala järele. Muud õpetust ega juhatus ei wõi siin anda, sest iga

komjalg on ise moodi ja nägu ja nõuuab isesuguse
 saapa wõi õigem ütelda tupe.

Sagedaste leiab kingsepp inimesi, kellel üks jalg
 puusast tallani mõttes lühem on kui teine. See
 wiga on enamiste ikka lapse põlwes tulnud, nimelt
 selle läbi, et jalg puusast paigalt ära on läinud.
 Lapsed kufuwad jagedaste, olgu kas wallatust tehes
 ehk kogemata, ja seal juures juhtub hõlpsaste, et
 puusa liige paigast ära läheb. Osaw arst wõib wiga
 ära parandata, kui aegsaste abi otsitakse. Ei tehta
 seda mitte ehk minnakse mõne mõistmata moori juurde
 ja lastakse wiga wanaks minna. siis ei wõi ka õpe-
 tatud arst hiljem enam midagit parata, waid lugu
 lõpeb sellega, et nikastanud jalg eluks ajaks teisest
 jalast lühemaks, ja inimene lompakaks jääb. Mõni-
 kord, on wigastatud jalg teisest ainult 2—3 senti-
 meetert lühem, jagedaste aga ka 8—10, läbitaudu
 5—6 sentimeetert. *) On jalg nõndapalju teisest lühem,
 siis ei wõi ta mitte terve tallaga maha astu, waid
 ainult warwastega, kuna kand ülewel kõrgel seisab.
 Niisuguse jalaga inimene käib wäärudes ja longates,
 mis keha ruttu ära wäsitab. Jalg on muidu üsna
 terve ega tee paigal seistes mingit walu.

Wana harjunud wiisi järele katsuwad kingsepad
 lühemat jalga teisega ühepikkuseks teha sellega, et
 saapa talla tarwiliku osa paksema teewad. See wõib
 ka üsna õige olla ja seal aidata, kus jalg paljalt
 2—3 sentimeetert teisest lühem on. Aga üks wiga
 on niisugusel saapal ikka: ta on üksluine ja inetu,
 mis iseäranes noortele neidudele ei meeldi.

Palju soowitawam on lühemale jalale järgmisel
 wiisil pikkust juurde jätkata.

Tuleb niisugusel inimesel mõdetu wõtta, kellel teine

---

*) 1 meeter = 10 deetsimeetert = 100 sentimeetert = 1000 milli-
 meetert. Üks meeter 3 jalga à 12 tolli à 12 linlat.

jalg lühem on, siis lastagu inimene sukkes sirgelt püüsti seissta ja pandagu hoolega tähele, kuidas ta lühem jalg oma iga üksiku osa, kanna, warwaste jne. poolest seisab. Nüüd wõetakse mõdet nagu ikka, kuid ka see tuleb ära mõeta, kui kõrgel jala kand maast ülewel seisab. Siis olgu karwa pealt jala järele tehtud. Kanna alla pandagu saapa sisse kõrgist lõigatud kiil, mis jala kanna järele takka pisut õdneks ja eest poolt pikkalt libamisi on lõigatud. Tehtakse nüüd weel saapa kand tarwiline osa kõrgem ja pannakse ta heaste jala alla, siis on asi korras. — Nõnda wiisi wõib hõlpsaste mõnegile noorele neiule seda meele head teha, et ta ilma lonkamata, kergeste ja kindlaste wõib käija. Ka on nõnda walmistatud saabas palju kergem ja ilusam, kui niisugune, mis ainult pakjema talla ja kõrgema kanna (kontsu) waral wiga püiab parandata. — Sseenesest on mõista, et sarnase saapale nõnda palju kõrgema ja pikkema kapi piab panema, kui kõrgi-kiil ruumi tarwitab.

Kõige pahem lugu on niisuguste jalgadega, kus warwa küined liha sisse on kaswanud. On suure warwa küin liha sisse kaswanud, siis ei wõi midagit parata, sest niisugust saabast ei ole wõimalik teha, mille sees säherdune jalg täitja ilma waluta wõiks käia. Käimise juures tuetab teha suure warwa peale kõige rohkem, ja sellepärast walutab see ikka, olgu saabas ninast kui lahe tahes. — Aga kui mõne weikjema warwa küinele liha üle on kaswanud, siis wõib osaw kingsepp küll niisuguse saapa nikerdada, et ilma waluta wõimalik on käia. Haige warwa kohta tehtakse liistu külge paras muhk, mis pinsolile wigase warwa jauts lohu sisse wajutab, kuhu haige warwas lähedaste sisse mahub. Kuna terwed warwad kindla aluse peal seisawad, ei ole lohkus olewal haigel warwal astumise juures nõnda tehtud saapa sees jugugi waja ühes liituda ega walu

tunda. Soovitaw on, et nimetatud lohk nõnda juur saaks, et sinna puuwillu sisse wõib panna, mis haiget warwast feda enam kaitseb. Puu willad piawad aga sagedaste wahetatud saama. sest et nad muidu kõwaks ja higistajate jalgade juures niiskeks lähewad. Et niisugusele jalale kitsa ninaga saabast ei wõi teha, on iseenesest mõista, nagu seegi, et niisuguse saapa tarwis wõimalikult pehme pealmine nahk tuleb wõtta ja doppelt tallad panna. Ühefordse tallaga on wõimata eeltähendatud lohku pinsoli sisse teha, sest et see alumisest tallast läbi ulatab.

Ühel ehk teisel wiisil wigaseid ja wigastatud jalgu on küll weel paljugi, aga nende katmise kohta ei wõi mingit üleüldist eeskirja anda, sest et iga üksik wiga wõi häda mitmesugune on, ja furd ühel, furd teisel kohal jala külges ilmub. Sellepärast wõime oma seletuse „inimese jalast“ lõpetada ja edasi minna.

2. Mõedu wõtmine ja liistud.

Tahab kingsepp heaste passiwat jala-järele saabast teha, siis on see ainult mõedu abil wõimalik. Sellepärast on mõedu wõtmine wäga tähtjas toime tus, mida mitme wiisi ja moe järele ette wõetakse.

Meie kingseppad on enamiste harjunud paberi ribaga mõetu wõtma. Selle wana isa-isade wiisiga sai enne läbi, aga meie päiwil, mill paramat ja passiwamat tööd nõuutakse, ei aita paljas paberi riba enam üksi. Paberist mõeduga wõib küll jala pikkuse ja paksuse ära määrata, ehk teise sõnaga: paderist mõet annab küll jala üksikud suurused kätte, aga mitte feda, kuidas need üksikud suurused, nagu päla laigus, wõlwi kõrgus jne. terve jala kohta ära on jautatud. See on küll õige, et osaw kingsepp feda mõedu wõtmise juures jalga waadates ja läbitatjudes ära näeb ja tunneb, aga ta piab feda ainult

meeles pidama, sest oma paberi mõedu peale ei saa seda mingil viisil ülesse tähendada. Aga meelespidamine pole mitte iga mehe asi. Jala kaju ja worm võib hõlpsaste ära unuda ja siis ei jää paberi mõeduga muud järele, kui paljalt üksikud juuruse mõedud. Aga et nende üksiku suuruste mõedu waral mitte võimalik ei ole iga jalale parajat, passiwat saabast teha, seda piab iga mõistlik inimene tunnistama, kes piisutgi mõtelda suudab. Kui palju meesterahwa jalgu ei leita, mis ühesugusest pikkusest ja paksusest hoolimata, oma kaju ja wormi poolest süiski iga üks nõndajama ise nägu ja moodi on, nagu nende omannikude silmanäud. Naisterahwa ja laste juures leitakse sedajama. Teeb nüüd kingsepp niijugustele ühepikkustele ja pakjustele jalgadele nende iseäralist kaju tähelepanemata ainult üksiku suuruste mõedu järele saapad, siis ei ole see ime, et nad ühele ehk juhtumise kaupa sünnivad, teistele aga mitte. — Nagu tähendatud, võib paberi mõeduga ainult jala pikkuse ja paksuse ära mõeta. Warwaste ja päka seis, wõlwi õõnsus, talla laiusus jne. jääb mõetmata. Kas jalg kondiline ja kuitu, paks ja lihaw, sirge või kürakas, jah isegi see, kas ta kõrgewõlwigaga või koguni lämbjalg on, jääb paberi mõeduga ära määramata.

Sellepärast on hoolsad mõtlejad meistrid, kes head tööd püüawad teha ja tööd ja teenistust saada, ühe abinõuu leidnud, mille waral peale jala pikkuse ja paksuse ka weel muid suurused osaltgi võib ülesse tähendada ja ära mõeta. See lihtne abinõuu on jala talla ümbermõedu ülesse joonestamine, mida järgmiselt teatakse: Mõedu andja tõmbab suka jalga ja astub siis jalaga paberi lehe peale, kus juures ta sirgelt seisab, nõnda et keha raskus mõlema jala peale ühe wõrra wajutab. Nüüd joonestab kingsepp pehme punase või sinise pliiatsiga jala talla suuruse sell wiisil ülesse, et ta mööda jala

ferwa ümberringi joone tõmbab. Niiſugune joonestus on kingsepale liistu lõikamise ja ſaapa tegemise juures väga palju väärt. Kes aſjaga vähegi harjunud on, võib ſeda pilti veel täiendada, kui ta ſuka jalalt ära laſeb võtta ja warwaste ſeiſu ka weel ülesſe joonestab. Pääkade laijuſ ja wõlwi kõrguſ on ſiin ſelgeſte ära tunda, mis liistude ſeadmiſe juures ſuureks abiks on. Kanna ſeiſ, tema worm, jala kõweruſ, õige pikkus ja laijuſ on kõik aſjad, mis ainult ſell wiisil wõiwad ära määratud ja ülesmäärgitud ſaada. Kes oma töö tellijate ja tarvitajate ſuowiſid püiab täita, — ja ſeda piaks igamees, kes tööd ja teeniſtuſt tahab ſaada, — ſee piaks ſeda jala talle joonestamiſt vähemalt katſumagi, ja ta ſaab tema ſuurt väärtuſt peagi ära tundma. See ei ole ſugugi liig, kui ütleme: et ilma jala talle ülesjoonestamiſeta täielikku tarwiliſt ſaapa mõetu võtta ſugugi wõimalik ei ole. Seda ütluſt ei ſuuda ſee nähtuſgi waleks ajada, et ſuurem hull praeguſi kingſeppaſid ilma ſelleſta läbi ſaawad, ſeſt nende töötarwitajad ei ole paremaga harjunud, waid on ſelleſta rahul, mis neile pakutakse. On ſaabas halw, pigiſtab ja õerub, ſiis kiruwad nad küll kingſeppa, laſewad teda aga ſiisgi jälle tööd teha, ſeſt nad pole paramat tundnud ega leidnud. Leiawad nad aga kord, et keegi niiſuguiſt tööd teeb, mis param on, ſiis telliwad nad omad ſaapad ka ainult tema käeſt ega lepi enam wileſta, hooletumalt tehtud tööga.

Kes heaſte tahab mõetu võtta, ſee tarwitagu paberi riba aſemel mõedu rihma, nagu ſeda rätſepad teewad. Niiſugune rihm on wenimata materjalilt tehtud ja meetri mõedu järele ſentimeetriteks ära jagatud. Selle rihmaga wõetagu kõik tarwiliſed mõedud, mis mõedu raamatuſſe tulewad ülesſe kirjutada.

Juuni 1894.

N ^o	Kuu päev.	Tellijani ja clustohi.	Mis tellimud.	Pikkus.	Päät.	1. wõlv.	2. wõlv.	Ranna mdet.	Piige.	Gäär.	Sähenõused.
38.	VI. 3.	Meiu S. P. Ebral.	I paar ringu, teravab ninad, mabala poole fontšab.	24	19	19 ¹ / ₂	20 ¹ / ₂	27	—	—	Paheenna jala weif- fel waribal forma- film. VI. 12.
39.	VI. 3.	Satob Sur Põwal.	I paar kamaššifid, teraw nina, mabal fontš raud tiffubega.	28	21	21 ³ / ₄	23	30 ¹ / ₂	—	35	Kallab šapib wäl- japool. Si falli käärtsumif. VI. 5. VII. 10.
40.	VI. 3.	Seešama.	I p. nufi weefapaid. Strif- na fääred, bop. tallab, lai nina ja kontš raudabega, bop. wooršud.	"	"	"	"	"	"	"	
41.	VI. 9.	Šerenaine S. Rana Šarell.	I paar kamašša, šimberpöör- tud õmbluštega nahš, fõrge kontš, teraw nina.	28	a	a	t	a	N ^o	3	Õrnab lištud. VII. 4.
42.	VI. 10.	Šans Šäi Rošal.	Mueb weefapad pöiab. Šol- lafed pealrifed, raudabega kannab, tugewab toošid ni- naš, bopp. tallab.	20	15	15 ¹ / ₂	16 ¹ / ₂	22 ³ / ₄	—	25	VI. 31.

Nõnda nagu siin kõrval ehk farnaselt tuleb mõedu raamat joonde seadida. Selle proowi lehe peale kirjutatud näitused seletawad raamatu tarwitamise wiisi ifegi. Ükfi nr. 41 juurde tuleb tähendada, et pereinaine J. Kana mõetu ei ole lastnud wõtta, waid aga paljalt on tellinud, nimelt endise mõedu järele, mis eespool raamatus nr. 3 all ülewel seisab. Tähenduste alla märgitakse kõik see ülesse, mis mujal ruumi ei ole leidnud. Numrid, mis tähenduste all seisawad, näitawad aega, millal tööd kätte tahetakse saada. Meie proowi lehe nr. 1 tähenduste lõpul seisab näituseks VI. 12. See tähendab: kuuendama kuu 12-daks päewaks, see on 12-daks Juuniks piawad tellitud kingad neiu Pärn'a jaoks walmis olema, mis ta VI. 3 j. o. 3. Junnil on tellinud.

Piab kingsepp omal niisuguse raamatu ja joonestab talle ümbruse ülesse, siis on asi korras. Mõedud ei saa kaduma minna ja meister ei pruugi iga kord täiskaswanud inimesele uut mõetu wõtta. Ka talle joonestuse lehed tulewad hoolega alles hoida, sest neid läheb pärast ikka tarwis, kui raamatu peale ilma mõeduta tellitakse, pealegi saab neist lühikese ajaga ilus talle-wormide wõi modellide kogu, mis wäga palju wäärt on, kust mõndagi wõib õppida.

Waatame nüüd neid üksikuid jala osasid, mis ära tulewad mõeta, kui ka seda, kuidas neid mõeditakse. Kõige pealt wõetakse pikkuse mõet, ja nimelt järgmisel wiisil. Mõedu rihma ots pannakse kejet kanna taha ja tõmmatakse rihm teist otsa pidi üle suure warwa liikme kuni selle tipuni. Mõned mõedawad pikkust ka jala talle alt, nõnda et mõedurihma otsa taha kanna wälimise serwa külgi suruwad ja rihma teise otsa mööda põhja wõi talle alust ette poole kuni suure warwa otsani tõmbawad. Tehtagu kumbat wiisi tahes, aga ikka on kõige parem, kui jala tald ühtlasi ülesse joonestatakse. Lähem suurus,

mis nüüd mõeta tuleb, on päkk. Päta kohalt on jalg kõige laiem, ja otse sealt pannakse mõedu-rihm ümber jala ning tõmmatakse kaunis kõwaste kinni, nõnda et rihm aga just mitte jala sisse ei sooni. Siin tuleb weel seda tähendada, et iga mõedu juures, olgu ta misjugune mõet tahes, mõedurihm ühte wiisi kinni tõmmatakse, s. o. ühte mõetu ei tohi lah-tisema rihmaga wõtta kui teist. Näituseks piab päta mõetu wõttes rihm nõndasama kõwasti jala ümber olema, kui kanna mõetmise juures. Muidu ei saa jalg mitte igalt poolt ühe taha mõedetud, mille tagajärg see on, et saabas mõnest kohast pitsitab ehk jälle liig suur on. Selle peale wõetakse esimese wõlwi mõet. Esimeseks wõlwiks nimetatakse jala juures seda kohta, mis päta ja jala selja kõige kõrgema kohta wahel seisab. Selle mõedu jätmad juurem osa kingseppasid wõtmata, mis aga koguniste mitte õige ei ole. Jala selg ei waju oma kõigekõrgemalt kohalt kuni päkani mitte ühte wiisi madalamaks. Mõni jalg wajub järsku, mõni pikalt päta poole madalamaks. Isegi niisuguseid jalgu on leida, mis selle kohta pealt koguni kühmis on. Jäeb nüüd jalg siit esimese wõlwi kohalt mõetmata, siis ei tea kingsepp liistu selle kohta pealt parajaks seadida, Mõnigi paar saapaid saawad selle mõedu puuduse pärast ära rikutud. Nad on labajala pealt kas liiga lahedad ehk kitsad. On nad liig lahedad, siis sünniwad inetumad kortjud, kuna liig kitsas saabas muidugi mõista pigistab. Sellepärast ärgu jätagu seda esimese wõlwi mõetu mitte wõtmata! — Nüüd wõetakse teise wõlwi mõet. Teiseks wõlwiks nimetatakse jala selja kõige kõrgemat kohta, mis hoolega tuleb ära mõeta, sest et saabas, mis siit lahtine on, kuhugi ei kõlba. Seda kohta mõetes tuleb terawaste seda tähele panna, kas jalg siit lihaw wõi kondiline, kuitw ehk niiske on, sest see

on, nagu ülemal mitmesugustest jalgadest rääkides nägime, väga tähtjas.

Ringale on nendest mõetudest küllalt, aga saabaste ja kannaõõste jaoks läheb veel teisa mõetusid tarvis, kõige pealt kanna- või kurgumõet. Seda kohta mõedetakse enamiste nõnda, et mõedu rihm takka ümbert kanna serva ülesse jala liikme või nõnda nimetatud kurgu peale otsapidi kokku weetakse. Aga õigem saab see mõet siis, kui mõedurihma ots sisse poole kanna lohu sisse pannakse, otse sinna kohta kus jala liige on, ja siis rihm ümber kanna serva ja üle kurgu liikme nukkide alt läbi siia tagasi weetakse. Müüd tuleb liige, mis jalga säärega ühendab, ära mõeta. Kohe pealtpoolt liiget on jala sääre kõige peenem. Niiisuguste saabaste tarvis, mis siit ilusti filedate sääre ümber piavad seisma, nagu poolsaapad ja mõned muud, piab ka see koht ära mõedetama. Viimane koht, mis mõeta tuleb, on sääre maritama kõige jämedamalt kohalt. Seda mõetu läheb üksi sääretega saabaste juures tarvis.

Metsawahid, mõisa walitsejad, laewamehed, kalamehed jne. tellivad mõnikord nõnda pika sääretega saapad, mis kuni puusani ulatawad, kus nad rihma või nõõbi külgi kinni käiwad. Et niiisugusel korral ka sääre pikkuse, kui ka reie jämeduse mõet tuleb võtta, on iseenesest mõista.

Kui niiisuguseid kohtasid mõedetakse, mis lihavad on, siis piab hoopis selle järele waatama, et mõedurihma mitte nõnda kõvasti kinni ei tõmmata, et ta liha sisse nõõrib. Kõigeparam on ikka, kui mõet nõnda mõetakse, et mõedu-rihm parjalt nõnda kinni tõmmatakse, et ta ilma pigistamata mõedetawa koha ümber kinni seisab, siis ei ole juurdeldõikamise juures mõedule midagi tarvis juurde lisada ega maha jätta.

Tähtsam asi peale mõedu on kinniseppale liist, mille peal ta saapa walmistab. Mujal maades muret-

fewad wabrikud tarwilised liistud kingsepale kätte. Aga meie juures on wiisiks, et iga kingsepp omad iistud ise lõikab. Ja nõnda kuidagi lugu praegu on, saab see meie juures küll kauagi weel kestma. Seda pruuki ei wõi iseenesest mitte just laita, sest kingsepp tunneb oma töötarwitajate jalgu kõige param ja wõib, kui temal selleks osawust on, nende jauts ka sündsad liistud lõigata. Aga asi on see, et liistulõikamine suur kunst on, tõepoolest päris kunst — mitte enam lihtne käsitöö, nagu näituseks saapa enese tegemine, ja ta ei ole mitte iga mehe asi, selleks on iseäralist annet tarwis. Saapa tegemise wõib iga terane inimene ära õppida, aga liistu lõikamist kui kunst tööd mitte. Sellepärast on soovitatav, et iga kingsepp, kellel kujutamise andi ei ole, omad liistud mõne teise kingsepa käest tellib, kellel selleks osawust on. Ja nissuguseid kingsepvasid on, ehk küll arwaste, meie juures siin seal itka leida. Näituseks wõib järgmise adressi all: „J. Jürgenstein, Wana Wändras Pärnu laudu,“ wäga heasid liistusid igas suuruses 60 kop. paar tellida. Praegu on Ameerika liistu lõikamise poolest kõigist teistest maadest kaugel ees. Kogu heasid liistusid on kingsepale nõnda palju tööd ja waewa, kulu ja peamurdmist maksnud, et sugugi imeks ei wõi panna, kui ta oma liistu kogu peale otse uhke on. Palju enam tuleb seda imeks panna, kui hooletumalt liistudega jagedaste ümberkäidakse. Igal korralikul kingsepal piaks liistud numbre all, paari kaupa riikli peal rias seisma, kui iial wõimalik, igal paaril nimi peal, kelle jauts ta nimelt tehtud on. Märgeb kingsepp weel iga kord oma mõedu raamatusse tähenduste all liistu numbre ülesse, siis ei ole temal midagi ajawiidust otsimisega, kui see sama inimene jälle uuesti tellib, kes juba kord on tööd lastnud teha. Numre järele leiab ta sedamaid tarwilise liistu paari ülesse. Kus liistud läbi segi

nurkas hunikus seijawad, seal annawad nad kingsepa hoole ja korrapidamise kohta wäga halwa tunnistuse, ja annawad neile õiguse, kes ütlewad, et kingsepp kolmandama osa oma elu ajast „otsimise“ peale ära tarwitab. Ka kingsepa aeg on raha mida keegi asjata ei tohi raisata. Mingsi muu asjaga ei wõi kingsepp nõnda selgeste näidata, et ta omas töös meister, et ta kunstnik on, kui just oma liistu koguga. Kõik muu töö on tühine ega maksa midagi, kui liistud head ei ole. Aga paraku on just kingsepa töö juures wiisiks, et temale liistude eest mis ta saapa tellija jala järele lõikanud, ja mille peale ta terve päewa on ära kulutanud, midagit ei makseta. Kõik ta waew on ajawitmine on sagedaste maha wisatud, kui tellija wahest ühe ainsa paari tellib ja pärast enam midagit ei lasse teha. Kes maja lasseb teha, piab plaani eest iseäranes maksuma, aga kingsepale, kelle käest küll jala järele saapaid nõuutakse, ei ütle keegi „oleterwetki,“ kui ta just tellija jala jauts uued liistud piab lõikama, sest et jalg nõnda ijemoodi on, et ühegi tagawaral olewa liistu peal temale heaste passiwaid saapaid ei wõi teha. See on hirmus nõrk külg kingseppa töö juures, mille wastu ainult ühel wiisil abi wõib leida, millest eespool tahame rääkida; siin pöörame liistude eneste juurde tagasi.

Õigetest wõi „ühejala“ liistudest ei taha meie siin sõnagi lausuda. Need on nõnda loomuwastalised, et neid keegi mõistlik inimene, kes kordgi oma jalga on järele mõteldes waatanud, tarwitama ei piaks. Täegu nad mõne tüdrukku hooleks, kes musta küüne wäärt mõtelda ei mõista ega oma terwisest midagit ei hooli! Karkudega wõib ju iga napp karata, kes kahe jala peal loomulikult käija ei märka, ehk kes kargul kargamist wiisakamaks ja ilusamaks piab.

Nii tõeste kui inimesel üks param teine pahem jalg alla on loodud, nii tõeste ei wõi keegi muudu

head jala järele saabast saada. kui ainult ja üksi ühe pätaga ehk nanda nimetatud „kahejala“ liistu peal. Seda ütlust ei suuda keegi waleks ajada, kes meelega musta walget ei taha nimetada. Iga paari saapa jäuks on kaks liistu tarwis: liist piab ühe pätaga olema, see on esimene asi. Iga inimene paneb astudes esiteks kanna ja päta maha, alles teist jalga edasi tõstes puutuwad warwad kergeste maa külge. Sellest selgub: liistu nina piab kaunis rohkestes ülespoole pööratud olema. On liist pälast kuni otsani põhja alt õige, siis on jalg sunnitud warwastega liig wara ja liig tugewaste maha astuma, ja saabas käib warwaste peale, millest hullemat piina enam ei wõi olla. Ei õige liistu ega kõrge kanna läbi tohi jalga warwaste peale astuma sundida, waid teha raskus piab ikka kanna, kõige enam päta peal seisma.

Wäga fagedaste kaebatakse selle üle, et saapa kannad wõi kotsad wiltu lähewad. Nimelt on siin lugu nõnda, et saapa kandja asja kingsepa, ja kingsepp jälle saapa kandja ja wiltu tallaja süüks ajab. Mõlemil on omast kohast õigus. Asi on järgmine. Suurem osa meesterahwaid tallawad ja kulutawad saapa kotsad wäljapoolt ära, nõnda et kapi wäljapoole aga kotsa sissepoole wiltu lähneb. See tuleb sellest, et meesterahwal enamiste ikka niisugused jalad on, millel wiltused kannad on. Kanna wälimine serw seisab kõrgemal, kui siserine; wäga harwa ümberpöörtub, mill puhul kapi sissepoole wiltu tallatakse. Kingsepp, kes saapa kotsa otse alla teinud, arwab siin omal õiguse olewat wiltu tallaja üle nuriseda, aga omi jäeb tõepoolest saapa kandjale suurem õigus kingseppa süüdistada, sest see piab ka niisugusele jalale saapa tegema, mis tmite wiltu ei lähe. Osaw kingsepp wõib ka siin

nõuu leida. — Nagu ütlesime, tallawad enamiste kõil meesterahwas jaapa kapid wäljapoolle wiltu ja kulumawad konjad ja tallad wäljapoolt serwast ära, mis sellest tuleb, et nende jala kand wiltune on ja wälimine kanna serw kõrgemal seisab kui sise- mine serw. Niisuguse jala liist olgu nõnda lõigatud et:

esiteks, liistu kand nõndajama wiltu seisab, nagu jala kand, s. o. wälimine serw pisut kõrgem on kui sise mine serw, nõnda et jala kand jaapa sees oma kohase põhja eest leiab; teiseks, liistu põhja-alune suure warwa päka kohalt weidi sügawamal seisab, kui wäli- mine serw päka kohal, nõnda et jalapõhi päka kohalt ja kanna alune otse teineteise wasta pisut wiltu seisawad; kolmandaks, tuleb niisugusele wäljapoolle wiltutallajale jaapa konts pisut, umbes $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ sendimeetert wäljapoolle alla panna wõi teha.

Rus jaapa konts wäljapoolle ja kapi sissepoolle wiltu tallatakse, mis ülepea harwa ette tuleb, seal lõigatagu liistu kand ka otse nõndajama wiltu, nagu jala kand on, nimelt sise mine serw pisut kõrgem, kui wälimine, aga päka kohalt seisiku liistu põhja aluse wälimine serw weidi madalamas kui sise mine serw. — On liistud nõnda lõigatud, siis ei jõuua ka wiltuse kanna omanikud saabast wiltu tallata, ja kingsepp on nende tänu ära teeninud ja näitanud, et ta osaw meister on, kes iga jala järele hea jaapa mõistab walmistada. Suuremalt jault lähewad saapad ikka ainult sellepärast wiltu, et liistud wiltu tallajate jauts mitte nõnda ei ole lõigatud, nagu ülemal pool praegu õpetasin.

Nii heaste liistul enesel kandas, kui ka lahti faetud pealmisel poolle olgu wäljapool külles weikese sõrme otja jämedune haut sisse lastud. Pistetakse

paras raud konks tähendatud haugu sisse, siis an liist hõlbus saapa sees wälja tõmmata.

Mis muidu weel liistude kohta tuleks tähendada, olen seal juba ära ütelnud, kus esmalt mitmesugustest jalgadest ja nende raawitsemisest rääkisin. Siin tahan ainult weel seda nimetada, kuidas wanu liistusi, mille põhjad juba aja wältusel tikkudega urbsiks on tautud, ära wõib parandata, nõnda et nad jälle nõndasama head on kui uued. Selle tarwis on nõnda nimetatud gummipigi ehk Sohlemasse mis gummist walmistatud, wäga hea. Teda müitakse suurte plekk tooside wõi purtide kaupa, umbes 1 rbl. 25 kop. tükk. Tema ülesleidja on Berlini gummikauba wabrik. See gummipigi sulatatakse mõne raud riista sees ära ja walatakse siis lusikaga urbsiks torgitud liistu põhja peale, kus ta ära lastakse anguda. Liistu põhi tuleb enne purust ja mustusest puhastada ja tule kohal soojaks paista. On peale walatud wedelik kõwaks läinud, siis raspeldakse ja wiilitakse liist jälle hoolega tasaseks, ning teda wõib nüüd nõndasama heaste ja kaua tarwitada, nagu uut liistu. Suhtub gummi mõnest kohast siiski wälja kukkuma, siis on see tunnistuseks, et parandamist mitte küllalt hoolega ei toimetatud, aga kahju pole suur, sest wälja kukkunud tükki wõib uuesti sulatada ja tarwitada.

Liistudest rääkimist lõpetades, tahan weel üht nõuu anda, mille täitmine mitte raske ei ole, aga mis kingsepale suureks kergituseks ja igale saapa kandjale nõndasama suureks kasuks tuleks.

Wäga harwa on nii ühe suuruseid ja ühekujulisi jalgu leida, millel ühe ja sellesama liistu paari peal heasti passiwaid saapaid wõiks teha. Enamiste lähets igale inimesele isesugune liistu paar tarwis. Selle järele piaks kingsepal arutu palju liistusi olema, aga see käib sagedaste üle kingsepa jõuu. Igakord ei ole temal aegagi parajaid liistusi teha ehk teha

lasta, sest et tööd ruttu kätte tahetakse. Kingsepal ei järele niisugusel korral muud nõuu üle, kui piab saapad sarnaste liistude peal walmis tegema, mis wähegi sünniwad. Et saabas sellwiisil jala järele ei saa, öerub ehk pigistab, kortsud sisse lööb, wiltu läheb jne., ei ole imekspanna. Ehk jälle. Reegi on mitu korda ühe kingsepa juures tööd lastnud teha, ja kingsepp on just tema jala järele liistud muretse-
 nud, nõnda et tellija alati head saapad sai, millega ta kõigiti rahul wõis olla. Aga tellija läheb uude paika elama ja piab mõne teise kingsepa lastma saapad teha, kellel otse tema jäuks liista ei ole, kes neid ehk wähest lõigata ei mõistagi; mis siis? Siis on wana häda jällegi käes. Kiru kingseppa kui palju tahes: heasid jalajärele saapaid ei saa! Kõige selle hädale oleks ühekorruga ots peale tehtud, kui igal saapa tellijal wõi tarwitajal omal liistud oleks, mis just tema jala jäuks on lõigatud. Ja seda ei oleks sugugi raske olewat nõnda teha. Iga üks lastu omale osaw kingsepp, kes temale juba kord head saapad on teinud ja tema jalga kõigiti tunneb, kaks paari liistufid lõigata üks paar weesaabaste, teine paar lamasside ja kingade tarwis. Neist saaks temale eluajaks küllalt. Nad ei maksaks temale rohkem kui 1 rbl. kuni 1 rbl. 20 kop. Nende peal wõiks ta iga kingseppa omale tööd lasta teha, ja wõib alati julge olla, et ta saapad jalga saab, mis passiwad kui walatud! Naisterahwa jäuks saab juba üheski liistu paarist. Kes asja üle pisutgi järele mõtleb, piab tunnistama, et see nõuu õige ja hea on, et ta täitmine raske ei ole, ja et sellest kingseppale suur tergitus, igale saapakandjale aga seda suurem kasu tuleb. Sellepärast weel kord: igal saapa tellijal olgu omad liistud. Siis saab ta alati saapad, mis temale jala järele passiwad ja head on.

3. Kingsepa tööriistad.

Wist küll kellegi käsitöölise tööriistad ei ole nõnda lihtlabased, kui kingsepa omad, mis suuremalt osalt weel tänapäew niisamafugused ja needsamad on, nagu nad juba mõni sada aastat tagasi olivad. Jah, meie aegne kingsepp kui käsitööline tarwitab weel vähemgi tööriistu, kui endine, sest et wabrikud, temale palju walmis töömaterjali kätte muretsewad, mis wana aegne kingsepp ise käsitsi pidi walmistama, nagu koolutud sääred, walmis õmmeldud pealsed, tikud jne. Kingsepa isaiast päritud tööriistad on igale kingsepale iseenesestki nõnda tuttawad, et asjata ajawiide oleks, neid kõiki siin üksikult ülesse lugema hakata. Küll on nimelt Ameeriklased ja Ingliseed uuemal ajal arutu palju uusi kingsepa tööriistu ja masinaid wälja arwanud ja walmistanud, aga kingsepale kui käsitöölisele on nad tähtsusetu, jellepärast, et nad esiteks enamiste kõik suurte wabrikute jaoks on tehtud, teiseks käsitöölisele liig kallid on, ja kolmandamaks ei ole nendest needgi, mis ka käsitööline kasuga võiks tarwitada, weel meile ulatanud, ehk olgu siis õmbluse masinad. Meist räägin eespool parajal paigal, nõndasama kui ka iga muu kingsepa tööriista kohta kõik mis tarwis, seal tähendan, kus nende tarwitamisest seletust teen.

4. Kingsepa töö materjal.

A. Witmesugune nahk ja naha headuse tunde-märgid.

Kõik mis meie siitamaani arutanud ja seletanud, õpetanud ja õppinud, maksab iga kingsepa ja iga saapa kandja kohta. Aga enne kui edasi läheme, piame kingsepa töö kohta siin kohtas lühikese üleüldise seletuse tegema, nimelt kingsepa töötarwitajate poolest.

See aeg on ammugi möödas, mill üks ja seesama kingsepp ülema ja alama seisuse inimestele ühtlasi tööd tegi. Kes meie päivil oma tegewust nõnda tahaks sisse seadida, et ühtlasi kõige peenemaid palli kingu, kui ka lihtlabasemaid weesapaid tahaks valmistada, ei saaks sellega muud kui puhast kahju. Meie päivil piab iga kingsepp omale kindla tööpõllu ja piiri walima, s. o. oma töö tarwitajate järele. Siin võib kolm ringkonda olla, esiteks kõrgem suurtsugu seisus, teiseks haritud keskseisus ja wiimaks alam seisus. Iga seisus paneb oma kingsepale üsna isejugused nõuudmised ja tingimised ette. Kõrgem suurtsugu seisus waatab kingsepa töö juures kõige rohkem selle peale, et see ilus, moe järele heaste passiw ja terge oleks. Töö tugewus, wastapidamine kui ka hind on siin kõrwaline asi. Haritud keskseisus aga pärib peale ilu ja moe ka weel seda, et töö tugew ja mitte liig kallis ei ole, kuna alam seisus ainult töö headuse ja tugewuse ning hinna peale waatab, kus juures kõik muu kõrwaline asi on. — Meie Eesti kingseppade tööpõld on maal küllades, kui ka alewikudes, wabrikutes ja isegi weikestes linnades haritud keskseisus. Ja et eelseisaw raamat just Eesti kingseppadele on kirjutatud, sellepärast jäeb temast siitsaadik kõik wälja, mis haritud keskseisus ei tarwita. Siin räägime ainult niisugustest asjadest, mis nimelt keskseisuse kingseppadele tähtjas on. Muidu lähaks raamat asjata juureks ja kalliks. Seda tahtsin siin tähendada, ja nüüd läheme edasi ning räägime nahast, selle partimise ja headusest.

Naha partimise kunst ei ole uuema aja leidus, waid wana muistse põlwe rahwadest pärandatud pruuk. Juba Homer räägib meile ühest Greeklasest nimega Tychius, kes wäga osaw naha partija olnud. Ka wanas Testamentis räägitakse partnahkadest ja riib-

madeft, ja ifegi wana Egiptuse rahwal oli pruut elajate nahku parkida, et neid tugewamaks ja wästupidawamaks teha.

Parkimine on töö, mis wäga palju aega ja waewa nõuuab. See'p see naha kalliks teebgi. Tahaksime meie kõi läbi wõtta, kuidas igasugust nahka pargitakse, siis saaks sellest ifegi paks raamat. Sellepärast teeme lühidalt.

Parkimise läbi piab nahk pehmeteks, paksumaks, sitketeks ja weefindlaks saama tehtud, nõnda et ta heaste tugew on wästupidama. See on üksi selle läbi võimalik, et nahk parkimisega pargi-ollusega, mida tannin nimetatakse, nõnda läbi ja läbi saab täidetud, et ühikud naha süüded, kiud ja narmad pargi-ollusega täitsa ühte on kashwanud, nõnda et nahast ja pargi-ollusest kokku üks üsna ifesugune asi wõi produkt saab.

— Paks tallanahk, mis $1\frac{1}{2}$ —2 aastat parkimisets aega tarwitab, imeb nõnda palju pargi-ollust wõi tannin'i oma sisse ja ühendab ennast sellega nõnda täitsa, et ta paksumaks kashwab ja nõndasama rasketeks läheb, kui ta elaja seljast wõetud toorest peast oli.

— Naha, nimelt saapa naha parkimisets tarwitatakse tamme, kuuse, paju ja ka muu puu koort, sest et nende sees rohkestes pargi-ollust wõi tannini on. Wanemal ajal pargiti saapa nahka ainult puu koortega, ja saadi siis ka kõigeparam nahk, aga nagu juba ütlesime, tarwitab kõigeparam talle nahk, kui teda puu koortega hautude sees pargitakse $1\frac{1}{2}$ —2 aastat ära, enne kui ta walmis saab. Seda aega ei läbe ega suuda meie parkijad, kellel uuemal ajal ka tarwilist puu koort enam küllalt saada ei ole, ära oodata. Nemad tarwitawad parkimisets mitmesuguseid kunstlisi abinõusid ja rohtusid, mille abil nad naha üle poole ruttem walmis pargiwad. Selle wasta ei oleks muidu midagit ütelda, kui niisuguse kunstlise parkimise läbi nahk mitte palju halwem ei

saaks. Aga paraku saab nahk jell wiisil wäga palju halvem. Ta on rohtude, nimelt minerali hapude (soola hapu) waral kunstlikelt tohedaks ülesse porjutatud, ilma et tema süüded, kiud ja narmad aega ja mahti oleksiwad saanud ennast pargi-ollusega ühendata ja sellega kokku kaswada. Pealegi teewad mineraali hapud, nagu näituseks soolahapu, naha kiud abraks. Et niisugune nahk heaste wastu ei pia, on muidugi mõista. Aga sellest ei oleks ikka weel suuremat wiga, kui niisugune nahk selle jau, mis ta wähem piab, ka odavam oleks. Ja ta piaks odavam olema, sest ta tarwitas poole wähem aega parkimiseks, ja et ta mitte küllalt pargi-ollusega täidetud ei ole, sellepärast piaks ta heast nahast ka palju kergem olema. Lühidalt: ta mõiks palju odavam olla. Aga mitmed uuema aja parkijad mõistawad selle eest hoolt kanda, et nahk mitte odavamaks ei lähe. Kui nad nahka ruttu kunstlikult tohedaks ja paksuks mõistawad ajada, siis mõistawad nad teda ka kunstlikelt odawa kraamiga ka raskets teha, milleks nad talli pargi-olluse (tannin'i) asemel, mis pealegi palju aega tarwitab, odawat „traubenzuckerit“ tarwitawad, mis naha küll ruttu raskets teeb, aga nahale mingit headust ei anna, sest et ta ennast mitte pargi-olluse wiisil nahaga ei ühenda. Niisugust kunstlikelt pargitud ja raskets tehtud talla nahka mõib iga tahes sellest ära tunda, et tema sees üfsitud naha süüded selgeste naha on, kui tema terawa nuaga läbi löigatakse. Naha karw on walwatas, nahk ise tohejas ja wõtab ruttu wett sisse. Võidak ja niisuguse naha küllest õhukese lipaka ja närid seda juus, siis on temal läila-magus mail. Sarnane nahk on pidamise poolest kõige halvem. Tema pea, koiwad ja osalt kael on pealegi toored. Talla naha, kui ka pinsoli naha headust mõib järgmisel wiisil kõigeparam järele proowida: Võika õieti terawa nuaga naha küllest liistakas ära ja silita siis põidlaga löiga-

tud kohta pikuti lõiget. On naha süidmed pikuti lõiget põidla all tunda, siis on see teise ehk kolmandama numri nahk oma headuse poolest; esimese numri naha lõige on põidlaga katsudes täitsa file ja libe. Kes asjaga vähegi harjunud, võib sellwiisil tallanaha headuse kindlaste ära tunda. Seda teadwad kaupmehed väga heaste, jellepärast nühiwad nad walmis lõigatud kaustade või paaride serwad filedaks. Muud hea talla naha tunde märgid on järgmised: Balged või heledad naha süidmed piawad dieti peenikesed olema; ka ei tohi neid palju näha olla. Nahk piab ühe taja läbi kastania-pruun olema, nimelt ei tohi naha keskel või südames kõigewähematti heledamat ehk tumedamat joont olla. Käte wahel wäändes olgu nahk heaste painduw ja wedrutaw. Kui õhukest lipakast suus närid, siis on sellel otse weini hapukas mait. Kus kõik need märgid leida on, seal võib julge olla, et nahk tõeste kõigeparam on, mis aga võib soowida. Halwa talla naha tundemärgid nimetasime juba eelpool; siin liisame juurde, et poolparti nahk sellest ära on tunda, et ta lõigates kõwa nagu sarw ja südamest enam ehk vähem mustjas on.

Ameerikas, kus metsa rikkuse pärast tamme ja kuuse koort küllalt saada on, pargitakse väga hea ja tugew talla nahk, osalt mets-, osalt koduweiste nahast. Ameerika nõnda nimetatud „hemloki talla nahk“ ehk lühidelt nimetatud „hemloki nahk“ on kas tamme ehk kuuse koorega ehk mõlematega ühtlasi keemika teel 8—12 kuuga walmis pargitud. Tema on kõwa nagu puu, ei anna kuiwast peast mitte sugugi painuda, aga ta on siiski mitme omaduse poolest tugewate weesjaabaste taldadeks, dopelttaldadeks ja kontja plekkideks väga soowitaw. Südamest on niisugune hemloki nahk täitsa weefindel, nõnda, et ka paberi pakfune liistakas niiskust läbi ei lasse. Kulumise wasta piab ta õige kaua. Seda Ameerika talla nahka on

ka meie juures, wähemalt suuremates naha kauplustes saada, ja ta on hinna poolest odavam, kui meie maa esimese numre tallad.

Pinsoli naha üle pole palju rääkida. Kõige kasulikum on see osta ja tarwitada, mis kõige kergem kaalule on. Ka hobuse nahk on pinsoliks väga hea. Pinsoli naha õhemad serwad on saapa kontsadeks sündsad; mujale ei wõi neid ka tarwitada, ehk olgu siis pastlateks.

Pealmiste nahkade seast tuleb kõige enne w a s i k a nahk nimetada. Teda on väga mitmesuguses hea- duses saada. Sellepärast läheb teda ostes väga suurt asja tundmist ja hoolt ning ettevaatamist waja. Heaste pargitud wafika nahk ei tohi mitte kuito ega kõwa olla, waid ta piab peus kofku pigistates pehme tunda olema, nõnda et sõrme jäljed ta sisse pisut ajaks järele jääwad; kui teda ka kõige järsumine kofku murtakse, ei tohi sellest hiiski kõigewähemat jäedawat jälge wõi kortsu järele jääda. Läbi lõigatud naha serwast ja südamest piab nahk ühetasa ilusa pruuni wärwiline olema.

Enne oli Lõuna-Saksamaa oma wafika nahkade poolest kuulus, aga uuemal ajal ei saa ta enam teiste ka Wenemaa wastu. Selle juures ei ole küll mitte parkmeistrid süidlased, waid asi tuleb sellest, et Saksjamaal uuemal ajal pruugiks on saanud, et wafikad 2—3 päiselt ära tapetakse, kuna nad wanaste, nagu praegu meilgi, kolme nelja nädaliseks joodeti. Et wanema wafika nahk kõigiti tugewam ja param on, wõib iga üks arwata.

Wenemaa on oma juhti poolest üle Euroopa kuulus. Ja tõeste ei olegi tugewate weesabaste jauts mingit paramat pealmist nahka saada, kui just Wene juht. Juhtiks pargitakse meie juures peale weise, ja wafika naha ka weel hobuse nahka. Kõige ilusam ja kallim on weise ja wafika nahk, kuna hobuse nahk

wõi kollane juht neist ilu poolest küll taha jääb, aga lihtsate weesaabaste jaoks pidamise poolest weel ettegi läib, kui ta heaste määret saab. Hea juhti nahk, olgu ta must wõi kollane, on käega katsudes pehme, murdes rahkumata sitke ja dieti weekindel. Suhti ostmise juures tuleb kõige enam selle peale waadata, et ta heaste läbi on pargitud, sest kui ta toores on, siis rahkub ta ja läheb kõwaks, kuigi teda hoolega määratakse. Hästi pargitud must juht on lõikest waadata ühe tase ilus mustjas-pruun, kollane juht helepruun ehk waha karwa kollane. On juht käega katsudes kõwa, seest walgjas ja rahkub kokku murdes, siis on see märk, et nahk toores wõi poolpari on. Ülepea on igal kingsepal, kes nahka ostes enasti petta ei taha lasta, tingimata tarwis, et ta oma kätt naha tundmises harjutaks. Kes kord head ja halwa nahka tähele pannes käega katsub ja mulib ja kätt selles harjutab, wõib warsti käega katsudes peale tulla naha iga muu naha headuse ära ütelda ja määrata, — Kas wafika- ja juhtinahk file ehk toime on, ei tähenda nende headuse wõi halbtuse kohta midagit, sest parhija teeb nad ainult nende wälimise ilu pärast kas filedaks ehk toimeks; mõlemal näul on kingsepal nahka tarwis. Meil on peale fileda ehk toimele kollase ja musta juhti Wenemaa wabrikuteft ka weel ühte odawamat musta jämeda toimega juhti saada, mis liha poolt küllest punakas kollane ja musta korelise karwa poole alt lõikest waadata sinakas rohiline on. Tähendatud juht on küll palju odawam, aga temal pole mingit headust. Kõige pahem lugu tema juures on see, et ta oma jämeda toimega pinna ära koorib ja hõlpsaste rahkub, ning ülepea abras ja pude on.

Peale wafika naha ja juhti on meie kingseppadele pealmiste nahkade seast kõige tähtjam nõndanimetatud „rofsleder“, see on Gesti keele: hobuse nahk, mida lõikfugusteks kamasside pealmisteks tarwitatakse, kuna

endine „wiksnahk“ meie noorematele kingseppadele peaaegu üsna tundmata on. Sest saadik, kui aasta 25. eest tagasi kamasfid moodi tulivad ei kanta meil enam säärega wikshaapaid peaaegu sugugi. Sellepärast ei maksa siin ka „wiksnahki“ rääkida. „Rofsleder“ on tema meil täitsa kõrwale tunginud. Hobuse nahk ehk rofsleder on wisa parkida, millest ka tuleb, et üfistud kohad, kui terve nahk katti löigatakse, uuesti piawad pargitud saama. Aga sellest hoolimata on igat jorti rofslederi sees siiski weikesti tooreid kohti leida, mis nõndasama rahkuwad, nagu iga muu naha juures. Kellegi muu naha juures ei ole ostmisel suuremat ettewaatust waja kui just siin. Hea rofsleder, olgu ta pahumpidi ehk mitte, piab pehme ja sitke, heaste weniw olema, pealegi dieti tugewaste raswatus. Sis on ta nõndasama hea pidama kui kõige-param wasika nahk ja juht. On aga tema pind kuiw ja kõwa, sarwe ehk pleki sarnane, wisa kofku murda, ei anna wenida ehk rahkub seal juures, wõi katkeb sõrme küine wajutuse all, siis ei ole nahk hea. Peale muu märkide wõib head rofslederi ka weel tema wärwist ära tunda. On tema wärw tume-must-sinine, tumeda läikega, igal pool ühte karwa ja naha külges kõwasti kinni, siis on nahk kõige param. Aga kui rofsleder'i karw wõi wärw hallikas on ehk plekiline ja mitte igal pool ühetasa naha külges kinni ei seisa, ehk on nahk ühe wärwita wedelikuga wärwi pealt üle määritud, millega teda filedamaks taheti teha, siis tunnistab see, et nahk alamast sordist on. Niisugune nahk wõib muidu wäga heaste pargitud olla, aga temale on liig wähe raswa antud ja tema wälimine pind liig karedaks jäetud, ja just seda wiga püütakse siis jeebiga, liimi weega j. n. e. ära warjata. Seda, kas nahk mõne niisuguse wedelikuga üle on määritud, wõib hõlpsaste ära tunda, kui mõnda pehmet karuset kohta kõwasti wenitatakse, sest siis praguneb sarnane

määre, kui ta kuiw on, naha küllest lahti. Nagu ütlesime, on roõsleberi juures ostes väga palju ettevaatamist vaja. Meie kingsepääd ostawad kõik walmistatud kamassi pealmised poest, ja leiawad sage-daste, et ühe ja sellesama paari pealmiste seast üks pealmine hea, teine halb on. See ei ole mitte iga kord juhtumise wiisil nõnda, waid mõnel wabrikul, kui ka parkmeistril, kes pealmisi walmistab, on see kõlwatu wiis, et nad oma halvemat nahka paramaga ühe hinna all seega katsuwad turule jaata, et päris meelega iga paari pealmisi nõnda kofku seadiwad, et üks pealmine heast teine halvast nahast on lõigatud. See on põlastaw wiis, mida pettuseks wõiks nimetada. Siin ei ole kingsepäale targemat nõuu anda, kui et ta igakord silmad lahti hoiab, ja selle wabriku materjali enam ei osta, mille kauba seast ta enam kui ükskord sarnast asja on leidnud. Sellepärast on wabriku tempelt alati waja tähele panna, kui ka igale kaupmehele teatada, misõuguse wabriku kaup nõnda kawalaste on turule jaadetud, et ka kaupmees teaks, misõuguse wabriku tööd ta mitte ei pia tellima.

Woodre nahaks tarwitatakse weesjaabastele enamiste pargitud lammas nahka, mille kohta muud pole ütelda, kui et see kõige param on, mis kõige pehmem on. Peenema tööde woodriks wõdetakse nõnda nimetatud sassian'i, mida enne Cesti keeli „liignahaks“ nimetati, ja mis wanemal ajal ainult punane oli, kuna teda meie päiwil igat karwa ja wärwi walmistatakse. Sassian piab küll õiguse poolest päris kalliskitse nahk olema, on aga suuremalt osalt ikka ute ehk oina selgas kaswanud.

Lakk-nahka walmistatakse kas wafika, oina ehk ka hobuse nahast. Wafika nahast tehtud, on lakk-nahk kõige kallim, mida lakk-jaabasteks tarwitatakse, kuna odawam oina wõi ka hobuse lakk-nahk igale poole, kus teda paljalt kaunistuseks nagu stulpideks,

äarteks, rihmatesteks j. n. e. pruugitakse, hea küllalt on. Kuid seda tuleb siin tähendada, et uut lakk-nahka selles mõttes, et ta kauem ilus seisaks, mitte mingi asjaga ei tohi määrida, ei õli ega raswaga. Ringsepp võib teda, kui ta töö juures tuhniks on läinud, ainult puhta willase riide lupataga ehk peene kllidega õerudes puhastada. On lakk juba poolpidune, siis võib teda kas õliga või raswaga uuesti läikima õeruda. Tehtakse seda aga uue lakk-nahaga, siis heidab warsti tolm tema külgi ja ta kautab ruttu oma ilusa läike, mis muidu, kui nahk hea oli, kaunis kaua kestab.

Peale nimetatud nahkade on küll weel mitu kümmeid seltsi ja sorti parknahku, aga nad on meie ringseppadele juurema tähtjuseta, millepärast nendest waikides mööda võime minna.

Vanemal ajal tarwitati ka meil palju karwa-jaapaid. Neid kandsiwad nõnda heaste meeste- kui ka naisterahwas. Aga uuemal ajal on wiltjaapad ja gummi kalossid karwa-jaabaste pruugi peaaegu täitsa ära kautanud. Nooremate ringseppade seas on paljugi neid, kes mitte ühte paari karwa-jaapaid ei ole teinud. Karwa-jaabaste jauts tarwitatakse enamiste kassi ja koera nahku. Neist ei ole muud ütelda, kui seda, et ainult need nahad jaapa woodreks kõlbawad, mis täitsa küpsiks on pargitud, millel rasw täitsa wälja on wõetud. Muidu lähewad nad niiskeks ja haisema, iseäranes raswane koera nahk. Mõned meie kasuta naha parkijad mõistawad wäga head koera nahka parkida. Nad wõtawad tema seest kuuma kivi waral wiimase kui raswa tilga wälja ja teewad naha heaste pehmeks. Ei ole aga koera nahk raswast täitsa puhtaks tehtud, siis ei kõlba ta jaapaiks mitte, olgu ta muidu kui pehme tahes. Kassi naha kohta võib sedasama ütelda. Wahe on ainult see, et kassi nahk hõlpsam on parkida.

B. Kuetud materjal.

Kuetud materjali tarvitab meie kingsepp wähe, enamiste woodriks, ehk olgu siis ka harwaste sekka riidest kingadeks. Ka ei ole kuetud materjali ostmise juures nõnda suurt asjatundmist ega ettevaatamist tarwis, nagu kõige nahtade juures, sest esiteks on kõik kuetud materjal ikka hea, ja teiseks paistab see, mis halw on, igale ühele sedamaid silma. Sellepärast ei ole meil siin tarwis neist pikemalt üksikult rääkida, waid nimetame aga mõnd kõige tarwilisemat ja tähtjamat asja tähelepanemiseks.

Kiie, millest enne palju naisterahwa saapaid, nõnda nimetatud „prünell saapaid“ walmistati, on „serge“ nime all tuttaw. Paiguti nimetatakse seda riidet aga ka „prünell“ ehk „lasting“. Teda on wäga mitmet tarwa, nagu: must, hall, pruun jne. Meie päiwil ei ole kingsepal temaga enam palju tegemist, sest et nüüd enamiste wabrikutes walmistatud prünell saapaid kantakse ja neid kingseppade juures enam palju ei tellita, maal peaaegu mitte sugugi enam.

Ka sammet, mida enne palju tarwitati, on meie päiwil oma tähtsuse kingsepa kohta kautanud. Ma tähendan siin ainult seda, et kingsepp, kui temal sammetiga tegemist juhtub olema, sellega wäga ettewaatlikult piab ümber käima, et ta ei määrduks. Nimelt ei tohi temasse haamriga puutuda, sest et ka kõige kergem haamri löök sammetisse jäedawa jälje jätab, mida mingil wiisil ära ei wõi kautada.

Nõndasama õrnaste ja puhtaste piab siidi ja atlasega ümber käidama, kui neid kas peenemate tööde juurde ümber äärte sifemiseks woodriks ehk mujale tahetakse tarwitada.

Gummi tarwitatakse uuemal ajal küll lamasside, kui ka kingade juures. Niisugused pealmised osta-

wad meie kingsepääd walmis õmmeldud peast poest. Gummi kohta tuleb ainult jeda tähele panna, et need gummid ifka kõige paremad ja tugewamad on, mille pealmine serw pakš on. Ka jeda tuletan meelde, et gummi päikese päistel, lahtise õhu käes ja niiste koha peal seistes pika peale abraks ja pudedaks läheb. Sellepärast hoidku kingsepp niisuguste pealmiste tagawara, kus gummi külles on, kindla lastide sees kuiwas, aga wilus kohtas. Sedasama piaks ka kõik kaupmehed poodides tegema. Tähtjas on ka, et iga jala jauks niisugused pealmised lamassõidets walitakse, millel nii suured wõi laiad gummid on, mis parajalt ilma suure kääristamiseta wenida annawad. Kui neid jalga tõmbades ülemäära wenitatakse, siis ei seisa nad kaua, waid jääwad enne aegu ära narustatud ja katki kääristatud. Sellepärast piaks kingsepäl alati jala alumise liikme, kui ka kõik muu jala mõet kaajas olema, kui ta kellegi jauks pealmisi wälja walitab. Peiab ta, et kellegi jala jauks gummi liig kitsas on, siis wõtku ta param pealmised numer ehk takš suuremad, kui neid muidu tarwis läheks.

Raisterahwa töö jauks on kõigeparam wooder peenikene linane wõi ka kanepine riie, mis mõlemad jeda paremad on, mida wähem nad tärkliise ehk mõne muu prahtiga täidetud saiwad.

Soojaks wooderaks tarwitatakse moltong'i ja flanelli. Kõige sündsamad on mõlemad siis, kui nad kaunis õhukesed, siiski tugewad ja seestpoolt kaunis pika karwaga on. Frijs on nendest mõlema-
test palju jämedam, aga seisab selle eest ka kauem.

D. Kliister, titud. Titutud saabaste pruugiks saamine. Saapa rauad ja metall-plekid. Traadi lõng ja traadi tegemine. Naha must, määrdeid ja lakid. Pigi.

Kõigeparam kliister, mis kingsepäl praegu saada-
wal, on nõndanimetatud Wiini kliister. Seda wal-

mistati kõige enne Ungaris, kus teda tärklike wabrikutes kui kõrwalist produkti korjati. Iseäranes raske, tuumakas ja kleeberi rikas Ungari nisu oli selle klištre walmistamiseks sünnis, sest Wiini klišter pole muud midagi, kui niu kleeber. Kõigepearam Wiini klišter on kuld-kollane ja murdub kergeste weikesteks tükkideks. Murtud serw piab klaasi wiisil läikima, ja ei tohi seal mitte walgeid täpikesi näha olla. Pannakse niisugune hea klišter lattu, siis kulub kaunis kaua aega, enne kui wesi pikalt piima sarnatselt segaseks läheb. See on muude seast üks kõige kindlamatest märkidest, mis tunnistab, et klišter eht ja hea on. Küid walmistatakse seda klištert igal maal wabrikutes, aga wõltsitakse ja solgitakse mitmel pool ja mitmel wiisil. Ühed panewad temale maisi jahu, erne jahu, teised koguni peenikesi liiwa ja muud sellesarnast prügi hulka, et teda raskemaks teha ja nõnda rohkem kasu saada, ehk odawamate hindadega teiste wabrikutega wõidelda. Aga ehk niisugune wõltsitud klišter küll odaw osta on, siiski on ta kallis pruukida, sest et teda palju läheb, sest tema ei weni laiali, teda ei saa õhudalt määrida, ja ta ei liimi nahka ega riidet kindlalt kokku. Wiini klišter on seda odawam pruukida mida paremast sordist ta on, olgugi ta hind kallis. Hea Wiini klišter paisub liutades palju rohkem, kui see, mis wõltsitud. Siig pruun Wiini klišter on kuiwatades liiga palawust saanud, tema sulab wäga pikalt ja on wisa laiali määrida. Mida rohkem keegi Wiini klišter solgitud ja wõltsitud on, seda halwem haiseb ta. Puhtal Wiini klištrele on otse hapu leiwa taigna sarnane lõhn juures, ehk küll pisut kangem.

Et Wiini klišter kaunis kallis on, ja meie tutawal wiisil walmistatud jahu klišter küllalt heaste kokku ei liimi, sellespärast tahan alamal õpetada, kuidas odawat klištert wõib walmistada, mis igapidi

nõndasama hea on, kui kõigeparem Wiini klišter. Sine on, et meie kingsepääd tänini niijugust klištert ei ole teinud. Asi on järgmiselt toimetada:

Wõta paras oja ruffi jahu ja kõrweta see puhta panni peal pisut pruuniks ehk weel param ainult kollakaks. Enne pane paras jagu puhast wett tulele ja aja keema. Kui wesi juba wirisema hakkab, siis pane õhufeseks liistakaks lõigatud puhta tallanaha tükkese sisse ja lasse nad umbes pool tundi aega keeda. Siis wõta naha tükkid wälja ja sega kõrwetatud jahu keewa wee sisse. Selle peale tuleb hoolega waadata, et jahu alles heaste palaw on, kui ta wee hulka segatakse. On kõit nõnda tehtud, nagu praegu õpetasime, siis on hea klišter walmis, mida ka Wiini klištre asemel igal pool wõib tarwitada. Teda wõib pisut wedelama teha, kui muidu jahu klišter on, sest et ta pärast weel järele paisub ja paksemaks läheb; teda wõib üsna õhudalt peale määrida, ning ta hoiab riide ja naha nõndasama heaste ja kõwaste koos, nagu hea Wiini klišter. Jahu kõrwetamise juures tuleb aga hoolega selle järele waadata, et jahu mitte mustaks ei kõrwe, sest et siis jahu sees olew kleeber ära põleks ja seega rikutud saaks. Nõnda wiisi walmistatud klišter ei lähe ruttu hapuks ja seisab kauem hea kui wana harjunud wiisi järele tehtud jahu klišter.

Kuna enne kõit saapa tallad alla õmmeldi, saawad nad nüüd alla tikutud. Wahtra puu tikud, mis nüüd igas suuruses poodidest saada wõib, on kõige paramad. Endised kingsepääd pidiwad nad käsitsi tegema, mis palju aega wõttis ja iseäranis seal tülikas oli, kus wahtra puud saada ei olnud. Saapa tikutamise kunst ei ole kuigi wana. Umbes 1830—1835 oli Saksamaal suur Ameerikasse rändamise tuhin. Muude seas asus ka Dreesdeni linnas Saksamaal üks selts, mille liikmed ühes koos tahtsiwad wälja

rännata ja selleks üksteisele wastastiku abiks olla. Aga nad ei uskunud kiidetud õnne maad. Sellepärast wõtsiwad nad nõuaks enne ühte usalduse meest asja lugu järele waatama saata. Selleks usaldusemeheks walitsiwad nad kingsepa meistre Kranz'i, kes mitu keelt mõistis. Selle saatsiwad nad Ameerikasse. Kranz läks ka. Kui ta Ameerika elu ja olu oli tundma õppinud, saatis ta Dresdeni niisugused teated tõe põhjusel, mis sealse seltsi liikmete waljarändamise himu ja tuhina suutumaks ära jahutasiwad. Kui Kranz nüüd ise Euroopasse omaõsete juurde tagasi tahtis tulla, oli selts juba koost ära lahkunud, ja tema pidi ise omale reisi raha katsuma teenida. Tema hakkas Filadelfia linnas ühe kingsepa meistre juures töösse, kes juba uue hiljuti ülesleitud wiisi järele saapaid tikutas. See õpetas ka Kranzile tikutamise ameti kätte. Kranz tuli 1838 Dresdeni tagasi ja tõi uue kunsti kaasa. — Siin oma sündimise paigas õpetas ta kõigile, kes aga soovitsiwad 5 taaleri eest saapa tikutamise kätte ja walmistas ise tarwilised tikud. Muude seas õppis ka kingsepp Rätz tikutamise ära ja lautas seda uut wiisi pärast Berlinis laiali. Saksamaalt on see pruuk ka meile tulnud ja üleüldiseks saanud, nõnda et meie aegsed kingsepääd talla õmblemist suuremalt osalt enam ei tunnegi. Ainult kergete kingade juures tuleb talla õmblemist weel harwa ette. Rahju pole sellest ka kellegil, sest tikutamine on igapidi tulusam ja param. Nõnda palju sellest, kuidas tikutamine meil ja ülepea Euroopas pruugiks on saanud. Mis tikude kohta weel oleks ütelda, leiab lugeja ees pool kus tikutamisest enesest räägime.

Raud tikude üle kui ka saapa konjaraudade üle ei ole palju ütelda. Saapa konja rauad hoiawad konja koha ja kõwa, ning on nad lihtsate weesaabaste jäuks wäga soovitatavad, kuid kahjatseda tuleb seda, et keegi wabrik neid tänini praegu moodis

olewate laijade ja madalate konfade tartwis ei ole walmistanud ega kaubale saatnud. — Wäljamaal pannakse saapa konfabele ka metallist plekid kruwidega alla, mis weel paramad kui rauad piawod olema. Aga meie juurde ei ole see pruuk weel ulatanud, mis pärast niijuguseid metall=plekkisid siin ka kasagilt saada ei ole.

Traadi lõng piab hea sitke ja sile ning kaunis laug olema, sest liig keerd lõng mäsib ennast traadi tegemise juures keerdu kofku. Head traadi lõnga saab paraja hinnaga igast poest osta, aga teda wõib ka pehmest sitkest linast wäga heaste kodu lebrata lasta, mis Gestlaste juures ka enamiste pruugiks on ja jäegu. Traadi tegemise juures on iseäranes seda tähele panna, et lõng pärast seda kui ta traadiks on lääritud, niiskeks saab tehtud. Muidu põletab teda pärastine nütkimine abraks. Mõnigi kingsepp kirub halwa ja abra lõnga üle ilma et ta aimaks, et ta ise süidlane on, sest et ta lõnga tarwikult ei niisutanud, waid kuiwa lõnga, mis iseenesest üsna hea ja sitke oli, pigi ja naha lupakaga abraks õerus. Muidu on traadi tegemine igale kingsepale tuttatw, kuid seda tahaksin weel meelde tuletada, et walmis traat enne kui temale harjas otja pannakse ära wahatagu; muidu hakkab ta õmmeldes kate külgi. Mõndasama lipsitagu traat, kui ta juba wahatud on ja alles tegemise konksu wõi rõnga küljes ripub mitu korda läbi peu, et üleliigne keerd wälja jookseb. sest kui seda ei tehta, siis läheb traat õmmeldes ühtelugu keerdu ja sõlme, mis wäga tülikas on.

Pigi saab igast poest osta. Teda wõib aga ka wäga heaste ise kuiwatatud tõrwastest aetud männa tõrwast teeta, kus juures aga ette waatlik piab olema, sest et ta kergeste üle tütkib ajama. Tasase tule peal keetes kulub kunni 5 tundi ära, enne kui pigi walmis saab. Walmis keedetud pigi kallatakse keewast

peast läbi õlgede külma wee sisse, kus ta ära lastakse jahtuda, nimelt sinna maale, et ta aga weel pehme on. Siis wäänetakse, mulitakse, keerutakse, wenitatakse ja sõtkutakse teda nõnda kaua, kuni ta õieti fitteks, pehmeks ja kollakaks läheb, ja — kõige param pigi on walmis. Kuid selle peale tuleb waadata, et nõuu wõi riist kuhu sisse keew pigi läbi õlgede jahtuma walatakse, kaunis kõrge piab olema, muidu wõib tergeste juhtuda, et keew pigi ka wee keema ajab ja siis weega tükkis üle serwa maha jookseb. Õlgedest läbi kurnamist on sellepärast tarwis, et kõik puru, mis tõrwa sees juhtus olema, õlgede sisse maha jääks.

Sagedaste on kingsepal tarwis kollast ehk muud karwa nahka mustaks wärwida. Selleks on mitmesugust musta olemas; isegi wana tuttawat „kübara musta“ tarwitatakse selleks, mis aga nõndasama kui mitu teist nahale kahjulik on. Reist mustadest, mis nahale mitte wähematki wiga ei tee, nimetame siin mõned tähtsamad. 1) Sand'i naha = must (Sand's Lederschwärze), millega iga karwa nahka ilusaks mustaks wõib teha. Raswatud naha piab enne mustamist weega, millele pisut soodat sisse oli pantud, harja abil ära pesema. — 2) Mülleri naha-õli (C. M. Müller's Leder-Del) käib Sand'i naha mustast selle poolest weel üle, et ta kui rasw, mis naha mustaks teeb, ka ühtlasti määre on. Ka raswase naha peale hakkab see must wäga heaste, teeb naha pehmeks ja mustaks. Iseäranes lamasside ja wana punaseks kulunud saabaste mustamisets ja määrimisets on see Mülleri naha õli wäga soowitaw.

Nimetatud Müller Berlinis on ka weel ühe teise saapa musta turule saatnud, mida kõigist teistest ülmas wõib nimetada, see on 3) Müller'i „witfi asemil“ (C. M. Müllers „Ersatz für Wichse“). See on wedel produkt, mille sees midagit ei ole, mis nahale kahjulik oleks, ja mis suurte pudelite sees müügile

saadetakse. Igal pudelil on tugev kork peal, millest traat läbi käib, kus otsas weikene šwamm wõi käsn on, nõnda et kui korgi pealt ära wõtad, siis koke selle käsnaga saapa ära wõid mustata. See must hakkab ka kõige raswajema naha peale ja teeb selle wäga ilusaks läikivaks mustaks, mis wiisist palju ilusam on ja kauem seisab, sest et ta wett ei karda. Weel üks hea omadus on sessel „witši asemikul“, mille pärast teda kõigist teistest tema sarnastest parimaks tuleb pidada. Nimelt see, et ta naha pealt aega mööda jälle ära kulub ja mitte nagu kōwa kord saapa peale ei järe, mis naha raskuma paneb. Minult üks asi on, mis teda igal pool tarwitada ei laske, nimelt see, et ta selle naha külge heaste ei tahta hakata, mis juba enne wiisitud oli.

Wäga kasulik on ka sellesama Müller'i „Leather Cement.“ Sellega wõib saapa pealmise naha peale igasuguseid paikasid nõnda kinni panna, et sugugi aru ei saa, et saabas paigatud on, aga paik seisab siiski nõnda kinni, et ta iialgi enam lahti ei lähe. On näituseks saapa pealmine nahk katki rakkunud ja paik waja peale panna, siis tehtakse seda Müller'i „Leather Cementi“ abil järgmisel wiisil. Klaasi tüügiga wõi nūri nuuga kaabitakse tarwiline koht karedaks, lõigatakse paras paik walmis, mille serwad öiete õhufeseks särwitakse ja määratakse paik nimetatud Tšementiga alt ära, nõndasama ka katkine karedaks kaabitud saapa koht, kuhu paik peale tahetakse panna. Siis soojendatakse määratud paika ja saabast tule leegil nõnda kaua, kuni Tšement läikima hakkab. Nüüd surutakse paik peale, lastakse ära kuivada, ja saabas ongi paigatud ja parandatud. Nõnda ilma mingi õmbluseta peale pandud paik ei lähe iialgi enam lahti, ennem käriseb nahk mujalt lõhki. Nõnda wõib selle Tšementiga kõiksugust nahka kokku liimida, olgu see misjugune tahes. Kes asjaga wähegi harjunud

on, võib töö nõnda filedaste teha et paigatud või lapitud kohta sugugi ära ei või tunda, kui nahk ühetasa mustaks tehatse.

Lakkisid on uue ajal igate värvi saada, mis aga keegi soovib. Musta-, brongsi-, hõbe- ja kuldlakki saadi enne ainult Pariisist, aga nüüd on ülemal nimetatud Müller Berlinis lakkide poolest Prantslastele järele jõudnud. Tema on oma igat tarva lakkisid kõik Euroopa kauba turud täis saatnud. Ka meiegi linnadest võib Mülleri lakkisid küllalt saada, ja nad on nõnda head, et nende kohta enam midagi soovida ei ole.

Seda peatükki lõpetades tahan veel saapa kui ka iga muu naha määrdest ja määrimisest ülepea tarvilise juhatusse anda. Saapa määrdeks kõlbab kõik, mis aga rasv on, iseäranes need rasvad, mis kergeste sulavad ja mitte väga kõvaks ei hangu, nagu näituseks sea, hobuse ja koera rasv. Nii-sugused rasvad lähewad ka hõlpsaste naha sisse, teevad tema pehmemaks ja ei lasse raskuda. Sea wene tõkat on tulus ja odaw naha määre, kuid teeb, kui ainult temaga määratakse, naha lõpeteks harwaks, mis pärast ta saapa määrdeks just mitte kõige parem ei ole. Väga heaste kõlbab ta siis, kui temale raswa hulka pannakse, umbes 1—2 osa raswa 2—1 osa tõkatit ehk ka mõlemaid ühe võrra. Sagedaste kaebatakse, et üks või teine määre naha abraks ja pudedaks tegewat. Siin on enamiste ikka suurem süü määriljal kui määrdel. Määritud saabas wõtab ikka tolmu külge, mis kõvasti naha peale kinni kiiwab. Si puhastata saabast nüüd enne lähemat määrimist hoolega ära, siis korjab saapa peale, iseäranes kortjude sisse, pikkamisi paks, kõwa koorukene, mis pealt waadates üsna naha nägu on, millega ta määrde läbi ühe karwalijeks saanud ja nagu ühte on kaswanud. See koorukene paneb ka lõpeteks raskuma, ehk

määre küll hea oli. Wiga wõib aga ka muul wiisil tulla. Kui saabast siis määratakse, kui ta liig kuiw on, siis teeb see naha abraks, nõndasama ka see, kui määratud nahk liig palawasse kuiwama pannakse. Kes tahab, et saabas kaua piab seisma, see määrigu teda igas nädalis korra, aga tehku seda järgmisel wiisil. Kõige pealt tuleb saabas riide lupakaga puhta wee sees täitsa puhtaks pesta, siis lastagu ta jahetas paikas ära taheneda. On nahk paras tahke, mitte weel kõwaks kuiwanud, siis pandagu temale määre peale ja lastagu paraja sooja käes sisse tõmbada. On määre kõik naha sisse ära kadunud, siis nühitagu saabas harjaga üle, ja iga mees, kes nõnda teeb, wõib julge olla, et tema saabas poole kauem seisab, alati ilus must ja pehme on. Kes aga saapa kõige poriga nurka wiskab, seal kondi-kõwaks lasseb kuiwada, siis suurema pori pealt maha pörutab, tugewaste määret annab ja liig palawasse tahenema paneb, seda mitme nädala pärast jälle kordab, — see ärgu kirugu ei halwa kingseppa ega halwa määret, kui tema saapad poole ruttem ära lagunewad, kui teisel, kes neid mõistlikult rawitseb waid teadku, et ta ise oma saapad hooletuse ja rumalusega ära rikkus.

II. D f a.

Kingsepa töö.

Nagu juba kord ütlesin, on kingsepa töö ja amet, inimestele jalakatet valmistada, nagu rätsepa asi teha katmine on. Need jalakatted, mida kingsepp valmistab, on kahte suurte jalku jäutatud — saapad ja kingad. Mõlemaid, saapaiid ja kingu, on aga mitu kummend seltsi, üks ühte, teine teist wiisi oma üksiku jägude ja moodide järele kokku seatud. Tahaksime meie siin paikas igat üksikut kirjeldada, nimelt weel selle järele, kuidas iga ise nägu ja moodi saabast wõi kinga tehakse, siis saaks meie raamat piible pakšune, ka oleks see ilma piltideta, — mis meil paraku wõimalik pole kaasa anda, — koguni wõimata. Pealegi ei ole, mis juba sisse juhatuses ette ütlesin, eelseiswa raamatu otstarbe mitte see, et tema järele keegi ilma meistre juhatuseta seda ehk teist moodi saabast wõi kinga õpiks tegema, waid palju enam see, igale mõtlejale kingsepale, kes juba tööd mõistab teha, äratuselt ja juhatuselt kõike seda koguda, mis tema töö juures üldiselt tuleb tähele panna. Ja üldiselt on iga saapa wõi kinga juures kõik töö ikka üks ja seesama, olgu ta tehtud misjuhusse moe järele tahes. Teeme asja näituse waral

selgetks. Iga kingsepp, kes weesaapa, kamassi, poolsaapa ja kinga korralikult mõistab walmis teha, wõib neid iga uue moe järele, mis ta aga kord juhtunud nägema, ilma suurema takistufeta walmistada, sest et ta tööd üldiselt ja põhjusseaduslikult tunneb. Üksikud moed ja plaanid muudawad ainult saapa wõi kinga wälimist kuju ja nägu, mitte tema üleüldist ehituse osasid ja wiisi. Et aga igal kingsepal, kes ainult üksluine töe-masin ei taha olla, tema üldise töe juures ikka alati ja küllalt õppida jääb, seda wõib iga üks tunnistada, kes käesolewat raamatut siimaale tähelepanemisega on lugenud, ja sedasama saab ta ka edasi lugedes ikka jälle leidma. Pea asi on see, et keegi oma tööd mitte masina wiisil ei tee, waid selle üle järele mõtlema harjub, mis teda enam õpetab, kui kõik meistred ja raamatud kokku; Seda tunnistab ka wanafõna, kui ta ütleb: „Töö õpetab tegijat,“ ja mina lisan juurde: mõtlejat tegijat! — Meie wõtame kõik, mis üldise töe juures tähelepanemise wäärt on, uue weesaapa tegemist kirjeldades kokku ja lisame kõik mis muu tööde juures iseäraldist üldist tähtjas on, hiljem naisterahwa ja laste saapa tööst rääkides juurde. Seda arwasin raamatu teise jäu kohta tarwiliseks ette tähendada, ja nüüd lähme asja enese juurde.

1. Meesterahwa saapad.

Waatame siis järele, kuidas paar uusi weesaapaid ilmale sünnib. Alles aasta 25. eest tagasi oli kingsepal seal juures palju rohlem peamurdmist ja tööd, kui praegu meie päiwil. Esimene asi oli, terwest juhtist wõi wafika nahast sääred wälja lõigata ja ära koolutada. Säär oli siis ikka tihkest tükkist kokku pandud, üks esimene, teine tagumine pool; mõlemil pool kõrwal oli õmblus. Esimene pool sai ära kooluta-

tud, sest see pidi ka pealmise (woorsu*) wälja andma. See oli tükk waewalist, rasket tööd, mis meieaegsel kingsepal tundmata asi on. Müid ostab kingsep uued weesaapa sääred poest, kus neid walmis koolutatud müidatakse. Pealegi on niisugused wabrikus wõi parksepa juures walmis koolutatud sääred ühest tükist, nõnda et säärel taga üks ainuke õmblus on. Müid algab kingsep uusi saapaid sellega, et kõige pealt liistud mõdedu järele walmis seab. On kellegil just tellija jala jäuks lõigatud liistud, siis pole seal midagi seadida, sest liist on juba niisugune ja nii suur, nagu saabas piab saama. Ei ole aga liist mitte just tellija jäuks lõigatud, siis juhtub ikka enamiste, et üks ehk teine mõet siia wõi sinna midagit juurde nõuuab, olgu kõrgust, laiemat pätka wõi muud. Selle jäuks on kingsepal nahast lõigatud l i s a l e h e d ehk lühidalt l i s a d. Neid paneb ta liistule tarwikule kohale nõnda palju peale, kui mõet nõuuab, lööb nad weikeste puu tikudega liistu külge kinni, ja liist ongi walmis seatud. Muidugi teada walis kingsep oma mõdedu raamatu järele niisugused liistud, mis kõigiti tellija jala kohased on. Müid lõikab ta sääred mõdedu järele parajaks ja lähem töö on neid takka kokku õmmelda, mis lõksu wahel sünnib. Piab aga säär pealt woodrega saama, siis tuleb wooder enne lihtsa jahu klištreaga sääre külge klišterdada, kus juures tähele piab panema, et klišter igalt poolt külge hakkab ja wooder kusagilt lahti ei jae ega kortsu ei tõmba. Woodreks wõetakse kas nahk ehk sünnis riie, kui säär pehme piab saama. Nahk wooder pannakse kas kollasest lammas nahast ehk üks kõik mis karwa jassianist. Woodre pealmine jerm lõigatakse kas sääre ülemise

*) „W o o r s u“ tuleb Saksa keele sõnast „Vorschub,“ mis eesling tähendab. Meie tarwitame seda sõna ka siin, sest et ta aja jooksul meie keeles prungitawaks on saanud.

serwaga tafa, ehk mis wäga ilus on, pööretakse kahe-
 korra tagasi, nõnda et ta $\frac{1}{16}$ — $\frac{1}{8}$ tolli üle jääre
 serwa wälja jääb. Riide wooder milleks enamiste
 punast flanelli tarwitakse tuleb ikka ülewelt serwast
 kahe korra pöördä, aga just jääre serwaga tafa, muidu
 wõib ta arguma ja ripnema hakata, mis ilus ei ole.
 Ka kōrwad, kui neid ülepea soowitakse, pannakse
 nüüd woodre wähele sisse, nimelt Wiini klišstrega.
 Nahk kōrwad on kõige paremad ja tugewamad, aga
 nadei tohi üle $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ tolli üle jääre wälja ulatada, ega
 pruugi laiemad olla kui $\frac{1}{2}$ —1 tolli, siis ei pruugi
 neid enam kui ühelt reall läbi õmmelda, mis kõige ilu-
 sam on. All õmmeldakse wooder peene traadiga wõi
 paraja niidiga jääre poolest nahast üleääre kinni, kus
 juures wäga ettewaatlik piab oldama, et õmblust
 wäljapoolt sugugi tunda ei ole, mis inetu oleks.
 Sääre pealmine serw fleppitakse peene traadiga para-
 jalt kohalt tihedaste läbi ja siis tehtakse kōrwadega
 sedasama, kuid wõetakse pisut jämedam traat. Kahe
 traadiga õmblemise kohta tähendan, et kingseppasid
 olemas on, kes surmani ilusti õmblema ei õpi, olgu
 et nad pisteid ühe pikkusid ei tee, õmblus küira käära
 wiltu läheb ehk üksitud pisted wiltu weawad. Kes
 muidu otse õmmeldud ei saa, see tõmbagu omale
 liineali järele kas nua sabaga wõi naastle otsaga joon
 ette. Pistmed piawad ühe pikkused olema, sinna
 ei aita midagi; seda piab iga kingsepp ära harju-
 tama. Aga kust see tuleb, et kui õmblus muidu küll
 otse ja pistmete poolest ühetasane on, traat ennast
 siiski pistmeks otse kinni ei wea, waid wiltu, nõnda
 et õmblus puseriti, üks piste üles-, teine alaspidi
 pool põigiti on, seda ei näita mitu kingseppa tead-
 wat! Wiga wõib kahest asjast tulla, esiteks nimelt
 sellest, et naastel traadi kohta liig jäme on, liig suure
 haugu teeb, ehk teisest sellest, et traati õigel wiisil
 haugust läbi ei weeta. Lugu on nõnda. Pistetakse

mõlemad traadi otsad haugust läbi, siis sünnitab pahemas käes olev traat paramal, ja paramas käes seisaw traat pahemal pool aasa. Pistad ja nüüd ükskõik kumba traadi otsa tema pool olewast teise traadi aasast läbi, siis joosewad mõlemad traadid naha sees üksteise ümber poolsõlmeks keerdu kokku. See keerd wõi poolsõlme weab järgmise pistme puseriti ja wiltu. Saapa sääre tagumine õmblus alt ja woorsut säärega ühendaw õmblus tehtakse meelega nõnda wiisi, sest et nimetatud keerd wõi poolsõlm naasklihaugu paramära täidab, seega õmbluse weekindlamaks ja ülepea tugewamaks teeb. Aga steppimise juures, see on niisuguse õmbluse juures, mis wäljapoolt näha piab olema ei tohi seda mitte ette tulla, kui õmblus ilus piab jaama. Steppimise juures maksawad järgmised seadused: 1) naaskel olgu paras, 2) õmblus otse, 3) pisted ühe pikkused, 4) see nahakülg, mille peal õmblus nähtawale piab jääma, seisiku steppides ikka paramat kätt, 5) ei kumbagit traadi otsa tohi aasast läbi tõmbada ja 6) mis kõige tähtsam: paramas käes seisaw traadi ots tuleb ikka haugust wälja ja kinni tõmmates sinna poole ette wiidada, kuhu poole õmblus edasi läheb, kuna pahema käe traat walmis õmbluse poole tagasi weetakse! — Sadulsepad, kellel õmblus suuremalt osalt steppimine on, ei eksi praegu antud eeskirjade wõi seaduste wasta iialgi, sellepärast on nende õmblus ka ikka ilus, aga suur osa kingseppasid ei näita neid, iseäranes kuuet punkti sugugi tundwat, millest see tuleb, et nende steppitud õmblus puseriti ja wiltu on. Tehku nad siin antud õpetuse järele, ja nende õmblus on ilus nagu hea masina oma! Aga pöörame oma saapa sääre juurde tagasi. — Säär tuleb nüüd takka kokku õmmelda, mis nagu tähendasin, kõige param lõhju wahel tehtakse. Kumbagi sääre jauts

tuleb üks traat teha, mis parajalt ühe sääre jäuiks ulatab. Tagumine sääre õmblus tuleb ikka terasega teha, mis ilusti ühe tase ära olgu serwitud, sest liig pakis teras pudeneb hõlpsaste kortsude kohal õmbluse wahelt mõne aja pärast wälja. Sääre tagumist õmblust alustatagu ikka alt, nimelt sellepärast, et uus traat kõige kõwem on, kuna ta hiljem õmmeldes abramaks kulub, ja sääre all pool otjas piab õmblus kortsude weefandmise ja jalga tõmbamise pärast kõige kindlam ja tugewam olema. See õmblus tehtagu ikka nõnda, et parama kae traadi ots aasast läbi tõmmataks. Traati tuleb õmmeldes jagedaste pigitada, ja woodrest jaadik kurni pealmise sääre serwani õmmeldagu ilma teraseta, mis selle pärast soowitaw on, et õmblus siit muidu wäga pakis saaks. Õmbluse serwad tulewad ikka terawa nuuga taseks lõigata, klaasi tüügiga siledaks kaapida ja maha nühtida, mille tarwis ta niiskestes tehtakse, ning sääre kolme kandilise puu peale tõmmatakse. Selle puu peal klišterdakse ka weerihmad Wiini klištreaga peale. Weerihmad, mis tagumise sääre õmbluse peale pannakse, ulatawad alt kurni wähemalt poole sääreni. Nõd õmmeldakse tähendatud puu peal paraja traadiga sääre poolnähast üleääre kinni. Weerihmad on selle tarwis, et nad sääre õmbluse weefindlamaks teekiwad, ja et õmblus saabast jalga widades heaste sile oleks. Neid poolest nähast kinni õmmeldes piab wäga ettewaatlik olema, sest ilusa sääre juures ei tohi jeda õmblust wäljas pool põrmugi tunda olla. On säared siinamaale walmis, siis lõigatakse kapid wälja ja pannakse tallad likku. Rappidets piaks ainult head küpsed talla nahka tarwitatama, aga paraku on kingsepp jagedaste sunnitud selleks üks kõik misjugust toorest koiwa wõi kaela tüüki wõtma, sest et saapaid wõimalikult odawa s t e tahetakse kätte saada. Rahju kandja on siin ikka üksi o d a w a l t t e l l i j a, sest toored kappid kui-

wawad sagedaste luu-tõwaks koku ja pigistawad ehk lähewad wee sees käies wedelaks pehmeks, weniwad wälja ja ajawad saapa wiltu, wõi kärijewad hiljem jälle koku kuiwadest koguni tikkudest lahti, nõnda et konts alt ära tuleb. Kapi on jaapal tõepoolest elutingimine. Sellepärast ei piaks siin keegi hinna peale waatama. Kui kusagil mujal, siis maksab siin: „M i s o d a w, j e e m ä d a!“ Halwa kappide läbi läheb iga saabas woole rutem raisku! — Wida pikemad kapid on, seda suuremat tuge annawad nad jaapale, ja seda param on jaapaga käia, sest jalg ei pease liikuma ega wääruma. Kapi ei tohi mitte jala nukini ulatada, sest et ta siis õeruks, mis käimise wõimatumaks teeks; ka ei ole nõnda kõrgest kapist mingit tulu. Kapi otsjad tulewad libamisi õhumaks lõigata ja ülemine serw hoolega ära serwata, nõnda tui ka kõit liha ja pehme osa ihu poolt maha kärpida ja ääred klaasi tüliga filedaks teha. — Nüüd tõmmatakse sääre pahumpidi liistu peale proowiks ülesse ja lõigatakse, mis kandes palju, maha. Tulewad jaapale dopelt woorjud, siis klisterdakse need nüüd liistu peal Wiini klistregaga külge ja õmmeldakse nad hiljem peene traadi otsaga üle ääre poolest nahast finni, kus jällegi ettewaatlik oldakse, et õmblust wälja poolt tunda ei ole. Soowitaw on, et dopelt woorju kropswoorju wälja lõigatakse, nõnda et tema nipp tolli kolm ülesse sääre sisse ulatab, sest siis ei lähe dopelt woorju iialgi õmblusest lahti, mis suur äpardus oleks, sest et seda wiga kuidagi wiisi parandata ei saa, ja lahti läinud dopel woorju sünnitab labajalal kortsu, mis kurjaste õerub ehk käimise koguni wõimatumaks teeb. On dopelt woorju finni õmmeldud, siis tuleb tema ja päris woorju wahel hoolega ära raswata, milleks sulatub küinla rasw kõige mõnufam on, ehk küll ka muu rasw selleks kõlbab. Tahetakse head weefindlat saabast saada, siis pannakse peale selle kahe

woorju wahale weel pöie ehk sea loomi nahk. Dopelt woorjusk wöetakse kas õhukene hobuse juht wöi kollane lamma nahk. Ei soowita kergematele saabastele dopelt woorjusid, siis tulewad ometegi kummagile poole kõrwa kunni weikese warwani kitsad woodrid panna. Need jäetakse küll sagedaste panemata, aga see on suur eksitus, sest nad aitawad pealmist nahka palju kaitsta, et ta mitte liiga kõwasti talla serwa wasta ei rõhu, mis läbi see katti läheb, nagu oleks ta nuaga läbi lõigatud, mida saapa kandja ka sagedaste kingsepale süüks annab, kuna ta aga õiguse pärast ise süidlane on, kui ta omale paari kopiku pärast odawama saapa tellis, millel woodrit tarwis ei olla. Ka tähendatud kõrwaline wooder piaks ikka wahelt ära raswatud olema.

Küid tulewad parajalt tahkunud kapid liistu järele ära päsida ja Wiini kliširega külge klišiterdata. Kapi otsad piawad alati dopelt woorju wöi woodre peale ulatama, mida kaugemale, seda param. Mis säärest üle kapi ulatab, lõigatakse ära ja pistetakse kapi serw keskest ja otsade lähedalt traadi otsjaga finni, et ta paigalt ei liiguks. Alti ülespidi liiakse säärele jelleks walmistatud pool ümmargune puu tugewaste sisse, mille peal kapid pärast seda kui tema kohal wälimine nahk haamriga siledaste ligi on koputatud ära lastakse kuivada.

Wahel ajal, kuni kapid kuiwawad, lõigatakse pinsolid ja tallad wälja. Wiinsolid*) lõigatakse karwa pealt liistu põhja mudeli järele. Tema serw, mille peale woorju äär tuleb, lõigatakse kõigist narmastest puhutaks, kuna liha külge mujalt, kus ta wasta

*) P i n s o l tuleb Saksa sõnast „B i n n s o h l e,“ mis sisemist talda tähendab, ja see'p see pinsol ka tõe poolest ongi. Nut sõna pinsolit asemelle ei ole kerge tarwitada, sest et uuesti sõnast teegi nõnda ruttu aru ei jõua saada, kui harjunud asjast.

talda käib, karuseks jääb. Pinsol lüiakse, kui ta paras niiske on, põlwe otjas peu pesaga kumeraks ja pannakse siis liistu peale, nimelt nõnda, et ta karwa pealt igalt poolt liistu põhja serwani ulatab. Mis kusagilt üle liistu ulatab löigatakse hoolega ära ja lükatakse lõpetks wiiliga ümberringi liistuga tasa. Kohe liistu peale pannes lüiakse pinsol weikeste lühikeste tikkudega harwalt liistu külge finni, aga nõnda kaugelt, et need talla tikkudest sisse poole jääwad. Pinsol ei tohi mitte wäga pakks ega ka liig õhukene olla. Siig pakks pinsol karestab enese, — nimelt kui ta toorakas on, kergeste talla tikkude otjast lahti, kuna liig õhukene ülepea tikku finni ei wõta ega pia. — On see tehtud, siis tulewad tallad, mis enne pisut tahenesiswad, laia põhjaga haambriga tugewaste ära taguda. Wanad kingsepääd tegiwad seda fileda kiwi peal, aga et nüüsguust kiwi harwa leida ja ta peale selle raske ja tülikas tõsta on, sellepärast lasewad meie aja kingsepääd enestele selle tarwis sepa juures paraja raud lamaka taguda. Rõige sündsam selleks on raudtee wagoni otjawedru wõi pufferi ümmargune pea, nagu neid mõnikord wana raua kraami seast osta saab. Tagudes hoitagu jalad warwaste peal lindus, sellest et põlwed muidu liiga põrutada saawad, mis mitte just terwiseks ei ole. Tald löigatakse pinsoli mudeli järele wälja, aga naha pakjuse järele tükk maad laiem. Nüüd tautakse tald weel kord läbi, serwast kergemalt, et see sealt saadik, mis ta üle tikkude wälja poole ulatab liig õhukeseks ei lähe, ning pannakse siis tahkuma wõi tahenema.

Kuni seda tehti, on kapid parajaks kuiwanud. Nüüd märgitakse kapi õmblused ära ja steppitakse nad läbi, kuna kumbagi kapi jauks enne paras traat walmis tehti. Kapi steppimine tarwitab wäga suurt hoolt, nimelt see õmblus, mis ülemisest serwast läbi käib. Traat hoitagu õmmeldes alati tugewaste pigine,

ja waadatagu kõigesuurema hoolega selle peale, et õmblus ülewelt nõnda lähedalt kapi õhufesest serwast läbi käib, et see ennast jalga tõmbates kõigewähemaltki kahelorra ei saa rullida, millwiisil ta kõigesuurem suta-röõwel ja jala õeruja oleks. Kõigeparam on, kui kapi serwa õmblus poolõlmes tehtakse, kuid nõnda, et siin p a h e m a käe traat aasast läbi weetakse; siis saab wälimine õmblus ühetasasem ja ilusam. Kõik kapi õmblused, mis ülewelt alla käiwad, tulewad lihtsalt, aga hoolega steppida, kus juures traat ikka kõwasti kinni saab weetud. Kui aga süiski weel kapi õmblused lahti lähewad, siis on see selgeks tunnistuseks, et kapi nahk toores on, toorest nahka ei pia mingi õmblus kinni. Peale steppimise lahti jäenud kapi otsiad pistetakse traadi otsadega, mis kapi steppimisest üle jäiwad, üle ääre kas woodre, dopel woorju ehk kui kumbagit ei ole, poolest nahast päris woorju külgi kinni ja jääb pööratakse ümber. — Seega on jääre ja pöia töö walmis ja saabas tuleb liistu peale tõmmata, mis tükk tähtjat ja rasket tööd on, et pea aga auurama hakkab. Enne tehtakse woorju ja kapid weega niiskeks, sest et märg nahk enam wenida annab ja param ligi tuleb. Saapa liistu peale tõmbamine, ehk nagu seda ka nimetatakse „zwilimine“ wõi „wilkimine“ nõuuab palju harjutamist. Õsteks passitakse liist otse paigale ja käristakse woorju nahk üle nina kõwasti peale, pannakse põlwrihm üle kapi serwa õmbluse ja tautakse kapi rihma pealt saabast otseti hoides igalt poolt hoolega ligi. Selle läbi on woorju nahk lödwale läinud ja piab uueste üle nina naha tangidega ligi weetud ja naelaga, mida zwil wõi wilk nimetatakse, kinni löödud saama. Kõwa ja paksu woorju juures on seda waja mitu korda teha, enne kui kapi täitsa ligi tuleb. Müid weetakse woorju mõlemilt poolt küllest päka kohalt ligi ja lüiatse wilkidega kinni. Hoolega tuleb selle

peale waadata, et enne kui päris woorju kufagilt liigi saab weetud, dopel woorju sirgu wenitatakse ja siis woorjuga ühes liistu peale kãristatakse, muidu wõib doppel woorju teise alla kortsu jãeda. Nõnda tõmmatakse esiteks kõik labajala alune ja nina liistu peale liigi ja lüiatse wikkidega kinni, kus juures kõik kortsud kõega siludes ja nimelt ninas haambriga õrnalt tagudes ära kautatakse. Kõige rassem on õõnes wõlwi alune liistu peale widada, iseãranes siis, kui naht pakš ja kõwa wõi koguni toorakas on. Aga ta piab ligi tulema ja nimelt kõwasti ligi tulema, sinna ei aita midagit; kõigewãhemat kortsu ei tohi sisse jãeda. Siin katsutagu kõik kortsud eest poolt tahta poole ära kautada ja siluda; siis ei lähe saabas kãijes suure pãka äãrest hõlpsaste kortsu, mis inetu oleks. Saapa ninasse tekkivad ülesse weetud woorju äãrest tihedad kortsud, iseãranes praegu moes olewate kitsaste ninade juures. Need tulewad poolest saadif haambriga maha taguda, õmblemise ajal tikuga kinni lüia, ja mis üle selle, nuaga ära lõigata. Kapi serw, mis üle liistu seisab, saab mãrjaks tehtud, haambriga maha tautud ja pool wiltu sisse lõõdud wikkidega wõimalikult ligi weetud; tangidega ei wõi siin midagit ära teha. Enne kui kapi serwa maha taguma hakatakse, tuleb üks ehk kui tarwis tats wikki takka õmbluse kõrwalt läbi kapi liistu sisse lüia, et liist tagudes ülesse poole sããre sisse ei saa tõusta, waid et ta kuni saapa walmis saamiseni liikumata paigal seisaks. On mõlemad saapad nõnda liistu peale tõmmatud, wõi „üleswikkitud“, siis on aeg komsad walmis pãkkida, kui jeda juba waremalt ei ole tehtud.

Alles aasta 20. eest tagasi tikutati komsad plekk plekkilt kõhe talla peale ja lõõdi siis suurte tikudega kinni. Hiljem pãkiti terve koms wõi abjat laua peal klištreaga walmis ja lõõdi siis tugewate tikudega alla,

ning tauti haamrega ligi. Aga mitte kumbagil wiisil ei wõi kindlat kontsa saada, mis tõeste all seisaks. Haamrega ei saa konts iial nõnda ligi tautud, et üksikud korrad wett sisse ei wõta. Wõtab aga konts nõnda palju wett sisse, et ta läbi niiskeks läheb, siis pihastawad tifud ära, lähewad abrats, ja selle tagajärg on see, et konts alt ära tuleb, millega saabas nõnda heaste kui otsas on, sest et kontsa kuidagi wiisil enam nõnda alla pantud ei saa, et saabas wett kannaks, nagu seda ümberrändajate Juudi kingseppadest walmistatud saabaste juures wäga sagedaste juhtub. Konts saab üksi siis täitsa kindel ja kõwa, kui ta peale pakkimise pressi all saab ära kuiwatud. Press pigistab kõik üksikud kontsa korrad kõwaste ligi ja nad kuiwawad klištreaga nõnda kindlalt kokku, et konts wähematki niiskust sisse ei wõta! Kontsa pressisid on mitmesuguseid. Kõige lihtsama, mis hea küllalt on, wõib iga kingsepp ise walmistada. Selleks pole muud tarwis, kui kaks tasaseks hõweldatud laua tükki tolli 14 pikad ja tolli 3—4 laiad. Alumise laua lapiti otjast toll maad eemal seisab kumbagis otsas paras ümmargune 10 tolli pikk pulk püsti, mõlemate kett kohal tugew raud warw, millele head kandid sisse on käänetud, mis peaaegu kunni lauani ulatawad. Kantide otja käib tugew nelja kandiline raud mutter. Pealmise laual on alumise laua otja pulkade ja raud warwa kohalt hauk läbi lastud, milledest läbi ta pulkade ja warwa otja käib. Walmis pakitud absatid pannakse üks ühe ja teine teise poole raud warwa kae laua wahele ja keerutatakse nad selleks tehtud wõtme waral pealmist lauda maha kruwides mõlemate laudade wahele diete kõwaste finni. Pealmise laual piab peal pool külges raud warwa ümber raud plekk peal olema, sest et kandiline kruuwi mutter, millega pealmine laud maha pressitakse, ümber keerutades puu ära purustaks. On walmis pakitud kontsad paar

tundi pressi all seisnud, siis on nad parajalt tahked, sest press pigistab kõik üle aru liistre ja niiskuse välja. Ainult nõnda pressitud kontsa juures võib julge olla, et ta all seisab ja wiltu ei waju. — Kontsa võib uuest kui ka wanast nahast pakkida, kuid joo-wida oleks, et mitte mõlemaid segi ei wõeta. On konts wanast ja uuest nahast segi tehtud, siis on teda pärast wisa puhastada ja filedaks teha, sest et üks kord nahka pehmem ja raswafem on, kui teine. Aga lähme nüüd oma liistu peale tõmmatud saapa juurde tagasi.

Saabas tuleb nüüd ära traageldada, see on, woorju pinsoli külge õmmelda. Seda tehtakse õige jämeda traadi aruga, päta kohalt välja poolt serwast alustades harwa pistmetega kannast ja ninast ümber minnes kuni alguse paika tagasi. Õmmeldes wõi traageldates pistetakse woorju serw pinsoli külge poolest nahast üle ääre kinni. Wikid tõmmatakse üks haawal taga järele välja ja traageldatud serw tautakse haamrega hoolfaste tasaseks. Iseäralist hoolt tarwitab kanna ja nina traageldamine. Esimene selle poolest, et kapi serw haamre waral heaste maha liistu ligi saab tõmmatud, ja teine, et temale välja poole wähematti kortsu sisse ei jääks. Et traageldamise traadi haugud woorju serwast nõnda tulewad pista, et talla tiku rida alt mitte wäljapoole ei jää, on iseenesest mõista. Õiguse pärast piakswad nad ikka sissepoole tiku rida jäema, aga hädakorral, kui woorju napp, wõiwad nad ka otse tikkude all olla, aga ei ialgi välja poole.

On mõlemad saapad walmis traageldatud, siis tuleb kõige pealt kanna- ja wõlwi alune ära täita. Selleks piaks küll alali head talla nahka wõetama, aga et see kallis on, siis võib ka pärna koorega läbi saada, millest saapa põhja järele paras tükk välja lõigatakse, mis peaaegu päkani piab ulatama. Bee-

saapale on kõige mõnusaam, kui see pärna koor pigiga alla pantakse. Pigitamise jaoks olgu kingsepal weikene neljanurgeline sabaga pann, mille ühel nurgal väljavalamiseks niisugune noff külges on, nagu seda harilikult prae-pannide juures näeme. Selle sees tehakse pigi tule kohal wedelaks ja walatakse temast tarwiline osa kanna ja wõlwi alla, ning surutakse siis walmis lõigatud pärna koor peale, mis paraja tikkudega finni naelutatakse. Seda piab hoolega tähele panema, et pärna koor haugu äärest ääreni ära täidab, muidu ei saa kontsa põhi kindel. Pärna koor tuleb ikka nõnda peale panna, et korba külge wastu talda tuleb. On koor finni tikutatud, siis saab ta pealt ilusaste poolümmarguseks ja päka poolt otjast pisut õhumaks lõigatud. Päka alune tuleb kunni ninani naha tükiga ära täita, kui ta enne alt ära on pigitatud.

Wäga sagedaste juhtub seda, et saapa ninad wäga ruttu läbi kuluvad, iheäraneis siis, kui palju niiske, märja maa, rohu wõi sammla sees käiakse. See on paha lugu. Saabas on muidu igalt poolt tubli ja terve, aga woorsud ninast läbi — ei kanna enam wett! Et niisugust lugu ei juhtuks, hakatakse uuemal ajal tugewatele weesaabastele nina-kappisid ehk topfisid otja panema. See on wäga kiiduwäärt ja soowitaw wiis. Wõetakse tähendatud nina-kapid wõi topsid heast talla nahast, siis ei kulu ninad iialgi läbi; ennem lõpeb saabas igalt poolt mujalt otja. Ka on saabas niisuguse nina-kapiga nägusam kui ilma selleta. Weesaabas piab tugew, weekindel ja igapidi wastapidaw olema, millega igalt poolt wõib hoolimata läbi minna, ilma et jalg külma wõi märga pruugiks karta. Sellespärast on see üsna kohane, kui weesaabas ka kõige oma wälimise näu ja kaju poolest tugewust ja kõwadust ülesse näitab. Suwise kerge käimise jaoks on jo kamašsid ja kingad. Tuliterawa

ninadega otse kamasfi plaani järele tehtud weesaabas annab mchele, kes teda kannab, ikka natukene, nagu edewa moe; vähemalt ei ole ta ilus, ehk ta kandja teda küll ilusaks arwab, mis aga muud ei tunnista kui seda, et niisugusel mehikesel õiget ilutundmist ei olegi. Aga mood, see äraneetud mood! See ei tea ilust ega otstarbest midagit. Moe-orjad ja narrid teutawad jagedaste riiete ja saabaste poolest oma wälimise kuju nõnda armetumalt ära, et neid hale meel on waadata ja tõsine inimene nende kohta muud ei mõista ütelda kui: „Anna neile andeks, nemad ei tea, mis nad teewad!“ — Ragu ütlesin, on weesaapa nina-kapid wäga soowitawad ja kasulikud, kui nad heast tallanahast on tehtud ja märjast peast õieti kõwaste peale wenitatakse, et nad pärast märjaks-jaades lahtiseks ei weni, mis wäga inetu oleks, sest et nende wahel siis kõiksugu soppa korjab. On ka nina-kapid kohale seatud ja hartwalt kinni tikutatud, siis tuleb saapale tald peale panna.

Talla moodidest ei maksa rääkida; selle määrab liistu põhi ja pinsoli mudel ära, kuid seaduseks olgu siin: tald olgu paras lai, ei iialgi kitsas. On tald kitsas, siis wajub pealmine nahk temast üle, puutub wasta maad ja kulub enneaegu läbi. Tugewad weesaapad pialsiwad õiguse poolest alati dopelt tallaga olema. Dopelt tallaga saabas seisab palju kauem, kui ühekordse tallaga saabas, sest esiteks ei kulu pealmine nahk, sest et ta sugugi wastu maad ei puutu, mitte ruttu läbi, ja teiseks ei saa pinsoli ja woorju jerm, kui uued pooltallad tulewad alla lüüa, mitte tikkudega liiga ära purustatud. Pealegi kaitseb dopelt tald jalga palju enam külma ja niiskuse eest. Enne kui tald alla passitakse, tautakse ta selleks tehtud õõnsa puu peal seest kumeraks, sest et ta siis paramine liistu peale passib. Liistu peale passitud tald lüüakse warwa

juurikate kohalt ja kanna alt wiikiga kinni, et ta paigalt ei pea nihkuma, ja nühitakse siis nõndanimetatud „silikaitaga“ ühetasa maha. Nüid tuleb talle äär ümberringi parajaks lõigata ja filedaks teha. Talla serwa lõikamise juures on kõige suuremat ettevaatamist tarwis; sest et nua ots wäga hõlpsaste pealmise naha sisse wõib puutuda. See töö nõuuab palju harjutamist, kus juures järgmist eeskirja hoolega tähelepanu: 1) Nuga olgu tuli-teraw, 2) lõigates tuetagu ennast käsi ikka põidla ja esimese sõrme keskmise liitme ja nuki peale wastu talda; siis ei pease nua ots kaugemale libisema, kui ta just peust wäljas seisab. Mõned hoiawad pahema käega õhukeset, tolli laiuse pilpakese nua otsa kohtas ees, mis woorju nahka täkkimise eest kaitseb.

On tald nõnda ümberringi ära lõigatud, siis õerutakse serw liiwa paberiga filedaks, kus juures jällegi selle eest tuleb hoolt kanda, et paber mitte pealmise naha külge ei puutu. Nüid klopitakse ja nühitakse talle serwad hoolega igalt poolt ligi ja tõmmatakse tikutamise jooned nua otsaga, põialt wasta talle serwa hoides, paraja kaugusele ette ja tikutamine wõib algada.

Kõige pealt lüüakse tald ninast kolme tikuga kinni, siis weetakse tald wõlwi alt põlw-rihmaga maha ja koputatakse haamrega heaste ligi ning lüüakse keskpaika wälimise tikuga joone peale kummagile poole kõrwa 2—3 tikku kõrwu sisse, et tald enam ülesse ei saa tõusta. Sabajala alla kui ka päka kohta pannakse mõlemile poole üks tikk; ka kand lüüakse mõne paraja tikuga kinni, wiikid tõmmatakse wälja ja lüüakse nende haakude sisse tikud. Weel kord õerutakse talle serwad silikaitaga üle et ta igal pool heaste ligi seisaks, et ta ühest kohast haamrega koputades teisest kohast ülesse ei tõuseks ega liiguks, mis läbi, iseäranes kõwa ja tooraka talle juures tikud katki murduksiwad. Mõni

kingsepp tikutab dopelt talla alumisega ühel hoobil. See on koguni kõlwatu ja laidu wäärt wiis, sest et

plad¹ i¹id¹ id¹ge¹ allu¹ w¹oge¹ r¹õp¹õ¹ j¹õu¹ i¹ij¹e¹ i¹it¹ ta

hiljem käijes katki murduwad ja tald hõlpsaste alt ära tuleb. Alumine tald piab ikka iseäranes tikutud jaama, ja nimelt nõnda, et pealmise talla tiku riad alumise talla tiku ridade wahel kohta tulewad. Mõlemad tallad tikutatagu ikka tahelt realt. Wõlwi alla tuleb kolm rida, nimelt kaks rida mõlemile poole äärde ja kolmas rida umbes pool tolli kumbagist ääre riast sisse poole. Mõned tikutawad kõik kolm rida äärde, mis just kiita ei ole, sest et selle läbi pealmine nahk liiga tihedalt läbi saab torgitud, nõnda et siin keskmise riad tulu wähemalt lahtlane on, nimelt siis, kui pealmine nahk hea ning siite ei ole. Aga kuigi äärde kolm rida lüüakse, siiski pandagu neljas rida $\frac{1}{2}$ tolli äärest eemalle, waram on param, sest just wõlwi alt on tikud kõige hõlpsamad lahti minema. Kanna alt saagu tald parajate tikkudega ikka tahelt riadalt tikutatud. üks rida siin ei aita, ehk seda mõned küll teewad. Dopelt talla põhja alune serw tuleb tihedamalt tikutada kui mujalt, sest et ta siit muidu hõlbus on lahtiminema, olgu et saapa küllest pori maha kaabitakse ehk et ta mõne asja taha kinni haahab. Et seda hõlpsaste ei juhtuks, sellepärast lõigatakse pooltald siit ka poolwiltu ära. On tald ümber ringi ära tikutatud, siis koputatakse serw haamrega ühe taha ligi ja mustatakse ära.

Ragu ütlesin, piakõwad weesaapad ikka dopelt talbadega ja woorjudega olema, aga neid tehtakse ka wana moe järele ühefordse tallaga ja woorjuga. Suifel ajal on niisugune saabas ka üsna kohane, sest esiteks on ta kergem, ja teiseks lasub ühefordne woorju rohkem higi läbi aurata, mis terwisele tulus on, sest et jalad kui palawaga palju rohkem higistawad, kui talwel. Ühefordse tallaga weesaapa kohta

on väga soovitatav, et sealt saadik, mis muidu dopelt tald katab, õhuda:est talla nahast riba wõi „krants“ ümber äärte talla alla pantakse, kus ta enne tikutamist harwalt weikeste tikkudega finni lüüakse. Nõnda saab talla serw paksem, mis pealmisele nahale kasuks tuleb. teda maha puutumise eest kaitseb:

Talla allapanemise ja tikutamise kohta on üleüldise weel mõndagi tähendata, mida järgmiselt kokku wõtame. 1) Tald, mida tikutamiseks alla passitakse, piab paras tahe olema, mitte üsna kuiw ega liig märg. Kuiwa talla sees murduwad tikud sisse lüües, sest et ta ühest kohast maha lüües, teisest paigast ülesse tõuseb. Liig märg tald kuiwab hiljem koomalle, weab tikud wiltu, mis käijes, kus juures tald paindub, katti lähewad, nõnda et tald lahti tuleb, ehk kui ta mitte just altära ei lähe, siiski murdunud tikkude kohalt wett ei kanna. Sarnane lugu on siis, kui liig märjalt alla löödud tald pärast kokku kuiwades tikud pinsoli seest wälja käristab. On aga tald alla lüües paras tahe, siis ei kuiwa ta hiljem palju kokku ega weni märjaks jaades wälja, iga tikk seisab seal paigal, kuhu ta löödi ja töö on tugew ja kindel. 2) Tikutamise naaskel olgu pool tiku wähendust tikust lühem ja pisut peenem, kui tikk ise, mis ümmarguselt on lõigatud. Niisugune naaskel teeb tiku jäuks paraja haugu, mille sees tikk kindlaste finni seisab. 3) Tikk ise olgu nõnda pikk, et ta rohkem maad pinsolist läbi ei ulata, kui poole ehk terve oma wahenduse jäu. Peenem tikk piab kõwem finni, kui liig jäme, sest et ta pealmist nahka ja pinsoli nõnda palju ära ei purusta, kui jäme tikk. 4) Dopelt talla jäuks wõetagu pisut jämedamad tikud, kui alumise talla tarwis, aga nad ei tohi kaugemalle ulatada, kui ainult alumise talla sisse; siis jäeb pinsol ja pealmine nahk neist läbi torkimata ja seisab hiljem uus pooltald param finni kui siis, kui pinsol ja pealmine kohe

uuest nelja ria tikkudega ära sai purustatud. 5) Tikkud tulevad enne tikutamist hooljaste ära kuivatada. Niiske tikk ei lähe esiteks heaste sisse, ja teiseks kuivab ta hiljem peeneks, ja — kuna naht ka kokku kuivab — haud mis jäme niiske tikk löi, jääb suureks, tikk on lahtine ja ei pia talda kinni. 6) On soovitatav, et tiku haugud Wiini kliširega üle saavad tõmmatud, siis viib tikk sisse lüües enesega pisut klišitert kaasa ja kuivab nahaga nagu liimitud kokku.

Kingsjepp, kes neid juhatusi hoolega tähele paneb ja nende järele teeb, võib käsitsi nõndasama kõvaste tikutada, kui vabrikus seda kõigeparem masin teeb. Masinaga tikutamine läheb küll palju, palju rutem, sest masin lõikab tiku valmis, piatab haugu ja lööb tiku sisse sellesama aja sees, kui käsitsi tikutaja tiku peust näpu vahele võtab. See masin oleks igale kingiseppale väga soovitatav, kuid kahjuks on ta nõnda kallis, et teda ainult vabrikutes, kus vähemalt 40—50 meest töötavad, kasuga võib tarvitada. Nime-tasini teda ainult jellepärast, et ta ülepea olemas on, mis mõnele kingiseppale tänini teadmata oli. Seega olen kõik ära ütelnud, mis tikutamise kohta tähtjas on, ehk olgu siis algajatele veel nõnda palju nime-tatud, et tikutamise haamer niisuguses winkles warre-otšas piab olema, et warre ots siis maha puutub, kui haamre põhi lauaga loodis seisab, ja et tikku sisse lüües käsi ainult randmest tohib liifuda. — Lähem töö on nüüd kanna põhja alust tasajeks teha.

Liistu põhi on kannast pool ümmargune. Sellepärast jääb ka tald kanna alt niisuguseks. Ta piab aga loodis tassa olema, kui temast konsale kindel alus piab saama. Kanna madalad serwad tehakse seega kõrgemaks, et nõndanimetatud „lint“ või „krants“ peale lüüakse. Krants olgu heast tassa nahast ja saagu, iseäranis otšad, hoolega kinni tikutatud. On alumine krants kinni, siis tuleb veel teine

peale lüüa; wahesti siis alles tõuseb kanna serw kest-
paigaga ühe kõrguseks. Kanna serwa piab enne fransi
pealepanemist nuaga ja rapäle wõi wiiliga diete tafa-
seks tegema, et ka frants tafase põhja peale seisma
tuleb. Piats kanna põhi siiski weel keskelt pisut
kõrgem olema, siis lõigatagu ta sealt fransiga tafa,
nõnda et ta serwast serwani täitsa loodis on. Minult
niisuguse aluse peal wõib konts kindlaste seista, ilma
et ta wiltu lähets, ehk wett wahele wõtaks, mis tiku
ära määndaks. On kõik nõnda tehtud, nagu praegu
õpetasin, siis wõib konna parajate suurte tikkudega
alla lüüa. Ühe konna sisse läheb läbi kaudu 12 tu-
gewat tikku, millede jauts haugud nõnda tulewad lüüa,
et tikud otjad mitte liistu serwa ära ei purusta, ehk
koguni liistu ja kapi wahele wälja ei tule, kust neid
pärast raske on ära raspeldada, sest et nad wäga kapi
ligidal seisawad. On tiku, mis tulikuwad piawad
olema, sisse löödud, siis tuleb konts suurema ja ras-
kema haamriga diete tugewaste igalt poolt tafa ja
ligi taguda ja pealmine plekk, mis juba enne mudeli
järelle wälja sai lõigatud, raud tikkudega, kas ühelt
ehk kahelt rialt peale naelutada, kuid mitte liig tih-
dalt, sest et raud tiku siis, — iseäranis weel kui
plekk kuu on, — hõlpsaste naha enese wahelt lõhki
käristawad. Konna suured tiku teeb kingsepp kõige-
param ise, sest wabrikus walmistatud ei wõi iialge
pikkuse poolest iga konna, ega jämeduse poolest iga
kingsepa naske kohased olla. Tikudeks kõigeparem on
ikka wahtra puu, aga ka pihelgaga ja kasega wõib
läbi saada. Mis weel muidu konna alla passimise
kohhta tähtjas on, seda olen juba eespool ära ütelnud.

On konts all ja plekk peale löödud, siis saab ta
ümberringi kõwera nuaga wälja hoolistatud wõi lõi-
gatud ja lõpeks wiiliga ja liiwa paberiga siledaks
tehtud, talle sisemine serw teraw õige nuaga wälja
lõigatud ja konts ära mustatud.

Nüid tuleb saapa põhja puhastamine, mis küll kellegi suur kunst ei ole, aga mida mõni kingsepp siiski surmani ära ei õpi, kuna ometi ilusti ära puhastatud põhi saapa ilu ja headust märksalt ülendab. Juba kohe siis, kui tald tikutatud ja ta serw mustatud tai, tulewad tiku otsad ära raspeldada, ehk mis veel param, kareda wiiliga ära lükkata. Titu ots lähneb sisse lüües pealt otsast ikka pisut lõmaks, mõni ka pealt naha sisse käsarassegi. Tahetakse neid nüid ilusti tasasels wiilida, siis piaks ka tüki maad nahka ühes ära wiilima, mis mõni kingsepp ka teebgi. Aga selle läbi lähneb talla serw õhukeseks, mis väga halv on. Et selle eest hoida, tehtagu tiku rida kohe pärast tikutamist käsnaaga niikeks, ja jedamaid tõusewad kõik länuks, lossi või kõverasse löödud tiku otsad sirgelt pisti. Paari minuti pärast on nad jälle nõnda kuivad, et neid tasasels võib wiilida, ilma et talla serwast rohkem nendega kaa'ra lähets, kui ainult pealmine pind, mis muidugi tarwis on ära wiilida. Nüid nühitagu talla mustad serwad ja wälimine konts, kust enne kõik puru harjaga ära tuleb pühkida, nõnda nimetatud „nühtatsiga“ hoolega ära, nõnda et nad läikima hakkawad. Ka konna pealmine plekk tuleb tasasels wiilida. Talla alune kaabitagu nüid klaasi tüüga üleni puhtaks, õerutagu peene liiwa paberiga ära, tehtagu weega-kuhu pisut soolahaput hulka on lisatud, pisut niiskeks ja nühitagu „silikaatiga“ ühe tassa pruuniks. Lõpetks tõmmatagu talla alune piirituse lakiga, ehk veel param gummitraganti wedelikuga üle. Kes tahab, võib wõlwi aluse mustaks teha ja temale weikese õrna joonete ümber lõigata. Kõik muud wigurid ja wärgid on, nimelt meesterahwa weesaapa põhja all, asjata edewus ja tühine ajawiide. — Väga kahjatseda on see, et meie aegsed kingsepad talla serwi ja kortsa mitte palawa rauaga ära ei põleta. Põletatud kand või

Konts ja talla serw seisab esiteks kaua ilus, teiseks on ta weefindel, mis iseäranes konga kotta wäga tähtjas on. Sellepärast piaks konts ja talla serw ikka palawa rauaga ära saama põletatud, mis järgmisel wiisil tuleb teha. Esiteks õerutakse ära mustatud ja läikima nühitud konga ja talla serwa peale waha ja nühitakse neid siis palawa rauaga tubliste. Pärast õerutakse nad peale jäenud wahast puhta willase lupakaga puhtaks, nõnda et nad jälle läikima hakkawad. Nõndajama tuleb ka konga plekiga teha. „Nühtatjiga“ ja palawa rauaga talla äärt mööda liikates tuleb hoolega selle peale waadata, et kumbgi neist pealmise naha ehk woorsu külge ei puutuks, mis selle abrakst teeks, nõnda et ta hiljem läbi rõhkub, nagu oleks ta nuaga lõigatud. Keset wõlwi alla lööb lõweks kingsepp oma templi wõi nimetähed, kui temal sellekohane riist on muretsetud. Seega on saapa põhi walmis.

Nüüd tulewad wiikid, mis takka kannast läbi saiwad löödud, wälja tõmmata ja augud wahaga kinni panna. Siis õerutakse kõik kapi õmblused wahaga ära ja sulatatakse waha sellega õmbluse sisse, et neid palawa rauaga üle liikatakse, tagumise sääre õmbluse teras mustatakse ära, ja saabas on sinna maale walmis, et liistud wälja wõid wõtta.

Tiku otsad tulewad nüüd seest ära puhastada. Riist millega seda tehtakse on iga ühele tutaw. Teine sarnane raspel, aga ümmargune, olgu kanna puhastamise tarwis, mida sellwiisil tarwitatakse, et ta wars wasta jalga maas hoitakse, jaabas otja tõmmatakse ja nõnda seda ümmarguse raspli otjas õerutakse, et kõik kanna tiku otsad siledalt ära raspeldatakse. Saapa tegemise ajal on sääär muidugi ära nurtsutatud, mis pärast ta lõpeks bloki peal sirgu uetakse ja silitakse, ja paar uusi weesaapaid ongi walmis.

Nõnda, nagu praegu siin uute weesaabaste tegemist kirjeldasin ja õpetasin, walmistatakse kõik meil

pruugitawad weesaapad peaaşjalikult. Minult fäärte juures tuleb mitmeid muudatusi ette, mis aga suurema tähtsufeta on, millepärast neist ainult mõne tähtsama nimetame. Sagedaste tellitakse saapaid, mille fääred takka wälja lõigatud ja kõwa woodrega on. Nende tegemine on eespoolse kirjeldusega üks ja seesama, ainult selle wahega, et kõwa wooder, milleks enamiste paras pinsoli nahk wõetakse, alles siis sisse passitakse, klišterdatkse ja stepitakse, kui saabas juba mujalt walmis on. Ka pannakse siin kõrwad woodre külge, ja stepitakse wooder alt ainult neljast kohast, eest, takka ja mõlemilt poolt kõrwalt $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ tolli pikuselt kinni. Mis tarwis niisuguse fäärega saabast soowitakse, on aru saamata asi; kas sellepärast, et see wana põline Ungaria rahwa mood on, wõi sellepärast, et saapa paar rublat poolteist kallim oleks wõi lõpetks sellepärast, et fäär pealt nõnda saaks ära lõigatud, et temale uusi pöödi naljalt otja teha ei sünni, seda ei hakka mina järele uurima, kuid tunnistan ainult seda, et selle fääre-moe ilu ja tulu ühewõrra kahtlased on.

Lakk-naha stulpidega weesaapad on ilu asjad, kuid soowida on ainult seda, et stulpid niisugused tehtakse, et nad pealt ära käiwad, ja saabast ka ilma stulpideta wõib kanda. On stulp kinnine, siis rahkub õrn lakknahk peagi ära ja saabas on seda inetum, mida ilusam ta esite oli. On aga stulpid nõnda tehtud, et neid pealt ära saab wõtta, siis wõib saabast igapäew ilma nendeta kanda, ja stulpid ütsti pühapäiwiti wõi siis, kui just soowitakse, peale panna. Niisugused stulpid igawad mitu paari saapaid ära, kuna kinnised juba mõne nädala pärast narmendawad. Pealt ära käidawale stulpile pannakse kummagille poole kõrwale wõi ka ette ja taga umbes kolme tolline rihm siisse poole külgi, mis stulpile kas poolest nahast külge õmmeldakse ehk siidiga läbi stepitakse. Nimetatud rihmad käiwad üle saapa fääre serwa siisse poole fääre

külge nõõbiga finni. Rihmade otsadele on haugu rauaga ümmargune hauf sisse löödud ja rihm ise pealt poolt hauku pisu lõhki lõigatud, nõnda et teda hõlbus on nõõbi külge panna, mis sisse poole para-
raja kauguse peale sääre külge on õmmeldud.

Kolmandamaks säärsaapa sordiks nimetame karwa-
saapaid, mis talisel ajal nimelt sõidu peal väga soo-
witawad on. Nende tegemise kohta on ainult seda
ütelda, et nad enamiste ühe liistu peal, laia nina-
dega, laia madala kotsaga ja iga pidi nõnda palju
üle mõedu juured saamad tehtud, et karwa wärgil
nende sees ruumi küllalt on. Karwa saabas ei ole
mitte käimise jala wari, sellepärast wõib teda ühe
liistu peal teha. Pea asi on, et ta suur ja lahe on.
Niisugused karwa saapad, millele karwa wärk kohe
tegemise ajal sisse finni ehitatakse, ei ole palju wäärt,
sest pika peale paadub karw saapa sees ära, läheb
niiskeks ning haisema ja ei anna sooja. Sellepärast
on järgmisel wiisil tehtud karwa saapad kõige soowi-
tawamad. Saapad tehakse tarwilises juures nagu
muudki weesaapad walmis, ainult selle wahega, et
neile dopel woorju, ja kes soowib, ka sääre wooder
panemata jäeb ja nad ühe liistu peal tehakse. Karwa
nahast tehakse siis jukk, mille sääre nõnda pikk on, et
tolli 4—6 üle saapa sääre wälja poole kahetorra an-
nab pöördä, mis saapale ilusa karuse ääre teeb.
Karwast jukka tarwitatakse nagu muudgi jukka. Ta
tõmmatakse willase juka peale jalga, siis saabas otja
ja kääratakse pealt üle saapa sääre karwaseks ääres
maha. On karwasukk niiskeks läinud, siis wõetakse
ta saapa seest wälja ja kuivatatakse ära. Niisugune
karwa saabas seisab taliseks sõitudeks kümme-kond aast-
tat, kuna teised, mille seest karwa wärki wõimalik ei
ole wälja wõtta, paari talwega otsas on. Inimejed,
kellel jooksja haigus on, piakswad taliste sõitude jäuks
ikka karwa saapad pidama.

Säärjaabaste jekka tuleb ka wiksjaabas arwata, aga et teda praegu enam nõnda heaste kui sugugi ei kanta, sellepärast lähme temast waitides mööda. Sellega oleme siis küll kõik tähtjamad meesterahwa säärsaapad ära nimetanud, mis meil praegu pruugil, ja milledega meie kingseppadel tegemist on, ning wõime edasi minna.

Suiseks ja tergemateks jalanõudeks kannawad meil meesterahwas kamasšisid ja kingu.

Kamasšid on wäga soowitawad jalawatjud. Nende pealmised on igal pool poobides walmis saada, ega ei maksa kingsepal neid ise walmistada. Kamasši pealmised on kahte suurt seltsi: õiget soodu ja ümberpöörtud nahast, mis oma kokkuseadmise järele jälle kahte osasse langewad: mitmest tükiist kokku pandud õmblustega ja ühest tükiist lõigatud, ilma õmblufeta wõi õigem ütelda ühe õmblusega pealmised. Ümberpöörtud nahast pealmised on ikka paramad ja ilusamad, olgu nad kas õmblustega ehk ühest tükiist, aga sellepärast ka kallimad. Maarahwa jauts on ühest tükiist lõigatud pahumpidi nahast kamasši pealmised kõige soowitawamad, sest et neil palju õmblusi ei ole, mis hõlpsaste lahti lähewad. Õmblustega kamasšisid arwab küll mõnigi ilusamaks, millega ta aga eksi, sest ilma õmblufeta kamasšid lasewad jala ilu palju selgemine wälja paista, kui keegi muu jalawari.

Kamasši tegemise juures tulewad kõik needsamad üksikud tööd ette, mis weesaapa põhja tegemise juures läbi rääkisime, kuid kapi saab woodre peale pandud, pealt üleääre niidiga kinni õmmeldud ja pinjoli pealmist täite tarwitatakse pigi asemel klistert. Tallad pantakse kas ühe ehk kahe kordsed. Ühekordse talla kohta on soowitaw, et temale kunni wõlwi aluseni nõndasama nagu weesaapalegi krants ümber

äärte alla tikutatakse. Et kamašsi lapid läbi fleppimata jääwad, sellepärast piab neid ikka kõigeparamast talla nahast wõetama, muidu lähewad nemad wäga hõlpsaste wiltu, sest et neil õmblused puuduwad, mis weesapa kapile suure osa tema tugewusest annawad.

Terwisele kaunis mõnus, kui mitte just kõige tulusam suwine jalakate on king, mille kohta ainult seda on soowida, et teda iga mees kannaks. Nimelt palawal ajal ei olegi teist nõnda head jala warju, kui heaste passiw paraja konsaga king. Ringa pealmisi, mis walmis õmmeldud, on igast poest saada. Minult sell kingsepal maksab neid ise teha, kellel õmbluse masin omal ehk naabruses käepärast on. Walmis kinga pealmisi wõib wäga mitmet moodi saada ja ka mitmesugusest nahast, ja seda mööda wõib ka wäga mitme moelisi kingu walmistada. Aga olgu king misjuguise moe järele tahes tehtud, lapid pannakse temale ikka nõndasama sisse, nagu kamašsibel. Peaasi on siin, et lapid heast talla nahast wõetaks ja dieti pikad, sest muidu lähew king hõlpsaste wiltu. Kõrgeid ei tohi lapid olla, sest et nad siis jala nukkisid õeruwad. Ringa kapi tugewus olgu tema naha headuses ja pikkuses, mitte kõrguses. Suureks süüts antakse kingale seda, et kand tema sees ülesse annab kätä ja seega palju sukki õerub. Selle wastu ei ole muud abi, kui et kinga pealmised eest kaunis kõrged tehtaaks, nõnda, et nad kuni ülesse liikmeni ulatawad, ja et kand iialgi liig lai ega lahtine ei tohi olla. Päta ja warwaste jauls olgu lahte ruum. Üksikuid kinga moodisid siin läbi wõtta, oleks asjata, sest selleks lähelks piltisid ja joonistatud mudelid tarwis, mis mitte wõimalik ei ole kaasa anda. Minult nõnda palju wõin tähendada, et kõiksugu tarwilisi mudelid kaunis odawalt siit ja sealt osta ja tellida wõib. Näitufeks, H. A. Schneider'i käest Peterburgist. Tema adreß on: „Г. А. Шнейдеръ, техни-

чекскій Директоръ первой Русской акціонерной башмачной фабрики. Въ Ст. Петербургъ.“

Mitmel pool kannavad töölisted pastalde sees naht sukki, mida nad kingsepa kätte õmmelda toovad. Tähendatud nahtjufad on töölistele, nimelt kewadel ja sügisel külma wee ja porise ajaga üsna soovitaw jala wari, sest et nad jalga kaunis heaste külma ja niiskuse wõi õigem ütelda märja eest kaitsewad, kergemad ja — mis töölistele väga tähtjas, — odavamad on kui saapad, ja seal juures vähemalt nõndasama kaua ehk weel kauem seisawad. Meid teeb iga kingsepp ise moodi. Rõige param on küll järgmine wiis. — Wana saapa jääre otsa õmmeldakse otse nõnda wälja lõigatud uus woorsu, nagu seda kollaste Wene saabaste wõi läšnjade juures näeme. Siin tõmmatakse sukki, nõndasama pahumpidi, kui ta woorsu õmblemisel oli, liistu peale. Tald lõigatakse pinsoli mudeli järele heast pakjust juhtist. Woorsu äär lõigatakse liistu serwani ära, nõnda et ta aga ainult ninast ja kummagilt poolt päka kohalt ühe wigiga kinni jääb. Tald pannakse pahumpidi liistu põhja peale ja õmmeldakse terasega ümber ringi woorsu serwaga kokku, nimelt poolisõlmes, et õmblus wett kannaks. Õmblus tuleb hoolega maha nühtida, et ta ei õeruks. Nüüd wõetakse liist wälja ja pöretatakse sukki õiget toodu ümber. Randa tulewad parajad rihmad panna, mille üks ots kanna põhja, teine ots taha jääre külgi tugewaste kinni õmmeldakse. Ilma nende rihmadeta on märga sukka väga wisa jalast ära tõmmata. Mõned õmblewad talla liistu peal nõnda alla, et õmblus wäljapoolse jääb, sest et see vähem õeruda, mis ka õige wõib olla.

Lõpetaks nimetan meesterahwa saapa töödest weel pöitamist, mida väga sagedaste ette tuleb. Hea jääre otsa wõib väga heaste laiks korda uued pöiad teha. Woorsusid, mis wana jääretele uuteks pöida-

deks pannakse, on nüüd igast poest saada; enne pidi kingsepp nad ikka ise koolutama. Koolutatud woorsu juurde lõikamine on hõlbus, ja ainus töö, mis põitamise juures uue saapa tegemisest lahku läheb, on uue woorsu otja õmblemine. Kõik muu töö on seesama, nagu uue weesaapa juures. Woorsu otja õmblemine nõuuab suurt hoolt; see õmblus piab weel kindel ja tugew olema, sest kui ta lahki läheb, on saabas raiskus; teda ei saa kuidagi wiisi heaste ära parandata. Woorsut ei saa muidu õmmeldud, kui puu peal põlv-rihma all. Pealmine wõi eest õmblus tehtakse nõnda, et woorsu seest kõwera naasklega nii wiisi hauk läbi torgatakse, et naaskel mitte pöidi nahast läbi ei lähe, waid poolest nahast üsna wälimisest serwast wälja tuleb, aga nõnda, et wälimine woorsu pind terweks ja puutumata jääb. Sääre serwast läheb naaskel risti läbi. Nõnda weab traat woorsu serwa poolest nahast wälimise sääre serwa wastu, mis ennast sisse poole ümber kääneb. On woorsu palju õhum kui säär, siis wõib ta ümberpöörtud teha, see on: sääre poolest ja woorsu terwest nahast läbi pista. Mõlemad kõrwest õmblused tehtakse terasega, nimelt poolsõlmes, nagu eestpoolt külgi poolsõlmes tuleb õmmelda, sest et see õmblus, nagu juba enne seletasin, kõige weelindlam on. Põitada wõib kas ühe ehk kahekorde wõi dopelt woorsuga, ja on siitsaadik kõik töö seesama, mis uue weesaapa juures.

Wanemal ajal pöitati wäga sagedaste nõnda nimetatud krops-woorsudega (Saksa sõnast „Kropf,“ mis „sött“ tähendab. Krops= ehk söttwoorsu lõikamine nõuuab wäga palju harjutamist. Wähemalt mõne paari saapaid rikub iga kingsepp ära, enne kui ta selle kunsti kätte saab. Wanemal ajal oli kropswoorsu tarwiline asi, ning kingsepp oli sunnitud ennast temaga waewama. Wana aja kingsepp pidi nii heaste terwed sääred, kui ka woorsud ise koolutama,

aga et paks tugew nahk on väga wisa ja raske käsitfi ilusti ära koolutada. Sellepärast wõeti selleks enamiste nõrgem ja õhem nahk. Aga ka tugewaid woorfusid läks tarwis, mis väga raskest oliwad koolutada, seal aitas siis krops-woorsu wälja, sest tema juures polnud muud koolutada, kui kestmine kitsas nipp, mis enamiste nõõriga laua serwal tehtud oli. Meie ajal on ka kõige paksmaid ja tugewamaid masinaga koolutatud woorfusid igalt poolt saada, ning krops-woorsul ei ole enam mingit tähtsust; ta on weel ainult moe asi. Soowitada ei ole teda kellegille, sest esiteks wõib kõige weiksem wiga juurde lõikamisel terve saapa ära riktuda, teiseks on ta väga tülikas õmmelda, ja kolmandaks ei seisja krops-woorsu nõnda kaua, kui koolutatud woorisu, sest et tema õmblus, olgu ta kui kõwaste tahes tehtud ikka hõlpsaste lahti läheb, mill puhul saabas nõnda heaste kui täitsa raiskus on, sest et seda õmblust mitte kuidagi, wähemalt mitte weelindlalt, parandatud ei saa. Tugewat ja kindlat weesaabast, mis kaua piab seisma ning kuiwale ja märjale wastu panema, ärgu tehtagu iialgi krops-woorsuga. Krops-woorsu olgu ainult kergete juwe weesaabaste juures ilu-asjaks tarwitada. — Nagu ütlesin on krops-woorsu lõikamine suur kunst, mida ainult kauase harjutamise ja hea mudelite waral wõib ära õppida. Et eelseiswal raamatul mitte wõimalik ei ole mudelite joonestusi ja pilta kaasa anda, sellepärast ei maksa siin palja kirjelduse waral krops-woorsu juurde lõikamise kohta õpetust ega juhatusi anda, mis asjata waew oleks, sest et palja sõna waral sellest ometi keegi aru ei saaks. Mina ei wõi selle kohta siin muud nõuu anda, kui seda: iga kingsepp, kes krops-woorsudega õnne tahab katsuda, muretsegu omale selleks head mudelid, ehk õppigu asja teise käest, kes seda mõistab. Ei ole temal üht ega teist wõimalik,

siis teeb ta kõige targemine, kui ta ennast omast peast asjaga sugugi waevama ei hakka, sest ainult katsete waral niisugust tuluta asja ära õppida, lähets liig kalliks.

Sellega oleme nüüd kõik kingsepale tähtjad mees-terahwa tööd läbi wõtnud, nagu see raamatu plaani järele pidi olema ja wõime sammu edasi astuda.

B. Naisterahwa saapad.

Naisterahwa saapad oliwad wana aja kingsepale tundmata asjad, sest siis ei kannud naisterahwas muud, kui ainult kingu. Neid tehti wäga mitmesuguseid, nagu tänagi weel, aga oliwad nad ka mis moe järele tahes tehtud, siiski oliwad nad ifka paljalt kingad. Saapaid hakati naisterahwale alles uuemal ajal tegema, ja seega awanes kingsepale üsna uus tööpõld, nõnda et nimelt sest saadik, kui õmbluse masin platsi astus, naisterahwa saapa töö weel mitmekesisem on, kui mees-terahwa oma. Ei ole sugugi wõimalik, kõiki neid saapa ja kinga moodisid ülesse lugeda, mille järele nüüd masina abil naisterahwa saapaid walmistatakse. Meie jäeme oma raamatu plaanile sellega truuks, et ainult niisugustest naisterahwa saabastest räägime, mis nimelt meie kingseppadel, kui haritud keskseisuse kingseppadele tähtjas on. Kõik, mis ainult uhkuse ja edewuse asjad on, jätame meelega kõrwale, sest et need meile ei kõlba.

Kõik, mis meie eespool liistude, töö headuse, mõedu wõtmise kohta jne. ütlesime, maksab nõnda sama mees-terahwa, kui ka naisterahwa saapa töö ja tegemise kohta, kuid nõnda palju wõib üleüldiselt juurde lisada, et — kuna mees-terahwa saapa juures tugevus pea asi on — naisterahwa saapa juures rohkem wälimise ilu peale tuleb waadata. Et ka naisterahwa saabas heaste jala järele tuleb teha, nõnda et ta ei pigista ega õeru, on iseenesest mõista, kuid

felle poolest on kingsepp siin palju enam kimpus, kui meesterahwa juures. Ülepea on naisterahwas juba oma esiemalt Gewalt hea portsjoni edewust pärandanud, ehk sellega küll mitte üteldud ei pia olema, et meesterahwas sellest ebawoorusest täitsa waba oleks, — ja edewus on ülepea kõik moed, vähemalt kõik edewad ja pöörased, looduse wastalised moed ilmale sünnitanud. Naisterahwal piab kõik moe järele olema, olgu ta mood ise nõnda narr ja loomuwastaline kui iial võimalik. Üks niisugustest pöörastest loomu wastalistest moodsidest on see, et palju naisterahwaid oma saapad ja kingad ühe liistu peal ja hirmsa kõrgete kantsadega lasewad teha. Teine pahawiis on see, et nimelt noored naisterahwad võimalikult weikesid saapaid telliwad, kuna nad wane-maks saades neile jälle laiad ja küllalt lahtised ei ole. Piaks ometi kord see aeg tulema, et iga naisterahwas ära tunneks, et nii tõeste, kui temal üks pararam, teine pahem jalg on, nõndasama ta parama ja pahema jala saabas piab olema, nagu ta ta üht parama, teist pahema kääre kinnast kannab! Siis jäeks mõnegi noore neiu jalg terveks ja puust nikastamata, ja kingsepp wõiks neile alati head saapad teha, mis ei pigista ega ei õeru. Ühe jala liistu peal on see wõimata.

Kuna enne kõik naisterahwa kingad õmmeldud tallaga tehti, saawad nad nüüd enamiste tikutatud. Minult pehmed tubased wõi nõnda nimetatud „**hommiku kingad**“ tehtakse weel õmmeldud tallaga. Ka naisterahwa kinga pealmised on meie päiwil mitme moe järele walmis õmmeldud kui wabriku produkt poest saada. Minult sell kingsepal maksab neid ise teha, kellel õmbluse masin on, sest käsitsi stepitud ei saa nad iialgi nõnda ilusad, kui masina töö on. Tikutatud naisterahwa kinga tegemise juures tuleb kõik teesama töö ette, mis muugi kinga wõi saapa juures,

jest walmis õmmeldud pealmistega ei jõe kingsepal muud teha, kui põhjad ja konts. Nahast kinga konts olgu pool kõrge, jest et seda kinga otse saapa asemel käimisels tarwitatakse, milleks ta ka nimelt kui ajal kõige sündsam jalawari on.

Riidest kingade jaoks tuuakse kingsepale enamiste walmis tikitud pealmised kätte, mis aga sagedaste kas liig juured ehk weikesed on. Soowida oleks, et igaüks, kes olgu kas enesele ehk teisele kingituseks, kinga pealseid tahab tikida, omale kingsepa paraja mudeli lasseb loigata. Riidest king on ikka tubane jala nõuu. Sellepärast on tema juures peaaasi see, et ta heaste lahe oleks, et ta põrmugi ei õeru ega pigista. Konts tehtakse ikka madal, ja laiem, kui nahk kinga juures.

Wäga laialt tuntud ja kantud naisterahwa jala nõuu on nõndanimetatud „poolsaapas“, olgu nõõridega wõi ka nõõpidega. Poolsaapa säär loigatagu ikka nõnda, et ta heaste ümber jala liikme ja sääre seisab. Woodreks wõetakse enamiste linane riie. Soojaks woodreks on paks punane flanell wäga soowitaw; nimelt siis, kui ta linase woodre peale pannakse. Sagedaste juhtub seda, et nõõridega poolsaapa silmad wõi aasad wälja tulewad ja nõõr siis haugu läbi tõmbab. Et seda ei sünniks, on haakude kohta sääre sernwa sisse, pealmise naha ja woodre wahetele, peenikene wiuli keel panna, nimelt odaw foolikast keel, mis nõnda sitke on, et saapa nõõrile wasta paneb.

Uuemal ajal kannawad naisterahwas iseäranes hea meelega kamasšiid, mille pealmisi igast poest saada wõib. Naisterahwa kamasšid tehtakse otse nõndajama, nagu meesterahwa omad, ainult selle wahega, et kontsad kitsamad ja pisut kõrgemad saawad, kui meesterahwa kamasšidel, mis praeguse moe järele üsna laiad ja madalad tehtakse, maarahwa jaoks,

tes kalossifid wõi ülikingi ei kanna, liig madalad. Maarahwa jaoks on poolkõrge laiapoolne konts ülepea kõige sündsam, olgu ta misjuguje saapa wõi kinga all tahes. Et liig kõrge konts ei tõlba, olen juba eespool näitanud, siin tähendan juurde, et ka liig madal konts nimelt maarahwale soowitaw ei ole, sellepärast, et ta saapa pealmist nahka maha puutumast ei kaitse. Pealegi korjab liig madala kontsaga saabas alati rohkem pori ja soppa külge; kui paraja poolkõrge kontsaga saabas.

Meie kingsepad teewad läbikaudu wäga head naisterahwa saapad ja kingad, aga kahe asja poolest wõib nende üle nimelt kingade juures õigusega nuriseda, see on: nõõridega kinga pealmise weere ja woodre puhtuse poolest. Ringa woodreks wõetakse enamiste walge linane riie, mis juurde lõigates külge klisterdakse. See oleks nüüd muidu wäga hea ja õige, kui ta mitte nõõrihahtudest saadik kuni ümber kanna tasaselt lõigatud serwa seest walja ei paistaks, mis ääre inetumaks teeb. See äär ehk weer, wõi serw piab ühel wõi teisel wiisil nägusam tehtama, mis mitmel moel wõib sündida. Üks wiis oleks see, et pealmise naha serw üle woodre si-se poole saab pöörtud ja kinga wõi poolsaapa serw nõnda ilusti ära kanditakse. Teine weel soowitawam wiis, nimelt paksu pealmiste juures, mille serw halw on ümberpöörda, oleks järgmine. Ümber kanna ja nõõbihahtude lõigatagu äär küll tasa, aga riide asemel wõetagu kas kollane lamba nahk ehk punane saffian tagumise poolele woodreks; esimese poole wooder wõib ka siin riie olla. Ühest ehk teisest nahast woodre serw pöörtagu pealmise naha wahele kahe korra, nimelt nõnda, et ta nõõbi hahtude kohal pealmise serwaga tasa, takka poolt ümberringi sellest aga weidi üle seisob. Riisugune äär on wäga ilus ja annab kingale wõi poolsaapale üsna teise näu.

Teine asi, mille üle õigusega võib nuriseda, ja mis paranemist nõuuab, on see, et wooder tegemise juures sagedaste ära saab määritud, iseäranes walge riie, nõnda et päris häda on niisugust määr-
dunud kinga või poolsaabast puhta walge sika otsa jalga tõmmata. Tõsi on küll, et walget riide-woodert raske on puhas hoida, sest et klišter temast juba läbi lööb ja tema näutumaks teeb, mille wasta midagit ei või parata, aga siiski on ikka weel muid abinõusid olemas, mis tõeste aitawad, kui neid aga tarwitatakse. Nagu ütlefin, riide asemelle wõdetagu tagumise poole jäuks nahk wooder, mida klišter ei riku, ja mis ikka puhtaks jääb, kui aga liist puhas on ehk talle puhas paber ümber pannakse. Ehk kui seda ei tehta, siis olgugi ka riie woodreks, aga siis pantagu, vähemalt ümber ärtegi, sealt saadik, kust wooder wälja paistab, ilus õhuke ühe ehk mitme wärwiline, või ka puhas peenikene walge riie määr-
dunud woodrile peale, mis peene niibi ja nõelaga jämeda woodre külge kinni tuleb pista. Tehtagu kuidas tahes, aga ialgi argu antagu tellijale, kui see weel koguni mõni puhtuse armastaja noorik või neiu juhtub olema, nõndasugust määrdinud woodrega kinga või saabast kätte, nagu seda paraku sagedaste tehtakse, et aina häda on näha, ja raske aru saada, kumb oma ilutundmise ja puhtuse armastuse kohta wiletsama tunnistuse annab, kas kingsepp, kes niisugune määr-muri oma tööga on, või naisterahwas, kes sarnase määritud ja määrdatud kinga või saapa wastu wõtab ning sellega rahul on. Mida ilusamast, peenemast ja paremast materjalist king või saabas on, mida ilusam ta muidu tehtud, seda näutum on ta määrdunud woodrega ja närmendawa serwaga. Selle poolest piab lugu paranema! Olgu sellest!

Wäga soowitaw, — nimelt talu perenaistele ja

muudele, kellel kas talwe lumega ehk sügiseti ja kewadeti poriga alati wäljas tegemist ja tallitamist on, — on päris säärsaapad. Need tehtakse otse nõndasama, nagu meesterahwa weesaapadgi, ainult selle wahega, et sääred lühemad ja ilma mingi woodrita ehk ainult riide woodrega tehtakse, et nad heaste kerged oleksiwad, mispärast ka dopelwoorsu ja dopeltald panemata jäetakse. Keegi taluperenaine ei piaks ilma niisuguse saapata olema, sest — nagu juba ütlesime — paramat jala warju ei wõi temale tallitamise juurde, nimelt sügisel, kewadel ja talwe ajal, enam sugugi soowitada. Ka ei lähe niisugused saapad sugugi mitte kalliks, wähemalt mitte põrmugi kallimaks kui pastlad, sest nende säärteks kõlbawad wäga heaste need, mis meesterahwale põitamiseks lühikeseks on jäenud. Et kord siin kohtas pastalt nimetasin, siis olgu weel mõni sõna tema kohta tähendatud.

Nästa paari eest oli kord ühes Gestikeelses ajalehtes, kui diete mäletan wist „Postimehes“ pastlast kõne, milles pastla kandmine koguni ära laideti, nimelt toorest parkimata nahast pastla kandmine. Mina ei ole mitte selle poolt. Laidetagu pastalt kui palju tahes, temal on siiski ka omad headused, mida keegi ei wõi jalata. Nimelt talu wälise, wõi nagu mõnes kohtas üteldakse — „suure“ töö juures on Gestipastal tarwiline ja soowitaw jalakate, juba sellegi pärast, et ta kergem on, kui keegi teine jalawari, olgu hinna poolest lugu kuidas tahes. Aga suutumaks kõlbmata on parkimata nahast pastal igale taluperenaisele ja kooli lapsesele. Mis wiimastesse puutub, siis on asjast juba mujalgi räägitud.

Uuemal ajal on meie talu majad mitmel pool üsna kenad ja ruumikad, jagedaste ka puhtad, ehk

puhtuse kohta küll paljugi veel soovida jääb. Aga ühe kõigetariwikuma asja poolest on just veel muidu kõige ruumikamate ja puhtamate majade juures wilets lugu, jee on õhu puhtuse poolest. Astu sisse, muidu kõik ilus ja fordas, aga halb õhk, nimelt talwel, kewadel ja sügisel. Mis selle kurwale oletule kõik põhjusets wõib olla, ei ole siin paikas paras arutada, aga ma ei arwa mitte eksiwat, kui ütlen, et juur oja süüdi selle asja poolest otse teel parkimata pastla peale langeb! Märja porise wõi ka lumise ajaga jaab pastel wäljas käies ikka märjaks ja hakkab tuas sooja käes kurjaste haisema, mis õhu ära ritub. Kellel aga oleks tähendatud aegadel rohkem wäljas käimist ja talitamist, kui just talu perenaisel? Ja kes puutub tuas ka kõige puhtamatesse ruumidesse kõige enam, kui jäslegi perenaine! Sellepärast: nimelt taluperenaisele ei kõlba parkimata pastal iialgi jalawarjuks, liiategi weel sügisel, talwel ja kewadel. Suisel kuuwal ajal wõib pargitud nahast pastlaid wäga heaste kanda; nad on kergeid ei haise ega õeru. Iga päris peremees, kes omale päristalu ja korralise maja on jõuudnud saada, piaks jeda oma kohta alatuks häbi asjaks pidama, kui ta oma perenaise sügise porise ajaga haisewate pastaldegaga lasseb ümber loperdata! Korraliku talu perenaise talituse jala-wari olgu sügisel, talwel ja kewadel paras kerge jäärsaabas, ja tuas nahast wõi riidest king! See ei käi kellegil üle jõuu, nõndasama, kui seegi mitte, kui igal maja elanikul tulusaks jalawarjuks paar kingu oleks. Parkimata pastalt wõib wäljas töö juures kasuga tarwitada, aga tubaseks jalakatteks ei kõlba ta mitte! Jätku iga mõistlik mees aastas mõni pudel „bairist“, ja iga noorik mõni „tanu räbal“, iga neiu mõni „siidiriätiku lipakas“ ostmata, millega tühist uhtust ja edewust taga aetakse, ning nad kõik wõiwad tubaseks

jalawarjaks kingi kanda, mis kõigiti terwisele tulus on ja kellegi kuffurt liialt ei kurna.

Sel pool nimetasin kord korgi kiilusi wõi korgi tütkka, mis siis saapale sisse tulewad panna, kui kellegil üks jalg teisest lühem juhtub olema. Wanad kingsepad teadwad tõendata, et seda wiga naisteraha juures sagedam ette tuleb, kui meesterahwa juures. Sellepärast annan seda peatükki lõpetades siin õpetuse, mill wiisil nimetatud korgi kiilud saapa sisse tulewad panna. Korgi tükk lõigatakse, nõnda paks kui tarwis, liistu järele wälja, tehakse jala kanna jäuks pisut õhneks, lõigatakse wõlwi alla ulatawast otjast libamisi õhukeseks ja pannakse talle linane riie ümber. Nüüd seatakse korgi kiil listu peale paigale ja lüüakse pinsol harilikul wiisil kinni, nõnda et korf pinsoli alla jääb. Draageldamise ajal pistetakse pinsol korgi kohalt läbi ja õmmeldakse nõnda riietpidi, mis korgi ümber on, pinsoli külge kinni. Et niijuguse saapa pealmine tarwilik osa suurem saab juurde lõigatud ja kapi kõrgem tehtud, on iseenesest mõista. Enne juurde lõikamist on korf tarwis liistu peale walmis seadida ja siis liistu pealt pealmise juurde lõikamiseks tarwiline mõet wõtta. Muidugi teada, saab teine saabas jala mõedu järele tehtud. Nõnda wiisi wõib korgi abil iga inimest, kes seda soowib, ka mõlemast jalast pisut pikemaks teha, kui ta muidu loodud on. Ka wõib igale saapale, nimelt meesterahwa weesaapale sellwiisil üleni õhudlased korgi tallad sisse panna, mis jala sooja ja kuitwa hoiawad. Nimetatud korgi taldu on igast suuremast kauplusest saada ehk tellida.

Sellega lõpetan selle, mis naisterahwa saapa töö kohta üleüldse ütelda oli. Üksikutest naisterahwa saapa ja kinga moodidest ja nende järele tegemisest ei maksa pikemalt rääkida, sest et selleks tarwilised

pildid ja mudelid puuduvad, mida kahjuks võimalik ei ole kaasa anda.

D. Laste jaapad.

Diguse pärast oleksin laste jaabastest kõige enne pidanud rääkima, aga et meie kingseppadel just nendega kõigevähem tegemist on, sest et neid vähe teha lastakse, sellepärast jätsin nad kõige viimasteks.

Inimese jalg, või õigem jala põid, on 28-fast ükshütu luust või kondist kokku pantud. Iga üks teab, kui suurukene lapse jalg on, kes alles käima õpib. Kui õrnad ei pia need 28 luud olema, mis nii weikese jala sees koos on! Sellepärast piab ka esimene jalawari, mida laps käima hakates tarwitab, niisugune olema, mis põrmugi ei pigista. Ta piab igalt poolt pehme ja järele painduw olema, et ta õrnu kondikesi kuidagi nende loodud kohalt ära ei tungi ega lütkka. Kes furd weikese lapse ja täiskaswanud inimese jalga tähelepannes on waatlenud ja wõrrelnud, leiab sedamaid, kui suur wahe nende mõlemate wahel on. Wõtame näituseks ainult warwad. Weikese laste warwad seisawad ilufaste üksteise kõrwal rias, kuna täiskaswanud inimese juures sagedaste puseriti üksteise peal ja all seisawad, kämist takistawad, endale wastamisi konnafilmad külge rõhuwad j. n. e. Kust see tuleb, et jalg, mis sündides trewe oli, — ja sündides on wäga arwa wigast jalga leida, — hiljem täiskaswanud inimese juures farnase loomuwastalise kuju ja näu on saanud? Kostus: see tuleb ainult sellest, et jalg juba noorel põlwel, kui ta alles õrn (Kingsepa kunst).

ja kondid weel pehme röntsi-luu oliwad, kõlbmata jalanduudega ära sai rikutud! Sellepärast ei ole mitte ükski, mis lapsele jalga topitakse; ei sugugi mitte, sest juba esimese paari jalanduudega võib lapse jalg eluajaks ära rikutud saada.

Meie rahwal on enamiste pruugiks, et lapsele, kes käima hakkab, mõnest kasuka naha tükiist pastlad tehta, sest need olla heaste pehmed. Dige, pehmed nad on, aga kiita ei või neid sellepärast weel mitte. Etteks ei seisa nad heaste jalgas ja teiseks on paelad tülikad. Tõmmad ja nad kõwaste kinni, siis nõõriwad nad jala sisse, jätad nad lahtiseks, siis ei seisa pastal otsas, waid on warsti jala alt ära, paelad õeruwad jälle, laps komistab kergeste, jalg wältub ja võib mitmel wiisil hõlpsaste wigastatud saada. Nagu näha, ei ole pastal mitte lapsele esimeseks jalanduuks sünnis ega soowitaw. Kõige süüdsam jalanduu on lapsele, kes roomama ja käima hakkab, nõnda nime-tatud „papu“, mis ühest ainsast õhukesest wafika juhtist wälja lõigatakse, nimelt nõnda, et temale kolm õmblust jääb, üks ninasse, teine üle labajala ja kolmas kanna taha. Mõlemille poole kanna kõrwale jääb, ikka sestamast ühest naha tükiist wälja lõigatud, weikene rihm, mille otsad ette nõõbiga kokku käiwad. See „papu“ täidab kõik, mis esimeselt lapse jalawarjult iganes võib nõuuda. Kuid jeda tuleb tähele panna, et neid mitte liig juuri ei tehta; kui nad lahedalt jalga tulewad siis on nad parajad. Rahjatesen wäga, et jelles raamatus mitte wõimalik ei ole, tähendatud „papu“ mudelit kaasa anda; papu mudel

ei piaks kellegil lapse wanemal puuduma. Seda võib enamiste iga kingsepa käest saada, mille järele iga isa või ema ise ilusad „papun“ võib valmis teha, ilma et temal tarvis oleks kingseppa sellega tulitada, kes pealegi veel tänulik on, kui teda sellega rahule jäetakse, sest et ta selle tööga midagit ei teeni, lihtsalt sellepärast, et temal ta eest liig vähe maksetakse. Meie rahva mõistlikumad liikmed oleksivad kõige weikste ilmatodanikkude nimel igale kirikhärra ja köstre emandale südamest tänulikud, kui nemad waewaks võtaksivad, tütarlastele, kes leelis käivad, jarnaste „pappude“ tegemist õpetada. Ka oleks see väga kena pruuk, kui iga noor neiu oma esimesele ristilapsele paari omatehtud „pappusid“ kingiks; siis ta'l ei unuks nende valmistamine seniks ära, kui temal neid kord oma enese Zuku või Manni jaoks tarvis läheb.

Harilikult kuulub niisuguseid „pappusid“ 2—3 paari ära, enne kui lapsel käimine selge on ja temale tugevamat ja kindlamat jalavarju tuleb teha. Selleks on kõige sündsamad nõndanimetatud „kopsid“. Aga neid piab weikene Züts või Anni juba kingsepa onu käest paluma, sest need on juba nõnda kunstlikud teha, et aga kopsuvad! Aga kingsepa onu on ta kuni kaval mees, tema käes läheb asi mis sorab. Tema lõikab pehmest wafita nahast „kopsi“ pealmise wälja, nimelt nõnda, et tahta poole niisamasugused rihmad jääwad, nagu „pappudelgi“ oliwad. Siis paneb ta tahta poole rihmade ja wana inimeste kappide kohta õhukesest lambanahast woodre Wiini klistrega alla, õmbleb serwad ja rihmad masinaga läbi, ja tagumi-

sed pealmiste otsad kanna takka traadiga kottu, ja kas pole tore, „kopsi“ pealmised ühest ainsast nahast tüki otsi üheainsa õmblusega walmis, rihmadagi weel külges, mis nõõbiga ette wõib kinni panna! Müüd lõikab kingsepa onu õhukest pinsoli nahast talle, aga laia ninaga, et „kopsid“, kui nad walmis saawad Jütsi — Anni warwaid kottu ei pigista. Selle talle paneb kingsepa onu paraja liistu põhja külge kabe wikiga kinni, ja tõmbab siis pealmise õiget joodu liistu peale, nagu suure Jüri kamassigi pealmisega tehtahe, ja siis õmmeldakse tald alla. Talle serwast lõigatakse üle aru pealmise äär taha, mustatakse ära, raps, mis õmblemise tarwis talle sisse lõigati, nühitakse siledaks, liist wõetakse wälja, ühele rihmaotsale pistetakse ilus kannaga must nõõp külgi, teisele rihmaotsale torgatakse haut sisse ja tuluuued „kopsid“ ongi walmis. Niisuguse „kopsi“ mudelit ei ole wõimalik siin kaasa anda, aga praegu lõpetatud kirjelduse järele wõib teda iga kingsepp isegi walmistada. — On esimene paar kopsisid läbi siis tulewad uued teha, aga neile pannakse juba üks plekk konjaks alla, sest kopsi kandja on nüüd 1½—2 aastat wana. Kolmandama wõi neljandama paari „kopside“ liist lõigatakse wõlwi alt pisut õõnaks, pealmistele pannakse õhukest linast riidest wooder alla, pehmed kapid sisse; õhuke pinsoli pealt tehtahe wõlwi alune talle naha tüliga kowaks ja konjaks lüüakse tugewam plekk alla. Tald olgu param õmmeldud kui tikutud ning ikka õhuke ja heaste painduw. —

On laps umbes 4—5 aastat wana, siis tehtagu

poisslapsele lühikese säärega poolsaapad; tütarlapsed olgu kuni 8-ma aastani kopsidega rahul. Poolsaapad võivad kas nõõridega ehk ka nõõpidega olla, ehk ma küll nõõridega poolsaapaid enam soovitan, nimelt sellepärast, et nad hõlpsamad jalga on panna ja neid nõõride võdi paelte varal param ümber jala ja sääre kinni võib tõmmata. Sagedaste tehtaſe 4—5-e aastase laste poolsaapad viete laia sääritega, et kergeste jalga tuleksivad, aga seda viisi piab koguni ära laitma. Just sellepärast on poolsaapad 4—6 aastaste lastele soovitatavad ja paramad kui kingad, et jala sääre, nimelt alumine liige poolsaapa säärest tuge leiaks, ja just sellepärast on nimelt nõõridega poolsaabas soovitatav, et saapa nõnda jala ümber kinni võib tõmmata, et jalg saapa sees kuidagi liikuda ega lofsuda ei anna. On aga poolsaapa sääre lai, siis ei anna ta jala liikmele mingit tuge. Poolsaapa sääre olgu takka nõnda rohkeste välja lõigatud, et ta täitsa jala sääre ja liikme ümber seisab. Et ta siiski hõlpsaste jalga tuleks, selle tarvis ulatagu lõhe heaste madalasse kuni labajala peale. Nõõri haugud saagu äärest umbes $\frac{1}{8}$ tolli eemalle lõõdud, et saabas ennast heaste jala ümber kinni annaks tõmmata. — Kuna „kopsid“ ühe liistu peal tehtaſe, tuleb poolsaabaste jaoks kumbgi jalale juba ise liist lõigata, mis võlvi alt ikka aegapidi õõnsamaiks tehtaſe, nõnda, et 5—6-e aastase lapse liist nõndajama õõnes on, nagu wana inimeselgi. Võlvi alt tuleb põhi tallanahaga lõwaks teha, muidu tallab laps jala võlvi läbi ja saab omale inetuma lämpjala. Rõõts tehtaſe umbes

$\frac{1}{2}$ tolli kõrge. Väheema paari poolfabaste jääred tehtakse kõrgemad 7—8=ma aastane poisitene võib juba kergeid säärsaapaid kanda. Nõndasama wana tütarlastele tehtagu kuni 13=ma aastani ikka poolsaapad ja kingad. Wast nüüd alles võivad nad ka lamassifid kanda.

Kõige ühte asja mille poolest 6—15=ne aasta wanuse laste saabaste juures kurjaste palju esitakse, tahan siin weel meelde tuletada. Laste saapad tellitakse ikka „kasumise ja suuremad“ kui õigus. Wast nematel on ikka hirm, et saapad enne pisikeseks jääwad, kui nad ära saawad kantud, ja lugu ongi siis paha, kui nooremaid taga järele ei ole, kes weikeseks jäänud saapad omale päriksiwad, nõnda et midagit raisku ei lähe. Nagu igaüks ifegi mäletab, on lastel seda „kasumise jagu suuremad“ kuuldes ikka mõlad kärksus, sest liig suur saapas pole „ilus“. Teades ehk teadmata on siin muna targem kui kana. Kasumise jaoks liia suur tehtud saapas ei ole mitte

nahast, et nad aega ei saa weikeseks minna wõi jäeda, waid et laps nad ikka ka siis ära wõib pidada, kui nad temale parajad saiwad tehtud. Wanemaiks jäedes wenib iga saabas, mis just aastate kaupa ei pia seisma wõi wastu pidama, isegi nõnda palju suuremaks, kui lapse jalg kaswab, ning on saabas, kergest, odawast materjalist tehtud, siis wõib laps alati parajat saabast wõi kinga kanda, ilma et see suurt asja kallimaks läheks. Tellitakse aga lapse saabas heaste „tugew“, mis ka „seisab“, siis pole ime kui ta kallis on, ja siiski kõigest „kasumise jau suuremast“ hoolimata ikka weikeseks jääb, lapsele hakatusest otsani, esite suuruse, pärast weiksuse pärast ainult piinaks on ja tema jalad elu ajaks wigaseks teeb. Tehtagu siin antud õpetuse järele lastele alati ja ikka kergest odawast materjalist ainult parajad saapad ja kingad, ja iga mees saab leidma, et kasumise jauks suurema tellimine lage rumalus, laste piin ja jala rikkumine on, ning ka kutruse kasu ei saada. Kantagu laste jalawarju eest nõnda hoolt, nagu praegu õpetasin, siis on Jütsil Jüriks ja Mannil Mariks saades kena kindel käik, ilusad terwed jalad, millel konnafilmad, puseriti warwad ja kõik muud sarnased wiletsused tundmata asjad on ja selleks jääwad, kui nad ise moe edewust taga ajades neid endale hiljem nuhtluseks kaela ei sigita. Aga selle poolest juhatan neid raamatu esimese poole juurde tagasi. Wähemalt on wanemad, kui minu juhatusse järele teewad, oma laste jala rikkumisest süita.

Ma rääkisin siin ainult kõige lihtsamatest laste

jalanduudest. Meid on peale selle veel mitmel kümnel muul moel tehtud ja kõiksugu traamiga välja ehitud, aga paramad pole nad mitte, kui need, mida siin soovitasin, vaid ainult kallimad. Ma läksin neist vaikides mööda, sest et nad asjata raha raiskajad on, ja last juba maast madalast paljalt edemusele võivad kihutada. Sihtne ja hea on meie rahvale paras ning soovitav.

III. D f a.

Hobuse riistad.

Iga kingsepp, kes maal elab, piaks ka lihtsat sadulsepa tööd mõistma, vähemalt kõige hobuse riistade parandamist, sest et neid tema kätte sagedaste parandata tuuakse. Kui ma alamal hobuse riistadest kõnelen, siis on mul seal juures just meie praegune taluperemees oma sellekohase tarwitusega silmas; muidugi teada võib seda, mis õpetan ja juhatan, ka iga muu hobuse pidaja kasuga tarvitada. Ma jäen oma põhjus mõttele: „Lihtne ja hea on Eesti lastele paras,“ ka siin truuks, ja jätan kõik, mida taluperemees ei tarwita, kui uhkuse asjad meelega kõrwale. Kõik, mis alamal õpetan, olen ise 20-neaasta wältusel ära proowinud ja hea leidnud, mis pärast seda ka julgeste teistele wõin soowitada.

Wiletsamat tunnistust ei wõi peremees oma korra pidamise ja hooletandmise kohta anda, kui sellega, et tema hobuse riistad halwas korras on, nimelt tööriistad. Täkkude nuumamine ja sellega uhkuse ajamine, mille kõrwal töö hobused hooletuse sisse jae-

talje, on uuemal ajal ka hobuse riistade kohta ülepea halvaste mõjunud. Sagedaste näeme peremehe oma nuumatud täfuga kiriku poole sõitwat, riistad peal mis järeawad ja läigiwad, kui wõimalik tore wedru wanger taga ka. Aga mine tema juurde koju, mis ja sealt leiad? Rattised hobuste kaelad, werised rinna otsad, õerutud seljad ja ninad, et häda näha! See on elajapiinamine ja kahju kandja on ikka peremees ise, sest kui sagedaste juhtub seda, et näituseks rattise kaelaga hobust libedal töö ajal enam sugugi tarwitada ei wõi! Kui palju muidu heasid hobuseid ei saa omale ainult halwa korratuma riistade läbi kõiksugu pahad omadused, nagu widamise tõrkumine j. n. e? Ma ei taha sellega mitte ütelda, et lugu igal pool nõnda on, nagu ma ka üleüldse täkkude pidamist ei laida, aga ma tahtsin meelde tuletada, et üht wõib teha, aga teist ei pia mitte tegemata jäetama. Ma tunnen mõndagi peremeest, kes küll toredas riistades ramusa täfuga ja wedru wantrega sõidab, aga kellel sellegi pärast ka kodused tööhobused ja nende riistad kõige parimas korras on. Ja need piawad korras olema, siis alles tuleb täkk ja sõidu riistad! Et selle asja poolest lugu aga wäga mitmel pool wiletz on, seda ei wõi keegi mõistlik salata. Kui alamal antud õpetused seda wiletjat lugu ka osaltgi piaksiwad aitama parandata, siis oleks minu suurem soov täidetud. Nõnda palju arwasin üleüldse ütelda tarwiliseks, ja nüüd läheme asja enese juurde.

1. Rangid.

a) **Puu rangid** on meil tööriistadeks wanasti põlwest saadid tarwitawad. Nahk rangid on alles uue-
mal ajal meie talupoegade juures tuttawaks saanud
ning pruugitakse neid alles tänapäew suuremalt osalt
sõidu riistaks. See on üsna õige. Puu rangid on
tööriistaks väga sündsad, kui nad heaste on tehtud
ja alati korras hoitud. Nad ei ole mitte üksi oda-
wamad, kui nahk rangid, waid mitme asja poolest
pealegi weel paramadgi. Töö hobuse kael on kord
suurem, kord weiksem. Rangid, mis näituseks kewa-
del parajad oliwad, jääwad mõne nädala pärast juu-
reks, sest et hobune töös olles ikka lahjemaks läheb.
Rangid tulewad weiksemaks teha, mis puurangide
juures hõlbus asi on, kuna see nahk rangide juures
peaaegu wõimataks jääb. Puu rangid on alati kerged,
kuna tugewad nahk rangid, kui neile weiksemaks tehes
walts padjad wõi palju wilty sisse pannaakse liig ras-
keks lähewad, nõnda et hobuse kaela liialt koorma-
wad, nimelt seal, kus telkat tarwitada ei saa, nagu
künni, äestamise juures ja mujal. Nõnda wõiksin
weel mõndagi ülesse lugeda, mis puu rangisid töö-
riistaks enam soowitab kui nahk rangisid. Aga olgu.

Piawad puu rangid kõlbama, siis on esimene tin-
gimine head r a n g i p u u d. Head rangi puud pia-
wad hobuse kaela järele olema. Enamiste on neil
ikka see wiga juures, et nad alt liig laiad, kõwerad
ja pealt liig kitsad ja õiged on tehtud. Aga hobuse
kael ei ole alt mitte algi moodi ümargune ega lähe

pealt kiilu jarnaselt terawaks, waid ta on mõlemil pool, all paksem ülewal õhum, ikka wanni põhja moodi poolümargune; selle järele olgu ka rangi puud tehtud. Restpaigast on hobuse kael enamiste tasane wõi õige, ehk koguni õhum lohkus, wäga harwa üm-margune wõi kumer. Selle järele olgu ka rangi puud piha kohalt kas õigemad wõi kumeramad, aga ikka enne pisut õiged kui liig kumerad wõi kõwerad. Liig kumerad, s. o. piha kohalt wõi keskelt liig kõwerad rangi puud hakkawad ikka kaela peale ning wõib en-nast hobune nendega, nagu liig laijade rangidega ku-nagi, hõlpsaste „ülewidada“, see on: pihad ära pi-gistada, millest raskest wiad ja mädanewad muhud wõiwad tulla. Õigepoolsete rangi puude juures on seda õnnetust vähem karta. Rooma haukude kohalt olgu rangi puud heaste paksub, seespool tugewaste järsku muhkus, sest kui nad siit õhufesed on, siis hak-tawad nad wedades kaela peale, selle järele kõrgemal wõi madalamal, kuidas hobuse kael püstim ehk õigem on. Kui rangi puud parajad ja head on, siis ei ole puurangide tegemine suur kunst ja mõistab seda juba enamiste iga üks, aga kuidas, see on jälle ise asi. Enamiste tehtaſe rants õigelt walmis ja koolutataſe siis kõweraks. Niisugusel rantsil on ikka kaſs wiga. Õstetſ ei jae riie koolutades heaste sirgu, waid wõ-tab kortsud siſse, ja teifetſ saab rants liig pehme, õled jäewad wäga lahtifetſ, õeruwad warſi purufſ ning peagi logifetſ rants puude külges nagu wedel worst, ta ei seija enam puude all, ja niisugused rangi logad ei kõlba kellegile hobusele kaela. Kõit see äpar-

dus jäeb tulemata, kui rants kohe tehes, enne kui talle riie külge wõi ümber õmmeldakse, niiskest õlgedest kõwer siutakse. Seda tehtakse järgmiselt. Oled liutakse ära, ja wõetakse neist siis kaks tugewat peutäit, mis mõlemad tüwe otsast terawa nuaga ära wahendatakse. Wahendates saab iga kõrsi pool wiltu tüwest terawaks lõigatud. Nõnda wahendatud ole peud surutakse tüwest wastamisi waheliti kokku ja siutakse nõnda jätkatud koht, mis rantsi kesi paigaks jäeb, tugewa aga peene nõõriga kinni, mille lahtise otsaga üks pool rantsi walmis siutakse. Sidudes koolutakse õled kohe parajalt kõweraks, mäsfitakse kõwa peenikene nõõr ümber ja tõmmatakse tugewaste kinni. On üks pool walmis siutud, tehtakse teise poolega kesi-paigast jätgu kohalt hakates nõndajama. Kui sell-wiisil rants kohe kõwer siutakse, siis saab ta palju tugewam, kui niisugune rants, mis alles kõige riidega kõweraks koolutati. Oled jaiwad alles pärast kõwerasse murdmist kõwasti kinni nõõritud, ja rants ei püia ennatst enam sirgu ajada ega puude alt wälja tükida. Ka wõib rantsile, mis kohe kõwer on siutud, riide ilujaste ilma mingi kortsuta ümber õmmelda. Wäga hea on, kui rants peene poole siutakse ja temale õlgede ümber lord pehmet wilti õmmeldakse, mille peale siis riie tuleb. Tühjaks jäenud riide otsad õmmeldakse harilikul wiisil pealt kokku ja rants ongi walmis. Harjuse paelaks wõetagu tugew nahk rinnus, nagu neid igast poest saada wõib. See on märkja tugewam, kui linast keerutatud wõi punutud pael, mis sagedaste jeda pahandust teeb, et kas tee

peal ehk libeda töö juures katki läheb. Rants siu-
 takse rooma haukudest lina jõbrakaga tugewaste puude
 külge kinni. Ülesse, ümber harjuse paela mässtitakse
 sagedaste arutu hulk takku ja riide ribasid, et rangid
 siit pehmed oleksiwad. See on aga asjata, ja mida
 juurem taku kahl sinna mässtitakse, seda õelamini hak-
 kawad rangid kaela peale. Sinna ei ole muud tar-
 wis mähtida, kui tüükene wilti, umbes kaks korda ja
 sellele õhukene linane riie ümber, mis kinni tuleb
 õmmelda, kus juures nõelaga mõni kord harjuse paela
 kordade wahelt läbi tuleb torgata, et wilt ümber
 harjuse paela weereda ei anna. Sellega on kõige
 lihtsamad puurangid walmis, mis töö juures head
 küllalt on, kui neid sagedaste järele waadatakse ja
 kohendatakse. — Aga palju paramad on patjadega
 puurangid; nendest paramaid ja odawamaid töö ran-
 gisid ei wõi enam tahtagi. Igale puu rangile wõib
 padja sisse panna. Padja tehtakse niisama sugune,
 nagu neid nahk rangide juures „waltspadja“ nime
 all tarwitatakse, kui need suureks on jäenud. Niisu-
 gune padja on wildist tehtud, seespool nahk ümber.
 Tema pannakse kumbagilt poolt kahe rihmaga, mil-
 ledel pandlad otsas, rangide külge kinni, otse nõn-
 dasama, nagu nahk rangide juures. Tahetakse ran-
 gisid kuida tahes seadida wõi parandata, siis on nii-
 sugune padja hõlbus küllest ära wõtta, milleks muud
 tarwis ei ole, kui pandlad lahti peasta. Soowitakse
 nüüd puurangidele niisugune padja sisse panna, siis
 on wäga hea, kui harjuse paela kohale nõndasama-
 sugune raud pulk pistetakse, nagu nahk rangidel on,

ja rants pealt poolt roomahaukufid puu külge kinni naelutakse; need ei anna siis logifeda. Padjad kesse päik, mis ülesse poole on koolutatud, ulatab harjuse juures pisut maad üle rantsi, nõnda et harjuse taha padja peale tühi ruum jääb, kuhu vihmase ajaga wett sisse nõrjub. Sellepärast pandagu niisuguse rangi harjusele naha lapakas peale, nagu seda wanemal ajal kõige puu rangide juures tehti, ja pistetagu selle alla peutäis takku wõi kartu tähendatud tühja ruumi sisse, et naha lapakas sinna kortsu ei waju. — Kord lastis üks suurpõllumees, kes tööriistadeks ainult puu rangisid tarwitab, neile riidest padjad sisse teha, aga leidis warsti, et riie padjaks ei kõlba. Riie wõttis palju hobuse higi ja tolmu külge ja padjad läksiwad pealt ruttu korpliseks ja kõwaks ehk küll pehme wilt sees oli. Nahl padja juures ei ole seda karta, kui teda aeg ajalt higit ja kõnast puhtaks pestakse ja siis määratakse. Niisugune padja ei lähe rohkem maksma, kui umbes 75—85 kopikat, kui ta parajast heast juhtist ja wildist on tehtud, aga seisab, kui teda, nagu õpetasin, aastas paar korda parajalt määratakse, vähemalt 15—20 aastat, ja mis pea asi on, niisugused padjaga puurangid ei riku iialgi hobuse kaelu, kui rangi puud aga head on.

b) Nahl rangid. Neid on jälle kahte seltsi: esiteks lahtised nahl rangid mis rinnusega kinni tõmmatakse, ja teiseks kinnised wõi walts roomaga nahl rangid. Lahtised nahl rangid on tugewamate puudega, seega ka laiemate patjadega, ja neid tarwitatakse enamiste töö ja koorma weu rangideks. Kinnised wõi walts roomaga

nahk rangid on peenemate puudega, millel raud tuets all on, ning neid tarwitatakse ainult sõiduriistats, mispärast neid ka sõidu rangideks nimetatakse. Nahk rangide puudeks wõetagu kõwerkaswanud heaste sitte kase tüwi, sest kui nahk rangi puu katki juhtub minema, siis ei aita muud, kui piab rangid täitja ühest ära lõhkuma, muidu uut puud sisse pantud ei saa, ja see läheb esiteks kalliks ja teiseks saab seal juures kõik nahk materjal enam ehk vähem ikka wigastatud. Nahk rangide tegemine jäeb ikka sadulsepa tööks, kes seda nimelt on õppinud, ainult nende parandamisega saab kas kingsepp ehk rangide omanik ise toime. Mina annan kõigile nahk rangide tarwitajatele seda nõuu, et nad neid mitte poobidest ega laatadelt ei ostaks, waid ikka kui iial wõimalik ojava ja usaldatava sadulsepa käest tellikswad. Tõsi küll, et laada ja poe kaup palju odavam on, kui sadulsepa käest tellitud töö, aga ka siin maksab: „Mis odaw, see mädä,“ ja „odaw“ kaup läheb tarwitajale taga järele harilikult ikka kallimaks, kui hea ja tugew töö, mis ostes küll rohkem maksis. Kattijed hobuse kaelad saab odawate rangide ostja wõi tellija enamiste ikka weel peale kauba. Poe kaup on sagedaste wana ja pihastanud, puud abrad ja alkad, ja ransid liig pehmete siutud, ja laada kaup jälle, noh see on õigust ütelda päris mädä, mis ta hind juba tunnistab. Puud on sagedaste halwad, rants ja padja lamma nahast, mis poole aastaga kestendawad ning narmendawad, ja ülepea kauem ei seisa kui waewalt paar aastat. Rants ise on niine ribaga pehmelt kokku siutud ja läheb

warsti wedelaks ja tühjaks kui worst. Padjas sees on õled ja ainult seespool õhufene tõrd odawat wilti. Riisjugused on laada rangid, nagu neid vähemalt Pärnu maal igal laadal saada on. Nad ei maks rohkem kui 3—3½ rubla, aga ei seis ka kauem, kui aastat kolm. Heast tugewast materjalist tehtud rangid maksavad vähemalt 6 ehk 7 rubla, aga seisavad selle eest ka, kui neid hooljaste puhastatakse ja määratakse, 15—20 aastat, ning on seega odawast laada kaubast 5—6 tõrda odavamad. Kõige parim nahk rangide materjal, on ikka hea juht. Rants olgu tugewa peene nõõriga õiete kõwasti siutud. Õlgede ümber pantagu tõrd pehmet wilti, siis alles õmmeldagu nahk ümber, mis kas pakub tugew juht ehk kollane lāsna nahk olgu. Rantsi nahk ei pruugi kaugemale ulatada, kui pealmise rooma hauguni, kust jaadil tugew toimne riie otsa jätkatakse. Riie on siin parim kui nahk, sest rooma haugudest jaadil tuleb rants ilufaste kolme kandiliseks teha, mis läbi õmmeldes sünnib, ja riie on pehmem läbi õmblusele järele andma kui nahk. Rooma haugust pannakse rants mõlemilt poolt rihma otsaga puude külge kinni, kuna ta pealt poolt rooma haugusid sisse poole puu serva külge kinni naelutakse. Enne kui naelad sisse lüüakse on waja igale ühele weikene wildi tüükene otsa pista, mis selleks hea on, et naela pea rooste riidet lahti ei sõõ. Harjuse pael olgu tugew rihm, mille ümber pealmise sõlei striipi ots tuleb panna, mis rihma enese külge kinni õmmeldakse. Nõnda seisab ta kõige tugewamine kinni. Pea twiga, kui rangid kaela peale

hakkawad, on ikka padja külges. Padja olgu heast wildist tehtud, paras paks, ja taga pool serwa sees olgu padjal wildi wahel ikka umbes sörme jämedune õlgedest kokku siutud rants, mis ümberringi kurni padja otsadeni ulatab, kust ta pisut peenem piab olema, kui ketspaigast ülewelt kaela pealt. Iga sugused rangid mille padjal see rants puudub, hakkawad enam ehk wähem kaela peale. Teine wiga wõib padjal see olla, et ta kaela kohalt ülewelt liig kitsas on. Siit piab padja paras lai olema ja nõnda palju ülespoole pööretud, et ta nõndasama kõrgel seisab, kui rangi puu otsad eespool on. Kõik rangid, kus padja tagumine serw, mis wasta hobuse turja puutub, madalamal seisab, kui rangi puu otsad, õeruwad hobuse kaela ära, sest madalamal seisaw padja serw lähleb järsku wastu kaela, kuna ülesse poole pööretud padja serw iialgi kaela ega turja külge ei puutu. Seda tuleb alati tähele panna. Padja tuleb wildist naha järele wälja koolutada, see on ülewelt. Ühest tükkist nahast ei saa iialgi head padja, waid temale jäewad kortsud sisse ja tema ei anna takka nõnda kõrgelle wälja koolutada. Padja nahk saagu ikka kahest tükkist wälja lõigatud, ülewelt alaspidi pool lookas. Ömmeldatse mõlemad alaspidi pool lookas wälja lõigatud padja naha pooled kokku, nõnda et õmblus otse kaela peale jääb, siis on padja tagumine serw iseenesest tarwilise osa kõrgemal, kui esimene serw, ja selle järele saab siis padja wildist walmis tehtud ja nõnda koolutatud, et ta parajalt naha sisse päärib, mille serwad ümber pööretatse ja sissepoole

wildi külge üleääre kinni õmmeldakse. Igal muul viisil tehtud padja hakkab kaela peale. Padja nahk olgu paras paks juht. Pealmiseks nahaks on kõigeparam paks tugew juht, olgu must wõi kollane. Pealmine nahk ei tohi takka poolt koguni mitte üle padja ääre ulatada; kõigeparam on, kui padja serv takka pigut pealmise naha alt wäljas seisab. Rangidel, mille pealmine nahk takka padja serva külge kinni traageldatud, on enamiste itka õlest padjad. Muud otstarbet jellel tagumise pealmise naha ja padja serva kinni õmmlemisel ei ole, kui ainult õlgesid ära warjata, mis muidu wälja paistaksiwad ehk koguni padja sees wälja tuleksiwad. Kõigil nahk rangidel olgu itka roomade jauts aasad wõi kõrwad, sest kui room lihtsalt läbi rooma haukude sisse weetakse, siis saab, kui seda nimelt katkimise korral ehk muidu sage-daste tehtaakse, — padja alumine ots pika peale seal juures ära narustatud. Rinnised nahk rangid ei wõigi ilma rooma aasadeta olla. — Pealpool roomasid olgu rangidel itka wäsi plekk külgi löödud, muidu kulutawad ohjad naha peagi läbi. Muud kilbid ja kaunistused olgu iga mehe oma maitse järele!

Ragu ütlestin, seisawad heast materjalist ja heaste tehtud nahk rangid aastat katkümme ehk kauemgi, aga ainult siis, kui neid hoollega puhastati, aastast korda kolm kergelt määriti, ja iga wähem kui wiga, mis rangidele juhtus, sedamaid ära parandatakse. Aga määrimist piab mõistlikult ette wõetama, muidu wõib see kasu asemel koguni kahju saata. Kõik hobuse riistad saawad ühtelugu higitseks ja märjaks ning

neile korjab palju tööma, tolmu ja kõntsa külge, mis sinna wiimaks nagu kõwa paks kord kinni kiiwab. Pannakse nüüd niisuguse korbaga laetud nahale määret peale, siis lastawad korp itka paksemaks, nõnda et wiimaks määrimine midagit enam ei aita, waid hobuse riistad lähewad lõpetaks kõwaks ja korpliseks ja hakkawad rashtuma ja õeruma. Sellepärast tulewad kõik hobuse riistad suwe ajal, kui neile paks tolmu kord on peale heitnud, enne itka harjaga tolmuft puhtaks pühkida, enne kui nad seisma pannakse. Enne määrimist aga pestagu kõik hobuse riistad wee ja riide lupalaga kõigest tolmuft, higist ja kõntsaft hoollega puhtaks, lastagu nad parajalt ära taheneda ja alles siis antagu neile parajas soojas tarwiline osa määret. Mida sagedam ja kergemalt määritakse, seda param. Määrdele võib õige pisut petroleumi hulka lisada, mis naha pehmems teeb. Määrdeks on kõige param hea raswaga segatud tõkat.

2. Sleid.

a) Töö-sleid on seda paramad, mida tugewamad; ilu on siin kõrwaline asi. Sleidega raisatakse praegu asjata palju raha ära, nimelt sellega, et töö ja sõidu riista wahel wahet ei tehta. Ostetakse poest sõidu sleid ja pruugitakse neid igal pool. Aga töö juures saawad nad warsti ära lõhutud; ei aita muud, kui ostetakse uued. Wanemal ajal tarwitati rohkem Wene sleidid, mis — kui nad tugewad oliwad — küll kaua seisiwad, aga oma rihmade hulga pärast wäga raskest oliwad ja sagedaste ka õerusiwad;

ilusad pole nad ka mitte. Wist sellepärast ongi nad nüüd meie juures moest ära. Ka ei ole nüüd häid tugewaid Wene sleisid palju saada. Meed, mis praegu meie poodides müidakse, on küll ime odawad, on aga nõnda wiletsatest rihmadest tehtud, mis märjaks saades nagu foolika kimp ära weniwad. Sagebaste tehtakse nüüd poest ostetud walgetest rihmadest tugewad sleid, mis aga liig kalliks läbewad. Param on, kui selleks head roomad ostetakse, millest kõik nõnda wõib wälja lõigata, et midagi raisku ei lähe, seega tuleb töö odawam ja saab tugewam weel pealegi.

Magu ütlestin, on töö-sleid paramad, mida tugewamad. Kõige tugewamad töö-sleid, mis ühtlasi ka kõige odawamad on, saab kodu roogitud weise nahast. Nattaga naha rookimine on wana tuttaw asi, mille juurde ma muud ei tähenda, kui ainult seda, et naha kaust, millel karw kas kuuwast ehk märjast peast pealt ära on wõetud, enne ära tuleb niisutada, kui teda rookima hakatakse. Rookimise ajal antagu nahale tugewaste raswa, lõpul ka weel head tõkatit, kuhu pisut petroleumi hulka wõib panna. Rauستا tuleb nõnda kaua rookida, kuni ta heaste pehme on ja ilusa toime peale wõtab. Heaste roogitud nahk ei weni põrmugi. Töö-sleideks, päitsetekks ja waljastekks seisab tema kauem kui keegi muu nahk, milledest ta odawam ka weel pealegi on. Ühest kestmise suurusega weise selja kaustast, mis 12—14 tolli lai lõigatakse saab parajalt ühed kahelordsed läbi õmmelgud sleid ja kolmelordsed päitsed, mis 15—20 aastat seisawad. Sleid tulewad ikka kahelordsed teha ja läbi õmmelda, siis on nad

tugewad ja ristrihmad seisawad ilusaste sirgus, kuna ühekordsed ristrihmad keerdu lähewad, mis ilus ei ole; pealegi wõiwad nad larwa öeruda.

Riisuguseid töö-sleifid wõib iga üks, kes õmmelda mõistab, ise teha. Kes seda ei taha ehk ei mõista, rooligu talwe puhteti nahk walmis ja andku kingsepa wõi sadulsepa kätte. Töö-sleid ärgu olgu mitte sõlmitud, waid tugewate wast rōngastega. Raud rōngad ei sõlba sellepärast mitte, et nad roostetawad, ja rooste naha ära sööb. Sõlmitud sleid on töö jauks nõrgad, nimelt ristrihma otsad kulle rihmade äärest, kust nad sõlmimise pärast kitsaks on lõigatud ja hõlpsaste murduwad ehk ka muidu katki lähewad kui töö juures kuhugille kinni hakkawad. Töö-sleide kulle rihma otsad tehtagu nõnda pikad ja pannaldega, et neid roomade külge kinni wõib panna. Stripid töö-rangide külges ei lesta. Kulle rihmade sees olgu kõik wahed, mis rōnga rihmade wahetele jääwad naha tükkidega ära täidetud, ja ka ette poole esimest ja taha poole wiimast ristrihma pantagu kahe kordse kulle rihma wahetele kolm pikk naha tükk, mille wäljapool seisaw ots õhufeseks wõi limpsu on lõigatud; muidu õmblus ei pia. Nõnda saawad kulle rihmad ristrihmade kohalt kolme kordsed, kuna nad mujalt kahekordseks jääwad. Ka igale ristrihmale pantagu ülesse selja peale, kust selja rihm läbi käib, kummagile poole limpsu lõigatud naha tükk wahetele, ja õmmeldes pistetagu traat kahest kolmest wiimastest pistmest tagasi, aga nõnda, et enne läbi tõmmatud traati katki ei torgata, siis ei argu õmblus siit iialgi, mis muidu

wäga sagedaste ette tuleb. Sleide puhastamise ja määrimise kohta maksab kõit seesama, mis selles asjas rangide juures õpetasin.

b) **Sõidu-sleide** juures tuleb peale tugewuse rohkem ilu peale waadata. Neid on kõige param poest osta, kus juures tulusam on rihmade tugewuse kui sleide hinna peale waadata. Sõlmitud sleide rist-rihmade otsad tulewad aga, enne kui neid tarwitama hakatakse, sõlmele äärest hoolega ära õlitada ehk määrida, muidu rahkuwad nad siit warsti katti. Määrida ja puhastada tahawad sõidu-sleid nõndasama, suure hoolega nagu kõit muud hobuse riistad.

3. Päitfed.

Päris häda ja häbi on waadata, mäherdused rihma ribad ja nõõri räbalad mitmes talus hobustel päitsete asemel peas ripnewad. Selle tagajärg on see, et hobused endid talwe sagedaste lahti kisuwad ja üksteist ära raiuwad. Saja korra seast, kus hobused ära saidwad raiutud, on üheksakümmend üheksa korda pahandus ja õnnetus ilka sellest tulnud, et hobustel päitsete asemel eeltähendatud räbalad peas kõlkusiwad. Niisuguse korratuma sündmuse juures langeb kahjuga ühes ka süid ainult hooletuma peremehe enese kaela.

Seasid ning tugewaid päitseid jõuuab iga hobuse pidaja saada; kus neid ei ole, seal tunnistab see ainult hooletust.

Poest saab üsna mõnusaid päitseid osta, aga nad on kaunis kallid, ja ei ammugi mitte nõnda tugewad,

kui need, mis heast kodu roogitud nahast on tehtud. Reid tehtakse mitmed moodi. Rõige lihtamad ja tugevamad on küll niisugused päitsed, mis kuuest üfsitust rihmast on kokku pantud: kaelarihm, selle külges kaš palerihma, nende otsas rõngastest läbi ninapealne ja lõuaalune rihm ja kuendaks lühitene wähe rihm, mis lõuaalust rihma kaela rihmaga nõnda ühendab, et tema ja lõuaaluse wahel tugew rõngas on, mille külge ohelik wõi kett käib. Rõik rihmad olgu üleni kolmekordsed ja kaelarihm palerihmade otsade kohalt kolmelt rialt läbi õmmeldud. Rõngad ei tohi mitte weikejed olla, waid nõnda suured, et ohja aru nendest lahedaste läbi peaseb. Peapidaja on kaelarihm, sellepärast olgu ka tema pannal dieti tugew. — Sagedaste kaebatakse, et nahk päitsete ninapealne hobuse nina, ja rõnga kohad pale nukid töö, nimelt äestamise juures, katki õeruwad, aga selle wasta wõib kergeste abi leida. Päitsete ninapealsele tuleb padja alla panna. Padja tehtakse kaš wildist wõi seakarwadest ja nimelt 2—2¹/₂ tolli lai ja nõnda pikk, et ta otsad mõlemilt poolt üle rõngaste ulatawad. Padja otsad tehtakse ümmargused. Ninapealne jääb ühekordne rihm, mille külgi walmis tehtud padja kahelt rialt kinni õmmeldakse, nimelt nõnda, et mõlemad õmblused padjast ja ninapealsest läbi käiwad, mis wiga ei tee, sest et traat õmmeldes padja sisse saab weetud. Padja otsad, mis üle rõngaste ulatawad, jääwad lahti. Niisugune ninapealne ei õeru töd juures iialgi. Nendele päitsetele, mis ainult tallis hobuse kinni panemiseks tarwitatakse, ei ole nina

pealset patja tarwis. Niisugused päitsed on kõige soovitavamad. Nad ei ole kallid, on tugewad, ja hobune ei saa neid kuidagi peast ära kiskuda.

4. Waljad.

a) Töö-waljad. Mõnele hobusele on ka töö juures waja waljad pähe ja rauad suhu panna. Tugewaid töö-waljaid, mis ka seisakswad, ei saagi praegu kusa-gilt osta. Sõiguse poolest on kõik waljad, nagu neid praegu tehtakse ja pruugitakse ainult sõidu tarwis kõlblikud. Töö juures, teel ja wooris käijes ei kannata nad nõnda heaste kui midagit. Ninapealised on warsi pale rihmade küllest lahti ja muud kohad tagajärele ka nõndasama. Mina imeks tuleb seda panna, mikspärast niisuguseid waljaid ei tehta, mis nõnda tugewad oleks, et igal pool wasta piawad. Lugu näitab seda moodi seiswat, nagu ei oleks sugugi wõimalik, farnaseid waljaid kokku seadida, mis igal pool kas wõi päitsete asemelgi tarwitawad on. Asi ei ole aga laugeltki wõimata, waid koguni lihtne. Sinna ei ole muud midagit tarwis, kui mõni rõngas. Kõik rihmade otsad, mis muidu teiste wahetele õmmeldakse, käigu rõngaste sisse kinni, ja waljad on walmis, mis kümme korda kauem seisawad, kui niisugused, mis ilma rõngasteta on tehtud. Ülepea kuulub niisugustele waljastele neli parajat rõngast ära, kaks alla ninapealse, ja teist kaks ülesse otjaesise kohta. Alumiste rõngaste sisse käiwad kokku: ninapealne, pale ja suuliste rihm; ülemiste rõngaste sisse:

otfaesine, pale rihm, kulla ja lõua-
alune rihm ja warrus; mõlemil wiimastel on pand-
lad külges. Rõngad olgu nõnda suured, et neile
igale ühele nimetatud neli rihma otja sisse mahuwad.
Niisugustel waljastel ei olegi jeda kohta, kust neid
wõiks katki kiskuda. Nad seisawad mitu kummend
aastat, kui nad kas heast roomast ehk mis palju oda-
wam, oma roogitud nahast on kõwasti õmmeldud.

b) Sõidu-waljad. Sõidu-waljasteks seisawad kolme-
kordsed sõlmitud waljad, nagu neid poodidest saada
on, õieti kaua, aga nad ei ole ilusad. Õmmeldud
poe waljad ei ole palju wäärt, ehk nad küll wäga
kenad on. Rõige soowitawamad sõidu waljad on
niisugused, mis tugewast roomast kahekordsed, —
wähetaitega arwata kolmekordsed, kas rõngastega ehk
ilma rõngasteta on õmmeldud.

5. Tella.

a) Töö-tella. Peale künni ja äestamise ei piaks
hobust ialgi ilma tellkata aiste wahetele pandama.
Rangid, look ja aisad on ilma tellkata ainult kaela
kanda, ning see on hobusele liig. —

Tellkaid on wäga mitmed wiisi tehtud, aga pea
asjalikult wõib neid kahte suurte feltsi lugeda,
nimelt ühe ja kolme padjaga tellkad. Misugused on
nüüd kõige paramad? Selle kohta on arwamised mitme-
sugused. Tella piab kõige pealt nõnda pehme olema,
et ta selga ei õeru. Paljud arwawad kolme padjaga
tellkat kõige paramaks, sest et tema alt õhk läbi pea-

jeda ja seega hobuse selg järele seista; ka olla suurem
 vajutus käre otsa padja peal, mis kelmisest kitsast
 padjast palju kõrgemad on. Selles arvamises on
 küll osatene tött. Aga asjal on ka oma halv külge.
 Nagu teada, on kolme padjalise telka otsa padjad
 nelja kandilised või õigem ütelda nelja nurgelised ja
 karvadega täidetud, kuna kelmise kitsa, madala padja
 sees muud ei ole, kui pisut wilti. Otsa padjad waju-
 wad seest poolt serwast warfi maha ja nende tühjad
 nurgad ning kelmine wilt padja lähewad kõwaks ja
 hakkawad warfi kurjaste selja peale. Sellepärast ei
 soowi mina niisugust kolme padjaga telkat töö juu-
 res pruukimiseks koguniste mitte. Töö-telkal olgu
 ainult üks padja all, mis õhufest juhtist on tehtud
 ja siakarwadega tugewaste täis topitud. Padja ot-
 sade sisse võib häda korral ka muid karwu toppida,
 aga keskel piaks tal ikka ainult siakarwad sees olema,
 mis mitte ruttu kõwaks ei paadu. Just kes paigast
 saab padja läbiõmmeldud, kus juures iga traadi pistme
 alla kas tükkine wilt ehk weel param wärwilist wil-
 last lõnga tuleb panna, et traat nahka läbi ei wea.
 Õigatakse wildi tükkid või willane lõng hiljem kääri-
 dega tasaselt, siis jääwad neist ilusad weikesed tuti-
 kesed õmbluse peale järele. Töö-telka pealmise serw
 saagu tugewa pinsoli nahaga ära kanditud, mis ruttu
 läbi ei kulu. Töö-telkale on kõrged raud aasadega
 puust kõrwad kõige soowitawamad, mis rihma nõnda
 kõrgel hoiawad, et see keset selga sugugi telka külge
 ei puutu. Niisugune telka ei hakka naljalt selja
 peale, sest et suurem vajutus selgroo kõrwale langeb

ja mitte otse selle peale ei rõhu. Töö-telka padja olgu kõige vähemalt 16 tolli pikk ja 5 toli lai. Pärast on, kui telka pealmine padjast umbes weerand tolli oja kitsam on, nõnda et padja temast kummagilt poolt kõrwalt umbes $\frac{1}{8}$ tolli üle seisab. Seesid töö-telkasid on kõige tulusam, kas ise teha ehk neid sadulsepa või kungsepa juures teha lasta. Põest osatud telkad on enamiste sõidu riistadeks tehtud.

b) Sõidu-telka kohta maksab enam ilu peale waadata. Nad olgu kas ühe ehk ka kolme padjaga, ehk ühepadjalised ka siin kauem pehmed seisawad. Kes telka ühes wööga ostab, see waadaku kõige pealt järele, et ta kõrwad tugewad on, ja padja mitte lammanahast ja wöö paberist ei ole tehtud, mis sagedaste ette tuleb. Niisugune wöö ei seisa kauem kui paar nädalat; wihma käes mitte niigi kaua, ja lammanahast padja ei kesta ka üle aasta.

Telka padja pestagu sagedaste higist ja tolmust puhtaks ja määratagu fergelt raswa või hea tõkatiga.

6. Kaela-rihmad ja tella-lõndmed.

Töö hobustele antakse heinte juurde enamiste itka juba wett. Seal juures teewad nad päitsed märjaks, nõnda et nende lõuaalused ja ninapealsed ruttu ära mädanewad. Sellepärast on väga soovitatav, et töö hobustel, kui neid tallis söödetakse, päitsete asemel kaela rihmad on. Päitseid tarwitatagu üksi töö juures. Kaela rihmad saawad kõige tugewamad, kui nad roogitud nahast kolme ehk nelja kordsed õmmel-

datse ja heaste tugew pannal otša pantatse. Ohelitu jauks olgu neil rõngas külges. — Roogitud nahast saab ka wäga head **Wella-landmed**. Need ömmeldagu kahe eht kolme kordsed, ja wantagu pannal otša, et neid iga tahes hõlbus on kaelast ära wõtta. — Taga järele tähendand weel, et roogitud nahast ka kõige tugewamad ja odavamad rangi rinnused saawad.

Õ p u s õ n a.

Seega olen lühidalt kõik ära ütelnud, mis hobuste riistade kohta tähtjas on. Olesfin kõikide hobuste riistade te gem i st tahtnud õpetada, siis olesfin selleks ise äralise raamatu pidanud kirjutama. See ei olnud minu plaanis, waid ma tahtsin aga lühidalt seda ära nimetada, mis igal hobuse omanikul, kui ka kringsepal, kes maal elab, hädaste tarwis on teada, sest et nendel hobuse riistadega ja nende parandamisega alati tegemist on. Lepitagu sellega!

Zuhataja.

I. Osa.

Mõedu võtmise kunst, tööriistad ja materjaalid.

	Lehek. nr.
1. Inimese jalg	6
A. Mitmesugused jalad	8
B. Jalgade ravitsemine	16
D. Vigaste jalgade katmine	24
2. Mõedu võtmine ja liistud	27
3. Ringsõpa tööriistad	40
4. Ringsõpa töö materjal	40
A. Mitmesugune nahk ja naha headuse tunde-märgid	40
B. Kuetud materjal	50
D. Kliister, tikud. Tikutud saabaste pruu- giks saamine. Saapa rauad ja metall-	

plekid. Traadi lõng ja traadi tegemine.	
Raha must, määrded ja lakid. Pigi	
ja selle keetmine	51

II. D f a.

Kingsepa töö.

1. Meesterahwa saapad	61
B. Naisterahwa saapad	89
D. Raste saapad	97

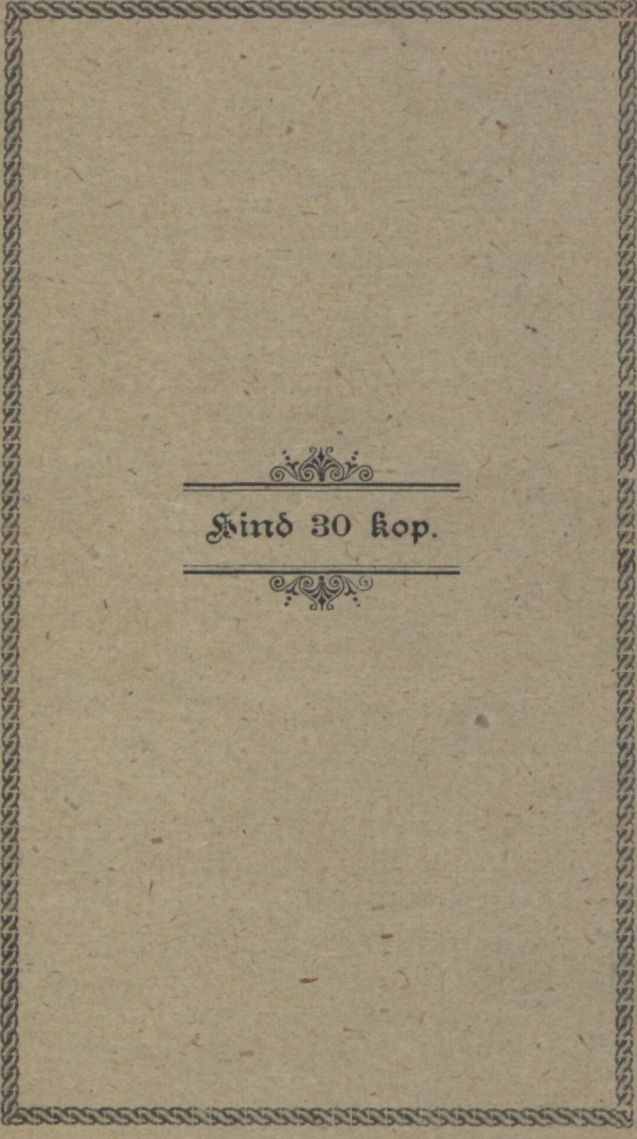
III. D f a.

Hobuse riistad.

1. Rangid	107
a) Puu-rangid	107
b) Nahk-rangid	111
2. Sleid	116
a) Töö-sleid	116
b) Sõidu-sleid	119
3. Päitsed	119
4. Waljad	121
a) Töö-waljad	121
b) Sõidu-waljad	122

	Lehet. nr.
5. Tella	122
a) Töö-tella	122
b) Sõidu-tella	124
6. Raela-rihmad ja tella-landmed	124
7. Lõpusõna	125

A decorative border with a repeating knot-like pattern surrounds the entire page.

Гинд 30 коп.

